

De Ligue Belge des Droits de l' Homme

1901 – 1939

Identiteit en activisme

Joost Depotter

Promotor: prof. dr. Christophe Verbruggen

Co-promotor: prof. dr. Gita Deneckere

Commissaris: prof. dr. Karel Velle

Masterproef voorgelegd aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
voor het behalen van de graad van Master in de Geschiedenis

Academiejaar 2013 - 2014

De Ligue Belge des Droits de l' Homme

1901 – 1939

Identiteit en activisme

Joost Depotter

Promotor: prof. dr. Christophe Verbruggen

Co-promotor: prof. dr. Gita Deneckere

Commissaris: prof. dr. Karel Velle

Masterproef voorgelegd aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte
voor het behalen van de graad van Master in de Geschiedenis

Academiejaar 2013 - 2014

De auteur en de promotoren geven de toelating deze studie als geheel voor consultatie beschikbaar te stellen voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de beperkingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van gegevens uit deze studie.

Het auteursrecht betreffende de gegevens vermeld in deze studie berust bij de promotoren. Het auteursrecht beperkt zich tot de wijze waarop de auteur de problematiek van het onderwerp heeft benaderd en neergeschreven. De auteur respecteert daarbij het oorspronkelijke auteursrecht van de individueel geciteerde studies en eventueel bijbehorende documentatie, zoals tabellen en figuren. De auteur en de promotoren zijn niet verantwoordelijk voor de behandelingen en eventuele doseringen die in deze studie geciteerd en beschreven zijn.

DANKWOORD

Het was een fantastisch genoegen om naar aanleiding van deze masterproef te mogen graven in het verhaal van een hele resem opmerkelijke en eigenzinnige Belgische activisten. Bovendien ervaar ik het als een eer dit te kunnen doen over een organisatie wiens erfgenaam, de Liga voor Mensenrechten, vandaag nog steeds bijzonder relevant is in het maatschappelijke debat.

Ik wil dan ook allereerst mijn promotoren prof. Christophe Verbruggen en prof. Gita Deneckere danken voor deze kans, hun inspirerende seminarie, hun geduld, hun vertrouwen en vooral ook hun goede raad. Ook zou ik graag prof. Daniel Laqua danken. Zijn monografie over het Belgische Internationalisme was zonder enige twijfel de grootste inspiratiebron voor het schrijven van deze scriptie. Bovendien was ook zijn advies op een aantal punten doorslaggevend voor de richting die deze studie heeft genomen.

Mijn zus, Griet, wil ik zeker ook bedanken. Zij nam het in de laatste lijn op zich om alles nog eens na te lezen op slordigheden en wist daarbij wonderwel haar geduld te bewaren. Tot slot wil ik graag mijn vriendin Marie, mijn ouders en vrienden (in het bijzonder de Schamperredactie) bedanken voor de steun, het plezier en de kans om nog twee jaar lang een geschiedenisdiploma na te jagen.

INHOUDSOPGAVE

Dankwoord	1
Inhoudsopgave.....	2
1. Inleiding	5
1.1. Een dwingend geloof in sociale vooruitgang	5
1.2. Methode.....	6
2. De Ligue Belge des Droits de l’Homme: internationale droom, Belgisch keurslijf.....	9
2.1. Proloog: Dreyfus-affaire in België.....	9
2.2. Oprichting, doel en werkwijze	11
2.2.1. Doel.....	12
2.2.2. Werkwijze	15
2.3. De wortels van de Liga	18
2.3.1. Belgisch Internationalisme	19
2.3.2. Vrijmetselarij en vrijzinnigheid	20
2.3.3. De (Brusselse) academische wereld	24
2.3.4. Liberalisme en socialisme	26
2.3.5. Pacifisme en feminisme.....	28
2.3.6. Conclusie	29
2.4. Beredeneerd overzicht van belangrijkste causes.....	30
2.4.1. Voor de Eerste Wereldoorlog (1901-1914).....	30
2.4.2. Interbellum (1923-1938).....	32
2.5. Besturen van de Liga (1901-1939)	34
3. Congo-wreedheden, De Belgische Dreyfus-affaire.....	35
3.1. Inleiding.....	35
3.2. Het Belgisch imperialisme, geen antiklerikale misdaad (1875 – 1905).....	36
3.2.1. Een grootser België, de droom van Leopold II.....	38
3.2.2. Les Congolâtres, kiem van het Belgisch imperialisme.....	39
3.2.3. Les Congophobes: “avant de traiter les nègres comme des blancs, ...”	43
3.2.4. De slachtoffers krijgen een stem (1900–1905).....	46
3.2.5. Het zwijgen van de Belgische Liga.....	50
3.3. Een strijd voor Congolese basisrechten (1905-1908)	53
3.3.1. De eerste bijeenkomst: “les abus de la colonisation congolaise”	53
3.3.2. Les Droits des Nègres (1906 – augustus 1908)	60
3.4. Eindbalans en conclusie.....	65

4.	De Ruhrbezetting	69
4.1.	Inleiding.....	69
4.2.	Drie liga's, drie oorlogen? (1914-1918).....	70
4.2.1.	Franse Liga	70
4.2.2.	Belgische Liga.....	73
4.2.3.	Duitse Liga	79
4.3.	Baschophiles! Caillautistes! Socialistes! (1923-1926)	80
4.3.1.	Fédération Internationale des Ligues des Droits de l'Homme.....	80
4.3.2.	"La Querelle des Deux Ligues"	85
4.3.3.	De desillusie overstijgen, de oorlog te boven komen	92
4.4.	Conclusie	96
5.	Besluit	97
6.	Bijlagen.....	99
6.1.	Besturen van de Liga.....	99
6.2.	Omzendbrief 15.01.1901.....	102
6.3.	Exposé du Projet.....	104
6.4.	Projet de Statuts.....	108
6.5.	Premiers Adhérents.....	110
6.6.	Omzendbrief achtbare meesters.....	112
7.	Bibliografie.....	115

1. INLEIDING

1.1. EEN DWINGEND GELOOF IN SOCIALE VOORUITGANG

“Les représentants du Peuple Français, constitués en Assemblée nationale, considérant que l’ignorance, l’oubli et le mépris des Droits de l’Homme sont les seules causes des malheurs publics et de la corruption des gouvernements, ...”

In tegenstelling tot waar de Franse revolutionaire assemblee haar *Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens en de Burger* in 1789 mee aanving waren (en zijn) mensenrechten in geen geval vanzelfsprekend¹. Ze werden ons niet geopenbaard en vormen, gelet op de constante staat van oorlog waar de wereld ook vandaag nog in verwickeld is, zeker geen natuurtoestand. Mensenrechten zijn het product van een groots Utopia: een wereld waarin mensen vrij en gelijk geboren worden en gedurende hun leven gelijke kansen krijgen om die vrijheid ook te handhaven. De mensenrechten en haar verdedigers getuigen van een ongebreideld vooruitgangsoptimisme. *And as optimism is a moral duty*, is het van essentieel belang dat van de mensenrechten aanvaard wordt dat ze absoluut en vanzelfsprekend zijn.

In 1901 werd in Brussel, drie jaar na haar Franse voorbeeld, de *Ligue Belge des Droits de l’Homme* opgericht. Binnen haar rangen bulkte het van Belgische activisten die zich inzetten voor het pacifisme, de vrijdenkerij, de wetenschap, het progressieve liberalisme, socialisme, feminisme, ... en deze inzet bovendien ook consequent naar een internationaal niveau tilden. Wat hen verbond was hun bijna dwingende geloof in sociale vooruitgang².

De Franse Liga voor Mensenrechten heeft met dank aan het vlammeende “*J’Accuse*” van Emile Zola mythische proporties aangenomen. Tijdgenoten markeerden de Dreyfus-affaire als de geboorte van een geëmancipeerde intellectuele klasse. Bovendien zou de Franse Liga zich na de Eerste Wereldoorlog ontwikkelen tot de grootste mensenrechtenorganisatie wereldwijd. De Belgische Liga heeft geen plaats in het publieke geheugen. Aan haar vroege geschiedenis werd ook door historici zo goed als geen aandacht besteed, aangezien uit de periode voor de Tweede Wereldoorlog nauwelijks

¹ L. Hunt *Inventing Human Rights*, New York, Norton & Company, 2007, p. 19.

² C. Verbruggen en J. Carlier. “Transnational laboratories of social thought. The advocacy network(s) of the Institut international pour la Diffusion des Expériences Sociales and Les documents du Progrès (1907-1916)”, in: W.B. Rayward, *Information beyond border: international cultural and intellectual exchange in the Belle Époque*, 2014, Farnham, Ashgate UK, p. 123.

archivalische bronnen bekend zijn³. Het eerste hoofdstuk tracht om die reden een soort biografie van de *Ligue Belge* te schetsen. Vanaf haar oprichting in 1901 tot het einde van het interbellum 1938. Hierin wordt vooral nadruk gelegd op de wortels van de Liga. Wie waren de Belgische Ligueurs, wat waren de belangrijkste netwerken waarbinnen zij zich bewogen en op welke manier vertaalden hun andere engagementen zich naar de Belgische Liga?

Heel wat Ligaleden speelden een sleutelrol binnen wat Topalov de Europese *Nébuleuse Réformatrice*⁴ heeft genoemd. Maar wat gebeurde wanneer hun dwingende vooruitgangsoptimisme aan het wankelen werd gebracht?

In een zoektocht naar wat de impact van de *Ligue Belge des Droits de l'Homme* is geweest tijdens respectievelijk de Belgische belle époque en het interbellum, heb ik haar handelingen bestudeerd naar aanleiding van de Belgische annexatie van Congo en de Frans-Belgische Ruhrbezetting. Twee brandpunten uit de nationale geschiedenis waarin de Belgische samenleving met een diepe identiteitscrisis worstelde. De eerste keer, omdat ze zich moest verzoenen met de wreedheden die haar koning (en met hem heel wat landgenoten) hadden aangericht. Een tweede keer, omdat de Belgische samenleving zich moest verzoenen met de gruwel waaraan zij zelf werd blootgesteld tijdens de Eerste Wereldoorlog. Slaagde de Belgische Liga, met de mensenrechten als moreel kompas, erin om haar stempel te drukken op deze crisissen of lukte het haar niet om echt boven de maatschappelijke verdeeldheid uit te stijgen? De initiële aanwijzingen waren dubbel: enerzijds is van Georges Lorand (1860-1918) bekend dat hij één van de vurigste tegenstanders van Leopold II's rubberpolitiek was, maar anderzijds leidden interne verdeeldheden binnen de Liga tot een splitsing bij de heropstart in 1923.

1.2. METHODE

In het kader van deze scriptie heb ik getracht de Geschiedenis van de Belgische Liga voor de Mensenrechten transnationaal te benaderen. Niet alleen waren er duidelijke contacten tussen de leiders van de Belgische en de Franse Liga's, heel wat Belgische protagonisten onderhielden eveneens een ruim internationaal netwerk vanuit hun engagement binnen bijvoorbeeld het socialisme, de

³Ontstaan van Liga en haar linken binnen de artistieke wereld: G.Thirion, *La fondation de la Ligue Belge des Droits de l'Homme. Consécration d'idées humanistes. Etude axée sur les relations qu'entretenaient ses différents membres avec le monde culturel artistique*, Brussel (onuitgegeven licentiaatsverhandeling ULB), 2001, 2 dln., 112 p. + 21 p. (promotor: M. Draguet).

Affaires Ferrer en Joris (1905-1910): C. Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische belle époque*, Gent/Nijmegen, Academia Press/ Vantilt Ginkgo, 2009, pp. 158-161. W. Ressler en B. Suyckerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan, Carolus Edward Joris in Konstantinopel*, Antwerpen, b+b, 1997, 194 p.

Vermelding in kader van Congoannexatie: A. Stenmans, *La Reprise du Congo par la Belgique*, Brussel, Editions Techniques et Scientifiques, 1949, 492 p.

⁴C. Topalov, (ed.), *Laboratoires du nouveau siècle: la nébuleuse réformatrice et ses réseaux en France, 1880-1914*, Parijs, E.H.E.S.S., 1999, 574 p.

vrijdenkerij en de vredesbeweging. Concreet was bijvoorbeeld de houding van Emile Vandervelde en Georges Lorand tijdens de Congocrisis niet te verklaren zonder hun persoonlijke banden met E.D. Morel in beschouwing te nemen. In 1922 werd een Internationale Federatie van Mensenrechtenliga's opgericht, waarna de banden met niet alleen de Franse, maar ook bijvoorbeeld de Duitse en Italiaanse Liga's werden geformaliseerd. Al bleven persoonlijke, informele banden tussen activisten, uit welk netwerk ze elkaar ook kenden, essentieel. Voor mijn benadering van deze netwerken heb ik me gebaseerd op de door Margaret Keck en Kathryn Sikkink aangereikte definitie van *transnational advocacy networks*:

“A transnational advocacy network includes those actors working internationally on an issue, who are bound together by shared values, a common discourse, and dense exchanges of information.”⁵

Hoewel zij zich in hun onderzoek, als politicologen, voornamelijk focussen op hedendaagse netwerken leggen zij toch ook al de link met de anti-slavernijbeweging uit de 18de en 19de eeuw. De transformatie van dit concept naar een vroeg 20ste-eeuwse context is dan ook niet problematisch, maar eerder een historiografische opportuniteit voor de studie van intellectuele netwerken⁶.

Algemeen heb ik getracht aansluiting te vinden bij het perspectief van de *histoire croisée*, zoals dit door Michael Werner en Bénédicte Zimmermann werd geïntroduceerd⁷.

Hoewel hun *histoire croisée* binnen de familie van de relationele benaderingen kadert, wil het de uitsluitende focus op relationele en sociale transfers toch enigszins nuanceren. Vooral vanwege het gebrek aan synthese van deze techniek (die door de Annales aan het einde van de jaren 1980 werd geïntroduceerd) en haar moeilijke verhouding met nationale geschiedschrijving⁸. In plaats daarvan moedigen ze de combinatie van comparatief onderzoek met het transferperspectief aan. Hierbij eisen ze van de historicus dat die een continue zelfreflectie aan de dag legt⁹. Tijdens het onderzoek dient deze zich te laten leiden door “pragmatische inductie”:

⁵ M. E. Keck en K. Sikkink, *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Ithaca, Cornell University Press, 1998, X p.

⁶ C.Verbruggen, D. Laqua, en G. Deneckere, “Belgium on the Move: Transnational History and the Belle Epoque.”, in: *Revue Belge de Philologie et d’histoire*, 90 (2012), 4, pp. 1217-1218.

⁷ M. Werner en B. Zimmerman, “Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity”, in: *History and Theory*, 45, 2006, pp. 30-50.

⁸ C.Verbruggen, D. Laqua, en G. Deneckere, “Belgium on the Move”, p. 1216.

⁹ Een reflectie die “asks that historians understand their categories of analysis as well as their objects of study as entangled products of national crossings; thus methodological approaches, historical evidence and categories of analysis need to be historicized.” C.Verbruggen, D. Laqua, en G. Deneckere, “Belgium on the Move”, p. 1216.

“Such a method implies starting from the object of study and the situations in which it is imbedded, according to one or more points of view – previously defined, it is true, but subject to continual readjustments in the course of the empirical investigation.”¹⁰

Door het relatieve ontbreken van archivalische bronnen, was ik voor mijn onderzoek voornamelijk aangewezen op persartikels uit periodieken. Hierbij was het belangrijk om bij het volgende stil te staan: welke redacteurs voor deze periodieken werkten, wat hun doel was en welke achterban zij dienden¹¹. Verdere hiaten in het bronnenmateriaal werden opgevangen door terug te vallen op historiografie die wel voorhanden was in verband met cruciale actoren en de netwerken waarbinnen zij circuleerden¹².

¹⁰ C.Verbruggen, D. Laqua, en G. Deneckere, “Belgium on the Move”, p. 1216.

¹¹ Cfr. Norman Fairclough’s Critical Discours Analysis.

¹² Zo hielp literatuur over de handelingen van Charles Magnette en Modeste Terwagne binnen de vrijmetselarij, de vrijdenkerij en (voor Terwagne) het socialisme, hun houding binnen de naoorlogse Liga te kaderen.

2. DE LIGUE BELGE DES DROITS DE L'HOMME: INTERNATIONALE DROOM, BELGISCH KEURSLIJF (1901-1939)

2.1. PROLOOG: DREYFUS-AFFAIRE IN BELGIË

Het ontstaan van de *Ligue Belge des Droits de l'Homme* kan enkel geschetst worden in het licht van de Dreyfus-affaire, die vanaf het einde van de 19de eeuw de Franse samenleving polariseerde en haar grote zus, de Franse *Ligue des Droits de l'Homme* in het leven riep. Deze Franse Liga zou zich in de periode voor de Tweede Wereldoorlog ontwikkelen tot te belangrijkste mensenrechtenbeweging wereldwijd¹³. Hoewel de Belgische Liga zich natuurlijk spiegelde aan dit grote voorbeeld en er nauwe contacten mee onderhield, zou ze van bij haar oprichting duidelijk eigen internationalistische accenten leggen. Hier was meer aan de hand dan wat Brusselse druppels van een Parijse plensbui. De Belgische Liga was, zeker in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog, een product van een Belgische intellectuele klasse, die haar maatschappelijk engagement consequent vertaalde naar een groter internationaal verhaal.

Januari 1898, in het radicale Franse blad *l'Aurore* verschijnt een vlammeende open brief gericht aan de president van de Franse republiek, hierin beschuldigt de auteur het leger ervan bewust een onschuldige man te hebben veroordeeld. De auteur: Emile Zola, het artikel: '*J'Accuse*', de onschuldige man: de Joodse kapitein Alfred Dreyfus.

Op 20 februari 1898, te midden het criminele proces dat de overheid onmiddellijk tegen Zola had aangespannen, verzamelde een groep Parijse intellectuelen zich in het huis van senator Ludovic Trarieux. Hij wou een groep, een associatie, een soort liga oprichten die tot doel had de individuele rechten, de rechtsgelijkheid en vrijheid van haar burgers te beschermen¹⁴. Binnen de maand na haar oprichting telde de Franse *Ligue des Droits de L'Homme et du Citoyen* al 269 leden. Op haar eerste Algemene Vergadering op 4 juni, waren dat er 800 en aan het eind van het jaar tikten ze af op 4 580 leden. Een jaar later, toen Dreyfus uiteindelijk gratie ontving van de regering, was dat aantal exponentieel gestegen tot 12 000 verspreid over het ganse land. De ligueurs wierpen zich met enorme

¹³ W.D. Irvine, *Between Justice and Politics, The Ligue des Droits de l'Homme, 1898-1945*, Stanford, Stanford University Press, 2007, p.3.

¹⁴«Il faut, {dit trarieux}, former une groupe, une association, fonder une ligue, quelque chose enfin qui serait comme la sauvegarde des droits individuels de la liberté du citoyen, de leur égalité devant le loi.» W.D. Irvine, *Between justice and Politics*, p. 5.

energie op ter verdediging van Dreyfus. Zo werden massaal pamfletten en open brieven gepubliceerd, organiseerde de Liga publieke manifestaties, verspreidde ze transcripties van de processen aan elk nieuwsblad dat daarom vroeg en diepte ze een bijna eindeloze stroom aan documentair bewijs op in het voordeel van de Joodse kapitein.

Hoewel de Liga zich in die eerste jaren in de eerste plaats opwierp als de grootste verdediger van Dreyfus, was van in het begin duidelijk dat ze zich niet tot die ene affaire wou beperken. De scheidingslijn die tussen Dreyfusards en anti-Dreyfusards liep, was dezelfde scheidingslijn die het Franse intellectuele veld in twee deelde en geïnstitutionaliseerd werd in de oprichting van deze liga en haar tegenliga, de *Ligue de la Patrie Française*¹⁵. Wat hier op het spel stond was de toekomst van de Franse Republiek.

De Dreyfusards behoorden voornamelijk, maar niet uitsluitend tot het linkse spectrum van de Franse politiek. Zij wierpen zich op als de beschermers van de individuele vrijheden en het recht; de erfenis van de verlichting en de Franse revolutie. Voor de Anti-Dreyfusards waren individuele rechten ondergeschikt aan de traditionele orde, die werd gewaarborgd door de Katholieke Kerk en bewaakt door het leger. Het antiklerikalisme, het atheïsme, de vrije meningsuiting, het algemeen stemrecht, de arbeidersbeweging, het feminisme, het néomalthusianisme, enzoverder betekenden voor hen dan ook in de eerste plaats bedreigingen voor de Franse staat, die moesten bevochten worden¹⁶.

De receptie van l’Affaire bleef in België, hoewel ze ook hier een serieuze impact had op de samenleving, iets dubbelzinniger. De in Frankrijk overheersende dichotomie tussen katholieken en antiklerikalen werd in België namelijk nooit zo scherp getrokken wat de figuur Dreyfus betrof. Zo promoveerde Edmond Picard, hoewel hij een socialistische senator en een sleutelfiguur in artistieke kringen was, een antisemitisch gedachtengoed en nam Jules Destrée, eveneens een socialist, maar ook een vrijdenker en vrijmetselaar, in het socialistische *Le Peuple* publiekelijk afstand van de Dreyfusards¹⁷. Ook bij Destrée wordt zijn positie meestal verklaard als een uiting van zijn antisemitisme. Aan katholieke zijde was er evenmin eensgezindheid. Hoewel de katholieke dagbladen anti-Dreyfusard waren, weerhielden veel katholieke politici zich ervan publiek partij te kiezen in de affaire. Zo klaagde een Franse abt, nadat hij in België met Auguste Beernaert had gesproken, dat in België iedereen Dreyfusard was¹⁸.

De zaak Dreyfus ging daarnaast gepaard met een groeiend zelfbewustzijn bij de pers, die zich nu volop als een vierde macht ging beschouwen en parallel hiermee een sterker standsbefef van de

¹⁵ C. Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische belle époque*, p. 114.

¹⁶ G. Deneckere, , *Nouvelle histoire de Belgique, 1878-1905 :Les Turbulences de la Belle Époque*, Brussel, Le Cri ,pp.. 175-176.

¹⁷ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 94.

¹⁸ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 94-95.

intellectuelen¹⁹. De vooraanstaande liberaal Paul Hymans zag zelfs een rechtstreeks verband tussen de Affaire en de stigmatisering van de intellectuele stand:

“Zola est parvenu à mobiliser les intellectuels en faveur de Dreyfus, à tel point que le mot « intellectuel » est devenu une injure dans la bouche des antidreyfusards.”²⁰

2.2. OPRICHTING, DOEL EN WERKWIJZE

Tijdens de opstartfase van de Liga werd het secretariaat ondergebracht in de herenwoning van secretaris Georges Petre (Advocaat aan het Brussels Hof van Beroep 1874-?). Deze bevond zich in de Verbiststraat 42, tussen Sint-Joost-ten-Node en Schaarbeek. Het herenhuis, dat dateert uit 1881, staat er vandaag nog steeds²¹.

¹⁹ C. Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische belle époque*, p. 114.

²⁰ P. H. (= P. Hymans), “Correspondance de Bruxelles”, *La Meuse*, 12-13.02.1898. G. Deneckere, *Les Turbulences de la Belle Epoque*, p. 176.

²¹ <http://www.irisonument.be/fr.Saint-Josse-ten-Noode.Rue_Verbist.42.html>, geraadpleegd op 28.07.2014.

Het idee van een Belgische Liga voor de Mensenrechten broeide vanaf december 1899, toen Eugène Monseur (1860-1912), professor aan de *Université libre de Bruxelles*²² een vertrouwelijk schrijven rondstuurde naar gelijkgestemde zielen, waaronder Henri La Fontaine²³. Het duurde nog een jaar voor hij de ontwerpstatuten zou rondsturen, samen met een uitnodiging voor de eerste samenkomst van de Belgische Liga in de Brusselse *Brasserie Flamande*²⁴. In deze brasserie zag op zondag 27 januari 1901, rond tien uur in de voormiddag de *Ligue Belge des Droits de l'Homme* het licht. De Liga telde een 80-tal stichtende leden, van wie bijna 90% de petitie naar aanleiding van het protest tegen de veroordeling van Emile Zola had ondertekend. De statuten en het bestuur werden op zondag 24 februari 1901 definitief aangenomen²⁵.

2.2.1. DOEL

Het eerste artikel van die statuten las als volgt:

“ARTICLE PREMIER.- Sous le titre de Ligue Belge des Droits de l'Homme, il est constitué, en dehors de tous les partis politiques et de toutes les confessions religieuses, une association belge destinée à combattre en Belgique, et à aider à combattre à l'étranger, tout atteinte portée, soit au détriment d'un individu, soit au détriment d'un peuple, aux principes de Liberté, d'Egalité et de Justice qui forment la base de la civilisation moderne et dont la plupart ont été formulés par la Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789 et consacrés par la Constitution belge de 1831.”²⁶

“A COMBATTRE TOUT ATTEINTE PORTEE AUX PRINCIPES DE LIBERTE, D'EGALITE ET DU JUSTICE.”

De inspiratie van de Dreyfus-affaire is duidelijk. In de openende woorden van het ‘*Exposé du Projet*’²⁷, worden de maatschappelijke veranderingen, het gegroeide zelfbewustzijn van pers en

²² Om elke verwarring te vermijden met de in 1969 gestichte Nederlandstalige instelling wordt doorheen deze scriptie consequent over de *Université libre de Bruxelles (ULB)* gesproken en niet over de Vrije Universiteit Brussel (VUB).

²³ Werd ook ondertekend door Fernand Cocq (1861-1940), liberaal politicus, Emile van Praag (een handelaar) en Georges Petre, advocaat bij Hof van Beroep. Omzendbrief gericht aan Henri La Fontaine, 19.12.1899, Mundaneum, Papiers Henri La Fontaine, hlf 082.

²⁴ Deze omzendbrief werd aan dit werk toegevoegd in Bijlage 2. Omzendbrief, onbekende ontvangers, 15.01.1901, Cedom, Archives de Moscou, 114-1-0804, Docc. 376-377. Ook ondertekend door Georges Petre. Zowel Monseur als Petre benoemden zichzelf als secretarissen van de Ligue Belge. C. Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische belle époque*, p.159.

²⁵ *Projet de Statuts*, werd aan dit werk toegevoegd in Bijlage 4. Omzendbrief, onbekende ontvangers, 21.02.1901, Cedom, Archives de Moscou, 114-1-0804, Docc. 389-390. C. Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische belle époque*, p.159.

²⁶ Bijlage 4, Art. 1, *Projet de Statuts*.

²⁷ Op 15 januari 1901 stuurden Eugène Monseur en Georges Petre, inmiddels secretarissen van het voorlopig comité een omstandige uiteenzetting van het nieuw project rond, waarin ze niet alleen hun plannen, maar ook

intellectuele klasse, hoopvol onthaald. Waar de verworvenheden van de Franse Revolutie in gevaar zijn, zullen zij verontwaardigd opstaan:

“Un grand fait caractérise la fin du 19me siècle, c’est l’affirmation de sentiments de solidarité qui, dépassant les frontières des états, s’entendent sur l’univers entier. Chaque fois qu’un abus est révélé, quelle que soit la victime de cet abus, des voix s’élèvent de partout pour flétrir celui qui l’a commis. Toutes les intelligences honnêtes forment désormais comme une conscience universelle, se dressant, - pouvoir spirituel fondé sur la Raison - , en face de toutes les iniquités.”²⁸

In deze veranderende context had de Belgische Liga de ambitie om op te treden als “Tribunaal voor de Publieke Opinie”²⁹. De Franse Liga, die er in slaagde “35 000 leden, de intellectuele en morele elite van de Franse samenleving “ rond zich te verzamelen, was het te volgen voorbeeld al wilde de Belgische Liga ook haar eigen accenten leggen.

Concreet zag de Liga voor zichzelf een dubbele taak weggelegd. Enerzijds had ze de ambitie om alle “*mouvements d’opinion*” rond zich te centraliseren, zodat de Belgische stem eenduidig werd gehoord binnen het lyrisch verwoordde “*le concert mondial de réprobation qui salue les grands crimes se commettant à la surface de la planète.*” De schrijver blaakte echt van het vertrouwen in het effect dat de publieke verontwaardiging van de intellectuele klasse kon en zou teweegbrengen in de komende jaren. Als voorbeeld werden Armeense massamoorden, de marteling van Spaanse anarchisten, de Boerenoorlogen en natuurlijk ook de affaire Dreyfus aangehaald³⁰. Aan de Liga was de rol weggelegd om deze wreedheden onder de publieke belangstelling te brengen en ook bij de manifestaties een sturende rol te spelen. De Liga zou ad hoc comités, zoals die nu om de zes maanden opdoken wanneer ergens publieke verontwaardiging rond ontstond, overbodig moeten maken en dankzij de organisatorische ervaring die ze zou opbouwen en haar contacten met de pers alles veel efficiënter laten verlopen. Om steeds kort op de bal te kunnen spelen, zou de Liga ook voor buitenlanders vrij toegankelijk moeten zijn. Regelmatige contacten met verdrukte Armeniërs, vervolgte Joden en bepaalde Slavische en Germaanse bevolkingsgroepen werden hiertoe vooropgesteld³¹. Dit markeert een internationalistische reflex bij de stichters.

Anderzijds had ze de ambitie om naast haar focus op buitenlandse misdaden in België dezelfde rol te vervullen als de *Ligue des Droits de l’Homme* in Frankrijk: verdrukte individuen te hulp snellen en

hun beweegredenen toelichtten. Het *exposé du projet* werd aan dit werk toegevoegd in bijlage 3. *Exposé du Projet*, Cedom, Archives de Moscou, 114-1-0804, Docc. 378-380.

²⁸ Bijlage 3, *Exposé du Projet*, p.1.

²⁹ Bijlage 3, *Exposé du Projet*, p.3.

³⁰ “Tortures de Monjuich.” In het fort van Montjuïc (Barcelona) werden in 1892 na een bomaanslag meer dan 400 anarchisten gevangen gehouden en gefolterd.

³¹ Bijlage 3, *Exposé du Projet*, pp. 1-2.

onmenselijke wetgeving aanvechten. Ze streefde er naar in België de vlam van de Franse Revolutie brandende te houden.

“Chaque fois qu’un individu, quel qu’il soit, sera opprimé et sans recours, nous défendrons cet individu ; chaque fois qu’un pouvoir public commettra ou préparera un acte contraire à nos principes, nous combattrons l’autorité qui mésuse de sa force.”³²

**“EN DEHORS DE TOUS LES PARTIS POLITIQUES ET DE TOUTES LES CONFESSIONS
RELIGIEUSES”**

Net zoals haar Franse tegenpoot³³, ging ze er bovendien prat op zich boven het politieke spel op te willen stellen. Dit stelde haar, in haar eigen woorden, ook in staat om zich niet enkel te richten tot zij die stemrecht hadden. Ook vrouwen konden lid worden van de Liga. Zij werden zelfs barmhartiger en dus geschikter dan mannen geacht om de zwakkeren te beschermen. Hierin was ze geen voorloper, want ook in de Franse Liga werden vrouwen vanaf het begin toegelaten³⁴.

“N’étant pas constitué comme organisme électoral, notre ligue ne se bornera pas à réunir des citoyens ayant le droit de vote. Elle fera appel à tous ceux qui peuvent l’aider à réaliser son but, aux femmes aussi bien qu’aux hommes, et mêmes aux femmes autant et plus qu’aux hommes, parce qu’elle compte sur la générosité de leur cœur pour défendre ceux qui souffrent.”³⁵

Toch bleef haar houding ten aanzien van de politiek wat dubbelzinnig. Enerzijds onderstreepten haar statuten dat de Liga werd opgericht los van politieke of religieuze overtuiging. Anderzijds werd het klerikalisme samen met het nationalisme en antisemitisme, gezien als één van de grote bedreigingen van de Mensenrechten en werd luidop de hoop uitgesproken dat de Liga ooit zou functioneren als het gemeenschappelijke geweten van de drie antiklerikale partijen (liberalen, progressisten en socialisten). Hoewel een aantal vooraanstaande Belgische katholieken, zoals Beernaert, sympathie toonden voor de Franse Dreyfusards, liep de ideologische scheidingslijn wat de Belgische Liga betrof erg scherp³⁶.

Het was ook zeker niet de bedoeling van de Liga om politieke mandatarissen uit haar bestuur te weren. De ontwerpstatuten stelden voorop dat enkel personen met een publiek mandaat (politiek, administratief of juridisch) lid konden worden van het afdelingsbestuur. Het was immers de bedoeling een netwerk te creëren van mensen die de mogelijkheid hadden om de samenleving te veranderen. Het apolitieke karakter van de Liga was voldoende gegarandeerd, zolang ze zelf geen concrete

³² Bijlage 3, Exposé du Projet, p. 2.

³³ W.D. Irvine, *Between Justice and Politics*, pp. 20-21.

³⁴ W.D. Irvine, *Between Justice and Politics*, p. 6.

³⁵ Bijlage 3, Exposé du Projet, p. 3.

³⁶ Dit heeft alles te maken met de inbedding van de Liga in de vrijdenkerij en vrijmetselarij. Zie paragraaf 2.3.2.

hervormingen naar voor schoof, “ [...] nos partis anticléricaux sont assez souvent d’accord sur l’appréciation des faits, leurs divergences portent plutôt sur les réformes [...]”³⁷

2.2.2. WERKWIJZE

De werking, zoals de *Ligue Belge des Droits de l’Homme* die vooropstelde, was bijzonder sterk geënt op die van haar Franse voorbeeld. Centrale bouwstenen moesten de comités worden. Een centraal comité, dat vanuit Brussel opereerde en een lokaal comité per lokale sectie³⁸.

Volgens artikel 10 van de statuten kon elke groep van minimum vijftig leden, die in eenzelfde gemeente woonde overgaan tot de oprichting van een lokale sectie³⁹. Deze lokale secties zouden hun sociale werking logischerwijs dan ook vooral focussen op hun eigen “territoriale omschrijving”⁴⁰. In Frankrijk was dit systeem bijzonder succesvol en zelfs cruciaal in de uitbouw van de Liga tot een echte massabeweging. Rond 1932 telde de Liga zo’n 2 400 secties, waarbij grote centra zoals Rijsel over meerdere secties beschikten met vaak meer dan 1 000 leden. Het moet dan ook niet verbazen dat de Franse Liga op haar toppunt (1932) 140 000 leden telde. Hierdoor telde de organisatie een groter ledenaantal dan alle linkse partijen samen. Maar zelfs in 1906, na het finale eetherstel voor Alfred Dreyfus, beschikte de Franse Liga met bijna 60 000 leden verspreid over 500 secties over een bijzonder uitgebreid ledenbestand⁴¹.

In het voorjaar van 1901 werd in correspondentie luidop gedroomd dat elke kleine stad over een eigen sectie zou beschikken. Bronnenmateriaal blijkt echter te suggereren dat dit bij een droom bleef. De *Ligue Belge des Droits de L’Homme* was en bleef tot de jaren 1930 een hoofdzakelijk Brusselse aangelegenheid. Voor de vooroorlogse periode doken wel sporen op van een Luikse, Antwerpse en Gentse sectie. Na de Eerste Wereldoorlog werd de Liga de facto opgeheven. Er werd geen bronnenmateriaal gevonden dat wijst op de herinrichting van de regionale secties.

³⁷ Hoewel de linken tussen de Liga en de vrijmetselarij verderop uitgebreid worden uitgewerkt, wil ik hier toch graag al wijzen op een opvallende parallel. De *Ligue Belge* zag haar apolitieke aard gegarandeerd zolang ze zich niet achter een concreet programma van hervormingen schaarde. Door het Grootoosten van België werd net dezelfde toets gehanteerd: in 1854 werd het oude artikel 135 uit de statuten van het Grootoosten geschrapt, waardoor politieke en religieuze discussies voortaan werden toegelaten binnen de loge. Als tegengewicht werden stemmingen over bindende politieke programma’s afgekeurd. J. Tyssens, “Van Wijsheid met Vreugd gepaard, Twee eeuwen vrijmetselarij in Gent en Antwerpen”, in: *Van Wijsheid met Vreugd gepaard*, Gent, Tijdsbeeld, 2003, p. 40.

³⁸ In de Franse Liga werd bewust voor het woord sectie gekozen, omdat dit herinnerde aan de *sections* waarbinnen de revolutionaire Parijse sansculottes waren ingedeeld. De Belgische Liga nam deze benaming over. W.D. Irvine, *Between Justice and Politics*, p. 12.

³⁹ Bijlage 4, Art. 10 Projet de Statuts.

⁴⁰ Bijlage 4; Art. 11 Projet de Statuts.

⁴¹ W.D. Irvine, *Between Justice and Politics*, p. 6 en p. 12.

In Luik werd in 1906 een sectie opgericht onder het voorzitterschap van Charles Magnette (1863-1937)⁴². Ze werd opgericht nadat een erg succesvolle meeting voor de in Istanbul ter dood veroordeelde Antwerpse anarchist Edward Joris zo'n duizend mensen samenbracht in de 'Cirque de Variétés'⁴³. Over de activiteit van de Luikse sectie is weinig bekend. Na de oorlog bleef Magnette op de voorgrond. In 1926 zou een andere Luikse professor Maurice Wilmotte (1861-1942)⁴⁴ het voorzitterschap van de *Ligue Belge* op zich nemen, wat op zijn minst zou kunnen wijzen op een zekere dynamiek in de Luikse universitaire kringen.

Ook in Gent en Antwerpen ontstonden, waarschijnlijk rond diezelfde periode, aparte afdelingen van de Liga, al werd de consternatie rond de Affaire Joris hier door aparte Joris-'komiteiten' begeleid. Van een gezaghebbende centralisatie vanuit de Liga was dus zeker nog geen sprake. In Gent had Auguste Bruggeman, de voorzitter van de burgerlijke Vrijdenkersbond de leiding over een tweetalige afdeling⁴⁵. De dichter Raymond Limbosch werd secretaris. In Antwerpen was er een wel erg directe link met de zaak Joris. Edward Joris werd na zijn vrijlating namelijk zelf secretaris van een Antwerpse sectie van de *Vereeniging voor de Rechten van de Mensch/Ligue des Droits de L'Homme*⁴⁶.

Volgens de statuten moesten die lokale secties ook als doorgeefluik dienen naar het centrale comité en dit lijkt ook het geval te zijn geweest. Zo vroeg de Gentse afdeling in 1910 hulp aan Brussel, om voor een zekere Durand herziening van zijn zaak af te dwingen⁴⁷. In 1913 deed het centrale comité een oproep om een meeting van de Antwerpse afdeling bij te wonen ten voordele van een soldaat die in het *cachot* vloog omdat hij weigerde het Heilig Sacrament te groeten. Deze meeting werd in samenwerking met de Antwerpse Vrijdenkersbond georganiseerd⁴⁸.

Alles welbeschouwd kunnen deze lokale secties waarschijnlijk slechts als een kantlijn in de geschiedenis van de *Ligue Belge* worden gezien. Zo werd de Liga gedurende de volledige periode 1901-1938 slechts eenmaal vermeld in het Gentse socialistische dagblad *Vooruit*, naar aanleiding van een Brusselse meeting over de moord op Italiaanse socialistische politicus Matteotti⁴⁹. In het bericht van overlijden van Georges Lorand, die sinds 1907 voorzitter was van de Liga, werd zijn rol binnen de

⁴² Charles Magnette was rechtsprofessor aan de Universiteit van Luik, in 1894 verkozen als radicaal (liberaal) parlementair, stichter van *L'Express* en vanaf 1914 grootmeester van het Grootoosten van België.

⁴³ W. Ressler en B. Suyckerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan, Carolus Edward Joris in Konstantinopel*, Antwerpen, b+b, 1997, p.24.

⁴⁴ Maurice Wilmotte, linguïst en Waals activist, A., Colignon "Maurice Wilmotte", in: P. Delforge, P. Destatte en M. Libon (red), *Encyclopédie du Mouvement wallon*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 2001, 3 dl., p. 1677.

⁴⁵ In een tweetalige omzendbrief (ongedateerd) riep Bruggeman de Gentenaars op om lid te worden van de lokale sectie van de Ligue Belge des Droits de l'Homme/Vereeniging voor de Rechten van de Mensch. UGent, Fonds vb, ii l 63.

⁴⁶ C. Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische belle époque*, p.166.

⁴⁷ *L'Indépendance Belge*, 10.12.1910.

⁴⁸ *L'Indépendance Belge*, 16, 17 en 31.10.1913.

⁴⁹ "Tegen de moord op Matteotti", *Vooruit*, 02 en 06.07.1924. Deze meeting werd in samenwerking met de BWP georganiseerd. *Le Peuple*, 05.07.1924.

Liga zelfs niet vermeld⁵⁰. Ook in het in Gent gedrukte liberaal Vlaamse tijdschrift *Het Volksbelang* werd weinig of geen aandacht aan de Liga besteed⁵¹.

Het zwaartepunt van de Liga lag zonder enige twijfel in Brussel bij het *comité central*, dat bestond uit 21 leden uit het Brusselse en één vertegenwoordiger per lokale sectie. Zowel mannen als vrouwen konden er deel van uitmaken. Het werd jaarlijks herverkozen door de Algemene Vergadering, maar de leden konden ook onbeperkt kandideren. Het comité stond in voor de agenda, kon speciale thematische commissies oprichten en benoemde ook *le bureau*, het dagelijks bestuur dat bestond uit een voorzitter, twee vicevoorzitters, een secretaris-generaal, twee toegevoegde secretarissen en een penningmeester⁵².

Als actiemiddelen vermeldden de statuten in de eerste plaats meetings, publicaties en petitie's. Heel wat leden hadden een journalistieke achtergrond en ze wilden dus vooral druk zetten via de vierde macht. Onder publicaties begrepen ze ook de documentatiebundels die zouden samengesteld worden om de pers van informatie te voorzien en op die manier echte 'campagnes' af te vuren op het publiek⁵³. Ze hadden de ambitie om het allemaal bijzonder professioneel aan te pakken en op die manier te slagen waar ad hoc comités faalden:

“[...], il serait connu et estimé du public, qu'il aurait une caisse, des bureaux, des contrats d'imprimerie, des relations dans la presse, enfin, tout ce qui est matériellement nécessaire pour une campagne de propagande.”⁵⁴

Als laatste strijdmiddel werd lobbywerk bij “*des représentants des pouvoirs publics*” benoemd. Bijzonder veel leden, en zeker de prominente, waren zelf immers politiek actief. Zeker onder het voorzitterschap van Georges Lorand, die bijvoorbeeld goede contacten onderhield met Clemenceau, zou dit zich bovendien niet enkel beperken tot Belgische politici⁵⁵. Doorheen haar geschiedenis bleven deze actiemiddelen grotendeels dezelfde. *Pour la petite histoire*, vanaf de jaren '30 verscheen de Liga ook af en toe op de radio⁵⁶.

Een laatste voornemen dat de Liga zichzelf stelde was de oprichting van een Internationale Federatie, waarbij de Belgische Liga het voortouw zou nemen. Dit bleef echter bij een voornemen. Deze federatie kwam uiteindelijk in 1922 tot stand op een ogenblik dat de Liga in feite was opgehouden te bestaan. Het is tekenend voor het internationalisme dat de activisten dreef, dat de inrichting van het eerste internationale congres aanleiding gaf tot de 'heroprichting' van de Belgische Liga.

⁵⁰ “Georges Lorand is dood”, *Vooruit*, 07.09.1918.

⁵¹ Jaargangen 1901 – 1914.

⁵² Bijlage 4, Art. 5-9 Projet de Statuts.

⁵³ C. Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische belle époque*, p. 159. Bijlage 4, Art. 2 Projet de Statuts.

⁵⁴ Bijlage 3, Exposé du Projet, p. 2.

⁵⁵ Bijlage 4, Projet de Statuts, art. 2.

⁵⁶ *Le Soir*, 10.03.1934.

Samengevat leek het project dat in het voorjaar van 1901 voorlag bijzonder sterk op haar Franse voorbeeld, een link waar ze trots en zelfbewustzijn uit leken te putten aangezien ze zich in haar traditie konden inschrijven. De eigen accenten die de *Ligue Belge* aanbracht hadden stuk voor stuk te maken met het inherente internationalisme bij haar leden: de ambitie om een Internationale Federatie op te starten, maar ook de ambitie om zich in de strijd te werpen voor affaires die geen enkele link hadden met België. Het doet, vergeef het anachronisme, denken aan de manier waarop België in de vroege jaren 2000 invulling gaf aan haar genocidewet. Dit impliceerde niet alleen een inherent internationalisme, waar in het volgende deel dieper op wordt ingegaan, maar ook de inname van een moral highground, die haar bijvoorbeeld tijdens de Congo-affaire duur zou opbreken. Tenslotte slaagde de Belgische Liga er, in tegenstelling tot de Franse, nooit in een echte massabeweging te worden. De oorzaken hiervan liggen zowel in het evenementiële (de chaos na WOI) als in de samenstelling van de Liga. De Belgische Liga bulkte van een maatschappelijke, politieke en intellectuele elite. Vaak lijkt het er echter ook op dat de Belgische speeltuin hen te klein was.

2.3. DE WORTELS VAN DE LIGA

Door het ontbreken van archieven, laat staan van ledenlijsten is het onmogelijk om een echt gedetailleerde analyse te geven van het ledenbestand. Wat op een meer abstract niveau kan afgeleid worden uit het gevonden materiaal (grotendeels in Belgische periodieken)⁵⁷, is het feit dat de Liga zich, zoals hierboven aangegeven, niet ontwikkelde tot een massabeweging zoals in Frankrijk het geval was. De aanwezigheden op meetings, die vanzelfsprekend niet enkel voor leden toegankelijk waren, verschilden sterk naar gelang het onderwerp van die meeting of de krant die verslag uitbracht.

Over welke informatie beschikken we dan wel? In de opstartfase verspreidde de Liga, in de hoop twijfelaars over de streep te trekken zelf een lijst van het voorlopig comité en de ‘*Premiers Adhérents*’, samen goed voor een groep van 80 leden⁵⁸. Na de plechtige opstart publiceerde *Le Peuple*⁵⁹ bovendien alle namen van het eerste bureau en het centrale comité. Doorheen haar geschiedenis werden ook verdere opvallende bestuurswissels gepubliceerd in dagbladen als *Le Peuple* en *L’Indépendance Belge*. Ten slotte zijn er nog die figuren die, hoewel ze nergens officieel als lid worden vermeld, toch een zo danig prominente rol op zich namen tijdens meetings, dat we zo ook effectief als lid kunnen bestempelen. Op basis van deze ledenpoel was het mogelijk om enigszins zicht te krijgen op het soort figuren die lid werden van de Liga en vooral de kringen waarbinnen deze zich begaven. Al is voorzichtigheid aangewezen, aangezien deze lijst waarschijnlijk in de eerste plaats zicht geeft op de sterkst geëngageerden onder hen.

⁵⁷ Doorheen Hoofdstuk 2 en 3 worden ook leden aangeduid die opdoken in persartikels. Zie ook Bijlage 1, Besturen van de Liga.

⁵⁸ Bijlage 5, Onbekende ontvanger, 21.02.1901, Cedom, Archives de Moscou, 114-1-0804, Docc. 389-390.

⁵⁹ “Pour les droits de l’Homme”, *Le Peuple*, 22.04.1901. Zie ook Bijlage 1, Besturen van de Liga.

2.3.1. BELGISCH INTERNATIONALISME

In de jaren '80 van de 19de eeuw zien we, hoewel deze periode vaak wordt gezien als een tijdperk van opkomend nationalisme, een enorme toename wat betreft de migratie van mensen en ideeën, de oprichting van internationale associaties en het grensoverschrijdende activisme. Een fenomeen dat als internationalisme wordt omschreven.

Het internationalisme was echter meer dan een fenomeen een mechanisme met een ondersteunende functie. Historici als Laqua of Paulmann en Geyer⁶⁰ hebben het eveneens benaderd als een beweging van mensen, voornamelijk intellectuelen, die een teleologisch wereldbeeld deelden waarbij de geschiedenis evolueerde in de richting van een groeiende globale interdependentie. Velen onder hen geloofden er vast in dat globale interdependentie onvermijdelijk zou leiden tot wereldvrede.

Internationalisme en nationalisme hoefden elkaar echter niet uit te sluiten, zeker niet in kleine Europese staten als België, Nederland of Zwitserland. Deze landen bekwamen elkaar onderling voor de vestiging van de belangrijkste internationale instituties en hadden er alle belang bij dat het internationale recht, dat hun onafhankelijkheid garandeerde hoog in het vaandel werd gedragen⁶¹. Laqua toont bovendien aan hoe in België een narratief groeide dat de inherente internationale kenmerken van België sterk in de verf zette.

“This construct allowed intellectuals to make sense of their country’s bilingual features and its relatively short history of independent statehood. In such narratives, even the battles and wars fought on Belgian soil seemed to prove Belgium’s location at a ‘European Crossroads’.”⁶²

Niet alleen leverde België op deze manier een groot aantal voorvechters van het internationalisme af, deze internationalisten slaagden er eveneens in hun project zo te framen dat ze er heel wat steun voor vonden bij de publieke opinie.

Hoewel er ook vanuit katholieke kringen heel wat participatie was aan het internationale gebeuren, kaderde het internationalisme voor heel wat prominenten binnen een bredere inzet voor hervorming van de samenleving. Dit vertaalde zich in een connectie met het democratisch socialisme of het progressieve liberalisme⁶³. Naast hun politiek engagement hadden velen bovendien ook linken met de vredesbeweging, de vrijmetselarij, de vrijdenkerij en zelfs het feminisme. Hun internationalisme uitte

⁶⁰ “We approached internationalism on the premise that it had two sides: the conscious movements trying to create international identities and to reform society and politics and the process of internationalizing cultural, political and economic practices.” M. Geyer en J. Paulmann, ‘Introduction: the mechanics of internationalism’, in: M. Geyer en J. Paulmann (eds), *The Mechanics of Internationalism: Culture, Society, and Politics from the 1840’s to the First World War*, Oxford, Oxford University Press, 2001, p. 23. “Internationalism was hence a movement, a process and an outlook.” D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, pp. 3-4.

⁶¹ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, pp.7-9.

⁶² D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p.35.

⁶³ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p.11.

zich dan in de manier waarop ze hun inspanningen consequent over de Belgische landsgrenzen heen tilden.

Heel wat iconen van het Belgisch internationalisme deelden bovendien een gemeenschappelijke achtergrond. Ze waren veelal geboren in de jaren '50 en '60 van de 19de eeuw en hadden vaak samen gestudeerd aan de *Université libre de Bruxelles*. Ze vormden een Franstalige elite, die aan het eind van die negentiende eeuw hun stempel zou drukken op het nationale niveau en in de jaren voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog een heel scala aan internationale activiteiten zou ontplooiën⁶⁴. Deze groep vormde eveneens de ruggengraat van de vroege *Ligue Belge des Droits de l'Homme*.

2.3.2. VRIJMETSELARIJ EN VRIJZINNIGHEID⁶⁵

VRIJMETSELARIJ

Ook de bijzonder nauwe band tussen de Liga en de vrijmetselarij was een eigenschap die de Belgische Liga deelde met haar Franse tegenpoot. Al was die link nog een pak directer bij de Belgische Liga. Waar de Franse Liga er prat op ging dat geen enkele van haar voorzitters of secretarissen ooit vrijmetselaar was geweest, was Eugène Monseur zelf aangesloten bij de Brusselse werkplaats *Les Amis Philanthropes*⁶⁶. Deze link is ook niet zo vreemd, gezien de loges zich vanaf de 19de eeuw ook vrij complexloos met ten minste een deel van de revolutionaire erfenis gingen vereenzelvigen⁶⁷.

Bovendien trok het antagonisme tussen klerikalen en antiklerikalen, zeker vanaf de jaren 1850 een diepe scheidingslijn door de Belgische samenleving. Aan de ene kant stond de Kerk, die de gegarandeerde vrijheden in het Belgische systeem zo vrij mogelijk interpreteerde om een katholieke staat in de staat uit te bouwen. Aan de andere kant stond het antiklerikalisme, waarbinnen de vrijmetselarij onder Pierre-Théodore Verhaegen een sleutelrol speelde en het fundament legde voor de creatie van de Liberale Partij. Zij zagen diezelfde grondwet als een instrument om het openbare leven aan de invloed van Kerk en bijgeloof te onttrekken. Naarmate de impact van de katholieke machtsovername duidelijker werd, werden hun eisen ook radicaler⁶⁸. Tijdens de schoolstrijd (1878-1884) leidde deze ideologische breuk zelfs tot straatgevechten. Waar de Affaire in Frankrijk rond de

⁶⁴ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, pp. 212-213.

⁶⁵ Vrijzinnigheid en vrijmetselarij waren in België bijzonder nauw aan elkaar gelieerd. De link tussen vrijdenkers en loge was niet overal zo vanzelfsprekend. Nederlandse, Britse, Amerikaanse en Duitse loges namen voor het merendeel een pro-religieuze houding aan. Doordat de Belgische vrijmetselarij zo nauw gelieerd was met het seculaire project, raakten de Belgen minder geëngageerd op internationaal niveau dan binnen de vrijdenkerij. J. Tyssens en P. Mirala, "Transnational Seculars: Belgium as an International Forum for Freethinkers and Freemasons in the Belle Epoque", in: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, XC, 2012, 4, pp. 1353-1372.

⁶⁶ W.D. Irvine, *Between Justice and Politics*, p. 10.

⁶⁷ J. Tyssens, "Van Wijsheid met Vreugd gepaard, Twee eeuwen vrijmetselarij in Gent en Antwerpen", in: *Van Wijsheid met Vreugd gepaard*, Gent, Tijdsbeeld, 2003, p. 35.

⁶⁸ G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever, *Een Geschiedenis van België*, Gent, Academia Press, 2012, p.80. J. Tyssens, "Van Wijsheid met Vreugd gepaard", p. 39.

eeuwwisseling zou leiden tot een toppunt van het conflict tussen klerikalen en antiklerikalen, was in België zo'n twintig jaar eerder het absolute kookpunt al bereikt. Hoewel de receptie van de Dreyfus-affaire in België iets dubbelzinniger was, nestelde de *Ligue Belge* zich bijzonder stevig aan de antiklerikale zijde en in de schoot van de Belgische vrijmetselarij.

Op 8 januari 1901 stuurde de Liga, die pas aan het einde van die maand officieel zou worden opgericht, een omzendbrief naar alle achtbare meesters van het Grootoosten van België met daarin een warme oproep om hun broeders massaal aan te sporen tot toetreding. Wat het document zo interessant maakt is de specifieke framing die de briefschrijvers hanteren naar de vrijmetselaars toe:

“Destinée à lutter pour la défense des principes de 1789, notre Ligue aurait nécessairement à combattre ceux qui, sur le terrain politique, se sont faits les adversaires de ces principes; son action serait donc, par la force même des choses, dirigée surtout contre le parti clérical.

D'autre part, comme elle ne serait pas un organisme électoral et défendrait les principes de 1789, sans toutefois préparer des projets de loi, ce qui est l'œuvre des divers partis politiques, elle serait le lien naturel entre tous les anticléricaux, [...]”⁶⁹

Hun argumentatie gaat zelfs nog verder door de grote gelijkenissen tussen de Orde en de Liga te benadrukken. Al wie vandaag de weg naar de vrijmetselarij niet vindt, zou binnenkort terecht kunnen bij de Liga voor de Mensenrechten, want de Liga zou ook vrouwen toelaten, het zou haar inschrijvingsgeld een pak lager houden en stelde (naar Frans voorbeeld) de oprichting van een sectie in elke gemeente, hoe klein ook. De Liga zou een loge voor de massa kunnen worden.

“Quand notre projet réussissait, il aboutirait donc la création d'une sorte de Maçonn. Sans décors, ouverte à toute une masse d'homme de bonne volonté qui aujourd'hui vivent trop en dehors de notre action.”⁷⁰

De massa leden die ze binnen de Liga wilden verzamelen, gekoppeld aan de weerklank die ze als Liga voor de Mensenrechten ongetwijfeld zouden kennen binnen de persorganen, zou hen tenslotte in staat stellen om de antiklerikale strijd in ongekende hevigheid te laten hervatten.

“[...], elle agira de façon constante sur l'opinion publique, réchauffera les zèles et les activités individuelles et donnera à la lutte contre le tyrannie, l'intolérance et l'injustice que personifie le parti clérical, une force et une vigueur depuis longtemps perdues.”⁷¹

⁶⁹Omzendbrief achtbare meesters werd aan dit werk toegevoegd in Bijlage 6, Omzendbrief Achtbare Meesters, 8 januari 1901, Cedom, Archives de Moscou, 114-1-0804, Docc. 57-60.

⁷⁰Bijlage 6, Omzendbrief Achtbare Meesters, Docc. 57-60.

⁷¹Bijlage 6, Omzendbrief Achtbare Meesters, Docc. 57-60.

De brief werd ondertekend door het dertienkoppige *Comité Maçonn. de la Ligue des Droits de l'Homme*, onder wie zich de Achtbare Meester van *Les Amis Philanthropes*, Alexis Sluys (1849-1936)⁷², oud-achtbare meesters zoals Leon Furnémont (1861-1927) en de stichters van de Liga, Eugène Monseur en Georges Pretré, bevonden⁷³. Na hun ondertekening volgde volgend Post Scriptum:

“La forme la plus pratique du concours de la Maç. serait l’adhésion en bloc de chaque <atelier>, [...]”⁷⁴

Kan op basis van deze brief besloten worden dat het reële doel van de Belgische Liga echt de hernieuwde strijd tegen de Katholieke Partij was? Waarschijnlijk gaat dit wat ver. Hoewel de Liga in de eerste jaren na haar oprichting zeker en vast een zekere bias had ten aanzien van wat – in de brede zin van het woord – als klerikale misdaden beschouwd konden worden⁷⁵, kan uit het persmateriaal niet besloten worden dat de Liga zich echt ontpopte als een propagandamachine tegen het katholieke bestel. Wat wel met zekerheid uit deze brief kan afgeleid worden is de grote drang bij de stichtende leden, om zo snel mogelijk tot een massabeweging uit te groeien en het voornemen deze beweging te enten op het maçonnieke netwerk.

“[...] ce qui revient tout au moins à constituer la Ligue avec un premier personnel presque exclusivement maçonn.”⁷⁶

Naar het concrete resultaat van hun oproep blijft het enigszins raden, al werden geen sporen gevonden van discussies binnen werkplaatsen of het Grootoosten over het al dan niet collectief toetreden tot de Liga⁷⁷. De briefschrijvers waren, met uitzondering van A. Cahay, allemaal lid van *Les Amis Philanthropes* (n°1 en n°2) en *Union et Progrès*, drie Brusselse werkplaatsen, alom erkend wegens hun politiek activisme. Het was vanuit *Les Amis Philanthropes* dat in 1834 de *Université libre de Bruxelles* werd gecreëerd als vrijzinnig antwoord op de katholieke universiteit in Leuven. De banden tussen deze loge en de universiteit waren rond 1900 nog steeds bijzonder sterk⁷⁸.

Tot aan de Tweede Wereldoorlog zou er een duidelijke link met de vrijmetselarij blijven. Eén van de eerste vicevoorzitters was Charles Houzeau de Lehaie, die tussen 1893 en 1895 Grootmeester van het

⁷² Sluys was tussen 1914 en 1930 voorzitter van de *Ligue d'Enseignement*, de Liga die de strijd voor het seculiere onderwijs belichaamde.

⁷³ Ondertekenaars: A. Cahay, L. Fischer, L. Furnémont, Th. Henry, S. Kahn, L. Lechein, E. Levèque, L. Lievens, E. Monseur, G. Petre, A. Sluys, E. Van Praag, H. Vander Vin.

⁷⁴ Bijlage 6, Omzendbrief Achtbare Meesters, Docc. 57-60.

⁷⁵ Zie paragraaf: 2.4. Beredeneerd overzicht van belangrijkste causes.

⁷⁶ Bijlage 6, Omzendbrief Achtbare Meesters, Docc. 57-60.

⁷⁷ Grand Orient de Belgique, Bulletin du Grand Orient de Belgique, (5901-5904), 1902-1905, Brussel, Secrétariat du Grand Orient,

⁷⁸ Getuige hiervan: de breuk aan de ULB in 1894 leidde ook tot de afscheiding van *Les Amis Philanthropes* n°2.

Grootoosten was. Ook latere grootmeesters, zoals Fernand Cocq⁷⁹ en Fernand Lévèque⁸⁰ waren lid van de Liga. Het meest direct was de invloed van Charles Magnette, die de Belgische loge als Grootmeester doorheen de Eerste Wereldoorlog loodste en een erg belangrijke rol binnen de Liga zou spelen tijdens het interbellum.

VRIJDENKERIJ

Tijdens de belle époque bouwde de vrijdenkerij een indrukwekkend transnationaal netwerk uit, waarin de Belgen een hoofdrol speelden. Zo werd de Internationale Vrijdenkersfederatie (IFF) opgericht tijdens de Brusselse conferentie van 1880 en werd diezelfde stad in 1900 ook het hoofdkwartier van die federatie. Het permanente bureau van het IFF werd een uitsluitend Belgische zaak, met als secretaris-generaals achtereenvolgens Léon Furnémont (1891-1927) en Eugène Hins (1839-1923). Deze federatie had vertakkingen verspreid over Europa en in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog kwamen er zelfs gestructureerde contacten tot stand met rationalistische groeperingen in de VS⁸¹. De internationale congressen en jaarlijkse bijeenkomsten van vrijdenkers waren belangrijke momenten van transnationale uitwisseling tussen vrijdenkers⁸².

Het is opvallend hoeveel prominente Ligueurs eveneens een centrale rol speelden binnen de IFF. Léon Furnémont, die voor de Eerste wereldoorlog zo'n belangrijke rol speelde binnen de federatie was lid van het eerste uur. Het voorzitterschap van de Federatie werd voor de Eerste wereldoorlog, tot aan zijn dood vervuld door Hector Denis (1842-1913) en na de oorlog door Modest Terwange (1864-1945)⁸³. Ook Monseur speelde een belangrijke rol binnen de Federatie en Georges Lorand, vanaf 1907 voorzitter van de Liga, verplaatste tijdens de Eerste Wereldoorlog als vicevoorzitter van de Federatie het hoofdkwartier naar het Zwitserse Genève, in de hoop haar activiteiten er verder te zetten⁸⁴.

Van de eerste tachtig leden van de Liga waren er enkele tientallen actief binnen een vrijdenkersvereniging⁸⁵. De Vlaamsvoelende 'vleugel' binnen de Liga bestond volledig uit leidende figuren uit de vrijdenkerswereld: de Gentse journalist en toneelacteur Gustave Abel, de eerder

⁷⁹ Grootmeester tussen 1902 en 1904 en van 1911 tot 1913. G.Thirion, *La fondation de la Ligue Belge des Droits de l'Homme. Consécration d'idées humanistes. Etude axée sur les relations qu'entretenaient ses différents membres avec le monde culturel artistique*, Brussel (onuitgegeven licentiaatsverhandeling ULB), 2001, (promotor : M. Dragnet), p. XIX

⁸⁰ Grootmeester tussen 1922 en 1924 ,G.Thirion, *La fondation de la Ligue Belge des Droits de l'Homme*.p. XIX.

⁸¹ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, pp. 87-88. J. Tyssens en P Mirala, "Transnational Seculars: Belgium as an International Forum for Freethinkers and Freemasons in the Belle Epoque", in: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, XC, 2012, 4, pp. 1353-1372.

⁸² C. Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische belle époque*, p. 159.

⁸³ Alledrie waren ze eveneens verkozen voor de BWP in het Belgische Parlement.

⁸⁴ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 100.

⁸⁵ Ook bij de Franse Liga waren prominente vrijdenkers actief, zo was ook Ferdinand Buisson, voorzitter van de Liga tussen 1913 en 1926 een actief vrijdenker. J. Tyssens en P Mirala, "Transnational Seculars: Belgium as an International Forum for Freethinkers and Freemasons in the Belle Epoque", pp. 1353-1372.

vernoemde Antwerpse parlementair Modest Terwange en de Brugse progressistische advocaat Karel de Poortere (1853-1912)⁸⁶.

Hoe vertaalden de linken met de vrijdenkerij zich naar de Liga? In de eerste plaats bood de vrijdenkerij een internationaal forum waarbinnen figuren als Furnémont en Lorand er in slaagden een bijzonder uitgebreid persoonlijk netwerk uit te bouwen. Dit netwerk namen ze mee in hun activiteiten voor de Liga. Zo onderhield Georges Lorand, via de internationale vrijdenkerij, bijzonder nauwe banden met de Spaanse libertaire pedagoog Francisco Ferrer. Toen deze in 1909 werd terechtgesteld, werd de internationale solidariteitscampagne vanuit België door de IFF en de Liga samen aangevuurd⁸⁷. Ook het feit dat de Liga zich al vroeg tegen het Italiaanse fascisme uitsprak kan waarschijnlijk gelinkt worden aan haar banden met de vrijdenkerij⁸⁸.

2.3.3. DE (BRUSSELSE) ACADEMISCHE WERELD

De eerste impulsen tot de oprichting werden, zoals hoger reeds aangegeven, gegeven door Eugène Monseur (1860-1912). Monseur was taalkundig professor aan de *Université libre de Bruxelles* en medewerker bij het socialistische *Le Peuple*⁸⁹. Toen de betrekking van de anarchistische geograaf Elisée Reclus in 1892 diepe verdeeldheid zaaide aan de ULB, schaarde Monseur zich achter toenmalig rector Hector Denis (1842-1913), die zich, uit onmin met het ontslag van Reclus, genoodzaakt zag om af te treden⁹⁰. Deze affaire betekende een scherpe breuk tussen de meer behoudsgezinde en progressieve krachten aan de ULB. In 1894 richtten de progressieve professoren de dissidente *Université nouvelle* op. Het merendeel van de academici, die zich in 1901 aansloten bij de Belgische Liga waren actief aan het *Institut des Hautes Etudes*, de avondschool van de *Université nouvelle*⁹¹.

⁸⁶ C. Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische belle époque*, p. 160.

⁸⁷ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, pp. 95-96.

⁸⁸ J. Tyssens en P. Mirala, "Transnational Seculars: Belgium as an International Forum for Freethinkers and Freemasons in the Belle Epoque", pp. 1353-1372. "Pour la Défense des Droits de l'Homme", *Le Peuple*, 15.12.1924.

⁸⁹ Hij schaarde zich dan wel achter Denis, zelf bleef hij doceren aan de ULB. C. Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische belle époque*, p. 159.

⁹⁰ De bekende geograaf Elisée Reclus was in opspraak geraakt naar aanleiding van een bomaanslag die door Antoine Vaillant werd gepleegd in het Parijse parlement. Denis verzette zich tegen het ontslag van Reclus en trad zelf af als rector van de ULB. Hoewel de statuten van de *Université Nouvelle* quasi dezelfde doelstellingen voorop stelden als die van de ULB was er een duidelijk onderscheid. De *Université Nouvelle* had de ambitie om een integraal pedagogisch project te zijn, zonder al te veel compromissen wat betreft het principe van vrij onderzoek. Haar project was fel beïnvloed door de zich ontwikkelende sociale wetenschappen en de theorieën van Auguste Comte. Hoewel het aantal studenten beperkt bleef (de uitgereikte diploma's hadden geen rechtswaarde in België) en de universiteit na de Eerste Wereldoorlog niet werd heropend was ze als testcase voor een nieuw soort pedagogisch project bijzonder succesvol. G. Deneckere, *Les Turbulences de la Belle Epoque*, pp. 97-98. D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 122. A. Despy-Meyer, "Une Université Bulgare à Bruxelles de 1894 à 1914", in: A. Despy-Meyer en H. Hasquin (eds.), *Libre pensée et pensée libre, combats et débats*, Brussel, Editions de l'ULB, 1996, pp. 159-162.

⁹¹ Het enige onderdeel dat de Eerste Wereldoorlog zou overleven, dat zich vanaf de 20ste eeuw vooral focuste op sociale wetenschappen. A. Despy-Meyer, "Une Université Bulgare à Bruxelles", pp. 162-163.

Onder hen niet in het minst Hector Denis zelf, maar ook Camille Huysmans en Henri La Fontaine⁹². De *Université nouvelle* wou niet alleen vernieuwend zijn op pedagogisch vlak, maar droeg ook een sterk kosmopolitische gedachte uit. Dit vertaalde zich in een studentenpopulatie die voor de helft uit buitenlanders bestond. De sterke link met de *Université nouvelle* wijst niet alleen op een progressieve, internationale grondstroom binnen de Liga, maar kan ook helpen om de nauwe betrokkenheid van de Liga in het verzet tegen de terechtstelling van de bekende libertaire pedagoog Francisco Ferrer te kaderen (1909-1910). De universiteit was namelijk nauw betrokken bij Ferrers *Ligue Internationale pour l'Education Rationnelle de l'Enfance*, dat tot op vandaag wordt omschreven als één van de meest duurzame onderwijsprojecten van de libertarische beweging⁹³.

Hoewel Monseur duidelijk de aanzet gaf, liet hij het voorzitterschap van de Liga aan Ernest Rousseau (1831-1908). Zelf werd hij de eerste secretaris-generaal⁹⁴. Rousseau was tussen 1884 en 1886 rector van de Université libre de Bruxelles. Ook aan deze ‘moederinstelling’ kunnen, met onder andere Auguste Lameere (1854-1943) die tussen 1906 en 1908 rector was en de pionierende antropoloog Emile Houzée⁹⁵ (1848-1922), veel van de stichtende leden gelinkt worden. Van de invloedrijke vrijzinnige intellectueel Hermann Pergameni (1844-1913) kan op basis van zijn actieve bijdrage aan heel wat meetings voor de oorlog eveneens aangenomen worden dat hij lid werd van de Liga. Onder de stichtende academici bevond zich één niet-Brusselaar: Laurent Dechesne (1870-1945)⁹⁶. Eén blik op deze academici en de instellingen waartoe ze behoorden bevestigt het antiklerikale karakter van de Liga.

Academici bleven een erg centrale rol spelen binnen de Liga. Tekenend is de reeks voorzitters die na de hereniging van de Liga op de voorgrond trad. Stuk voor stuk zijn dit professoren. Dit was wellicht een consensus, die de depolitisering van de Liga moest benadrukken⁹⁷.

⁹² Ligueurs die doceerden aan het *Institut des Hautes Etudes* (1901): Fernand Cocq (1861-1940), Hector Denis (1842-1913), Guillaume Dez Marez (1870-1931), Hermann Dumont (1856-1928), Jules Felix, Maurice Feron (1865-1929), Franz Fisher (1875-1949), Camille Huysmans (1871-1949), Henri La Fontaine (1854-1943), Auguste Lameere (1854-1943) en Eugène Lameere (1872-1901). G.Thirion, *La fondation de la Ligue Belge des Droits de l'Homme*, p. XII.

⁹³ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 122.

⁹⁴ “Pour les droits de l'Homme”, *Le Peuple*, 22.02.1901. Zie Bijlag 1, Besturen van de Liga.

⁹⁵ Emile Houzée was één van de stichtende leden van de *Société d'Anthropologie de Bruxelles* (1888-1922), een op dat ogenblik nog erg wankel discipline die zich focuste op rassentheorieën. Houzée bracht hier en daar nuances aan door meer rekening te houden met milieuaspecten. L. Beyers, “Rasdenken tussen geneeskunde en natuurwetenschap. Emile Houzée en de Société d'Anthropologie de Bruxelles. 1882-1921”, in: J. Tollebeek, G. Vanpaemel en K. Wils (eds.), *Degeneratie in België 1860-1940: een geschiedenis van ideeën en praktijken*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003, pp. 43-79.

⁹⁶ G.Thirion, *La fondation de la Ligue Belge des Droits de l'Homme*, p. XII.

⁹⁷ Maurice Wilmotte (1861-1942, Université de Liège) was voorzitter van 1925 tot 1928. Zijn functie werd overgenomen door Théophile de Donder (1872-1957, ULB) oud-rector van de ULB. Maurice Ansiaux (1861-1942) werd vanaf 1934 de laatste voorzitter voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog.

2.3.4. LIBERALISME EN SOCIALISME

De Liga had de ambitie “*l’élite morale et intellectuelle de la nation*” rond zich te verenigen. De lijst met eerste toetredingen moet destijds bijzonder indrukwekkend geogd hebben. Ze was gevuld met figuren die zich tot de academische, maatschappelijke en politieke elite van het land konden rekenen. Van de 80 pioniers zetelden er in 1901 acht in het Belgisch parlement⁹⁸. De link met de antiklerikale partijen was bijzonder prominent. Van die 80 waren er 14 actief binnen (de progressieve vleugel van) de Liberale Partij en 8 bij de socialisten. Bovendien doken Paul Emile Janson en Emile Vandervelde, respectievelijk leider van de progressisten en de socialisten voor de oorlog, zodanig vaak op bij meetings dat we kunnen aannemen dat ook zij lid werden van de Liga. Vanderveldes tweede vrouw, Jeanne Beeckman-Vandervelde, werd tijdens het interbellum bovendien secretaris-generaal van de Liga⁹⁹.

Hoewel het *Exposé du Projet*¹⁰⁰, duidelijk drie antiklerikale partijen (progressisten, doctrinair en socialisten) vermeldt, was Hymans er rond 1901 al in geslaagd om de Liberale Partij terug te verenigen. Dat binnen de interne communicatie nog steeds over een Progressistisch Partij wordt gesproken getuigt natuurlijk van het overwicht van de radicale liberalen binnen de Liga. Veel doctrinair sloten zich in eerste instantie niet aan. Paul Hymans, de leider van de eengemaakte liberalen, sloot zich wel degelijk aan, maar zijn inbreng bleef naar alle waarschijnlijkheid beperkt¹⁰¹.

Ook werden heel wat socialisten lid van de Belgische Liga. Dit waren stuk voor stuk figuren met een bourgeois-achtergrond, wat ook niet mag verwonderen. Van alle socialistische leiders die in 1894 in het Parlement zetelden, was het enkel Eduard Anseele die zelf van bescheiden komaf was¹⁰². Bovendien hadden de meesten onder hen ook duidelijke linken met de vrijmetselarij en vrijzinnigheid. Vandervelde was bijvoorbeeld logebroeder bij *Les Amis Philanthropes* en eveneens lid van de Brusselse *Libre Pensée*. Maar wat het sterkst opvalt is hun internationale engagement. Denk bijvoorbeeld aan Léon Furnémont en Hector Denis, die grote voortrekkers waren bij de *International Freethought Federation* of figuren als Henri La Fontaine (1854-1943), die als pacifist het kosmopolitisme *an sich* ging promoten. Maar ook de Socialistische Internationale werd gedomineerd door Ligueurs. In 1900 werd Brussel ook de zetel voor het Bureau van de Tweede Socialistische

⁹⁸ Walther de Selys-Longchamps (1846-1912), progressief liberaal senator (arrondissement Namen); Léon Furnémont (1861-1927), socialistisch kamerlid (arrondissement Namen); Hector Denis (1842-1913), socialistisch kamerlid (Luik); Leon Jourez (1857-1945), liberaal kamerlid (Nivelles); Henri La Fontaine (1854-1943), socialistisch senator (Luik); Georges Lorand (1860-1918), progressief liberaal kamerlid (Neufchâteau-Virton); Xavier Neujean-Dubois (1840-1914), liberaal kamerlid (Luik); Modeste Terwagne (1864-1945), socialistisch kamerlid (Antwerpen).

⁹⁹ Van zijn lidmaatschap na WOI is er wel expliciet bewijs. “Pour la Défense des Droits de l’Homme”, *Le Peuple*, 15.12.1924. Jeanne Beeckman, “A la Ligue des Droits de l’Homme”, *Le Peuple*, 25.08.1928.

¹⁰⁰ Bijlage 3, *Exposé du Projet*, p.3.

¹⁰¹ “A la Ligue des Droits de l’Homme”, *L’Indépendance Belge*, 23.01.1906.

¹⁰² J. Polasky *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, p. 32.

Internationale, met Emile Vandervelde als voorzitter van het Bureau. Al was het met de aanstelling van Camille Huysmans, eveneens een Ligueur, dat het Brusselse secretariaat van de Internationale echt effectief werd¹⁰³.

Ook na de Eerste Wereldoorlog zouden zowel socialisten als liberalen lid blijven van de Liga, al zouden de moeilijker verhoudingen tussen hen, in een wereld waarin antiklerikalisme minder en minder een bindende factor was, een rol spelen in de problemen die de Liga kende tijdens de jaren '20¹⁰⁴.

Pers en politiek waren sterk met elkaar verbonden. Bijzonder veel politici waren ook journalist of schreven ten minste bijdragen voor de periodiek van hun kleur. Ook hier is Georges Lorand, voorzitter vanaf 1907 en progressief parlementariër vanaf 1894, de archetypische intellectueel. Niet alleen stond hij samen met zijn vriend en later Frans president Clemenceau aan de wieg van *L'Aurore*, het blad dat in 1898 "*J'Accuse*" van Zola zou publiceren. Hij was van 1884 tot 1899 ook hoofdredacteur van *La Réforme* (1884-1907), de periodiek van de Brusselse progressisten, dat in België de verdediging van de kapitein op zich nam¹⁰⁵. De link tussen het progressief liberalisme en de Liga, blijkt, zeker in die beginperiode, uit het grote aantal leden dat ook bijdragen leverde aan *La Réforme*¹⁰⁶.

Door het grote aantal socialisten in de Liga, waren er ook duidelijke linken met *Le Peuple*. Arthur Wauters (1890-1960) en Louis Piérard (1886-1951), beiden belangrijke journalisten bij dit dagblad, werden na de Eerste Wereldoorlog beiden lid. Verder werd ook in *L'Indépendance Belge* en *Le Soir*, twee liberale dagbladen, heel wat aandacht besteed aan de Liga. Kranten als *Le Peuple* en *L'Indépendance Belge* brachten niet enkel verslag uit van de activiteiten van de Liga, ze waren ook betrokken partij. Zo nam *L'Indépendance Belge* tijdens de Congocrisis een uitgesproken pro-koloniaal standpunt in¹⁰⁷ en beiden kozen gedurende de wedijver tussen de twee Liga's in de jaren 1920 duidelijk partij¹⁰⁸. Dit was dan ook de periode waarin de breuklijnen tussen de liberale en de socialistische partij de grootste weerslag hadden op de Belgische Liga.

De Franse Liga herbergde eveneens volksvertegenwoordigers van de linkse partijen. In tegenstelling tot de Belgische Liga zou ze als massabeweging echter ook zelf een meer en meer politieke rol spelen,

¹⁰³ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 118.

¹⁰⁴ Na de oorlog zouden Louis Piérard en Paul-Henri Spaak respectievelijk vicevoorzitter en secretaris-generaal worden. "A la Ligue Belge pour la Défense des Droits de l'Homme", *L'Indépendance Belge*, 29.12.1923.

¹⁰⁵ J. L. De Paepe, "*La Réforme*" : *Organe de la démocratie libérale (1884 – 1907)*, Leuven, Editions Nauwelaerts, 1972, p. 91

¹⁰⁶ Herman Dons (1873-1953), Herman Dumont (1856-1928), Maurice Feron (1865-1929), Georges Lorand (1860-1918), Raphaël Rens (1855-1929), Modeste Terwagne (1864-1945). J. L. De Paepe, "*La Réforme*" : *Organe de la démocratie libérale (1884 – 1907)*, pp. 134-162.

¹⁰⁷ Zie paragraaf 3.2.2.

¹⁰⁸ Zie paragraaf 4.3.

wat geïllustreerd werd door het expliciete aansluiten van de *Ligue* bij de *Union Sacrée* in de Eerste Wereldoorlog, maar vooral door haar deelname aan het *Front Populaire* in de jaren 1930¹⁰⁹.

2.3.5. PACIFISME EN FEMINISME

De belangrijkste Belgische pacifistische organisatie was de *Société Belge de l'Arbitrage et de la Paix* (SBAP). Net zoals andere vredesorganisaties was dit zeker geen massabeweging, maar in België genoot ze naar verhouding grote media-aandacht. In tegenstelling tot de beweging in Duitsland was ze in België niet verdeeld in een socialistisch en een bourgeois kamp. Heel wat van de pioniers van de *Ligue Belge* waren ook lid van de SBAP: Vandervelde, Denis, Houzeau de Lehaie, Lorand, en ook de belangrijkste figuur uit het Belgische pacifisme Henri La Fontaine (1854-1943), was Ligueur. La Fontaine vervulde vanaf 1889 de functie van secretaris-generaal van de SBAP, maar zetelde vanaf 1907 tot aan zijn dood ook het *Bureau International de la Paix* voor, de organisatie die de coördinatie van de Universele Vredescongressen op zich nam. Deze congressen vormden de brandpunten voor sociabiliteit binnen een beweging die per definitie transnationaal was. In 1913, een jaar voor de Eerste Wereldoorlog werd hij voor zijn werk beloond met de Nobelprijs voor de Vrede¹¹⁰.

Het Belgische pacifisme was doordrongen van het geloof in de kracht van Internationaal Recht om de wereldvrede te bewaren. Als klein land in een Europa van grootmachten was het dan ook sterk aangewezen op dit Internationale Recht dat haar neutraliteit en onafhankelijkheid garandeerde. Toen op 4 augustus 1914 Duitsland de Belgische neutraliteit schond, werd dit geloof grondig dooreengeschud. Binnen de Franse Liga kwam het tot een scherp conflict, doordat een belangrijke minderheidsgroep zich afkeerde van het soort pacifisme dat zij als onrealistisch beschouwden. Zij stonden voor een integraal pacifisme, dat veeleer moreel dan juridisch was. Dat een dergelijk conflict aan de basis lag van een vrij fundamentele identiteitscrisis binnen de Franse Liga, duidt natuurlijk ook op het gewicht van de pacifistische beweging binnen die Liga¹¹¹.

Henri La Fontaine bleef er samen met Paul Otlet (1868-1944) een meer idealistische visie op na houden. Ze droomden van een kosmopolitisch project, een wereldstad en parlement, maar geloofden ook dat het verzamelen van alle kennis in de wereld zou bijdragen tot een wereld zonder oorlog. Hiertoe richtten ze in 1919 in het Jubelpark hun Mundaneum in. Vanuit dit idealisme bleven ze ook kritisch voor de Volkenbond, die niet de volledige wereld vertegenwoordigde en niet democratisch

¹⁰⁹ W.D. Irvine, *Between Justice and Politics*, pp. 160-170.

¹¹⁰ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, pp.148-153.

J.-M. Guieu, "Le pacifisme européen au temps d'Henri La Fontaine", in: *Henri La Fontaine, Prix Nobel de la Paix en 1913, un belge épris de justice*, Brussel, Editions Racine, 2013, pp. 53-54.

¹¹¹ Zie paragraaf 4.2.1.

was samengesteld¹¹². Ook Paul Otlet werd, zeker na de Eerste wereldoorlog¹¹³, lid van de Belgische Liga voor de Mensenrechten.

Het pacifisme had tenslotte ook duidelijk linken met de vrijzinnige beweging en vooral het feminisme, waarvan La Fontaine ook zelf een voorvechter was. Het eerste comité van de Liga telde twee vrouwen. De vrouw van Hector Denis en feministische publiciste Marie Parent. De belangrijkste vrouw in de geschiedenis van de Belgische Liga was Jeanne Beeckman-Vandervelde, die in de jaren 1930 als secretaris-generaal een echte voortrekkersrol ging spelen. In het kader van de vrouwenrechten organiseerde de Liga echter slechts één bijeenkomst in 1908¹¹⁴.

2.3.6. CONCLUSIE

In 1999 beschreef Christian Topalov wat hij de *Nébuleuse Réformatrice* noemde, een nevel aan hervormingsbewegingen, die tijdens de belle époque over Europa ging¹¹⁵. Binnen deze veelheid aan organisaties vonden progressieve liberalen, socialisten en christendemocraten elkaar in hun bijna dwingende ambitie om sociale vooruitgang teweeg te brengen. Hun drijfveren waren een wat dubbelzinnige mengeling van vooruitgangsoptimisme en cultureel pessimisme¹¹⁶.

De Belgische Liga, met haar wortels in het internationalisme, de vrijmetselarij, de vrijdenkerij, het socialisme, progressief liberalisme, pacifisme en zelfs, zij het in mindere mate, feminisme, was stevig genesteld binnen de *Nébuleuse Réformatrice*. Al speelde haar antiklerikalisme, een gedeelde erfenis van de Belgische politieke verdeeldheid en de Dreyfus-affaire, een beperkende factor. Uitwisseling zou hier tot een eenmalig opduiken van Adolf Daens op een Congo-meeting beperkt blijven¹¹⁷.

De ruggengraat van de beginnende Liga werd, zoals hoger aangegeven, gevormd door een ongelooflijk actieve generatie activisten. Ze vormden een Franstalige elite, die aan het einde van de 19de eeuw reeds hun stempel zouden drukken op het nationale niveau en in de jaren voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog een heel scala van internationale activiteiten zouden ontplooiën¹¹⁸. Personen als Vandervelde, Destrée, La Fontaine, Magnette, Terwagne, Furnémont, Huysmans en

¹¹² D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, pp.181-201.

¹¹³ “Pour la Défense des Droits de l’Homme”, *Le Peuple*, 15.12.1923.

¹¹⁴ V. Piette, “Henri La Fontaine était-il féministe?”, in: *Henri La Fontaine, Prix Nobel de la Paix en 1913, un belge épris de justice*, Brussel, éditions Racine, 2013, pp. 98-101. “Les droits des Femmes”, *Le Peuple*, 29.11.1908.

¹¹⁵ C. Topalov (ed.), *Laboratoires du nouveau siècle: la nébuleuse réformatrice et ses réseaux en France, 1880-1914*, Parijs, E.H.E.S.S., 1999, p. 574.

¹¹⁶ C. Verbruggen en J. Carlier. “Transnational laboratories of social thought. The advocacy network(s) of the Institut international pour la Diffusion des Expériences Sociales and Les documents du Progrès (1907-1916)”, in: W.B. Rayward, *Information beyond borders : international cultural and intellectual exchange in the belle époque*, Farnham, Ashgate UK, 2014, p. 123.

¹¹⁷ “La Question Congolaise, Le Meeting de la Ligue des Droits de l’Homme”, *Le Peuple*, 01.12.1905. Zie paragraaf 3.3.1.

¹¹⁸ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 212-213.

Lorand waren stuk voor stuk actief binnen de Belgische Liga voor de Mensenrechten. In het interbellum werden de rangen van de Liga versterkt door figuren als Paul-Henri Spaak.

Hoewel de Belgische Liga zich bijna volledig op dezelfde leest als de Franse schoeide, groeide ze echter niet uit tot een echte massabeweging. Dit had hoogstwaarschijnlijk te maken met het feit dat de echt prominente figuren als Georges Lorand zich inzetten binnen een bijzonder grote scala aan activiteiten. Voorzitter van de Belgische Liga was slechts één van zijn vele identiteiten. Hoewel het daar initieel zeker de ambitie toe had, oversteeg de Liga bovendien haar Brusselse basis niet echt. De grootte en groei van de Franse Liga hield zichzelf ook in stand doordat die voor veel leden in de lokale secties een goedkoop sociaal netwerk vormde, een bereikbare politieke drukkingsgroep. De Belgische Liga bleef, zoals haar voornaamste activisten, waarschijnlijk een pak elitairder¹¹⁹.

2.4. BEREDENEERD OVERZICHT VAN BELANGRIJKSTE CAUSES

2.4.1. VOOR DE EERSTE WERELDOORLOG (1901-1914)

In de periode voor de Eerste wereldoorlog nam de Liga drie grote campagnes ter harte. Vooreerst natuurlijk de Congowreedheden, waar volgend hoofdstuk aan is gewijd, maar ook twee *causes* die nauw aansloten bij de vrijdenkende onderstroom binnen de Liga.

De affaire Joris: Edward Joris (1876-1957) was een Antwerpenaar met anarchistische sympathiën, die in 1901 voor zijn werk bij een Duitse dokwerkersfirma naar Istanbul trok, waar hij interesse in de Armeense zaak ontwikkelde. Hij deelde het bureau met een Armeniër die deel uitmaakte van een revolutionair comité dat tot doel had om de sultan Abdul Hamid om het leven te brengen. Joris raakte hierop betrokken bij een bomaanslag, die op 21 juli 1905 aan 26 personen het leven zou kosten. De sultan zelf wist te ontkomen. Hoewel hij slechts ondersteuning had geboden aan de plegers, werd hij door de Ottomaanse politie als hoofdverantwoordelijke beschouwd. In december van datzelfde jaar werd hij ter dood veroordeeld, ondanks Belgisch diplomatiek ingrijpen op aandringen van de parlementairen Emile Vandervelde, Georges Lorand en Goblet d'Alviella. Vanuit Antwerpen kwam er een Joris-comiteit tot stand, wat het begin betekende van een Internationale campagne. In deze campagne speelden Georges Lorand en met uitbreiding de Belgische Liga voor de Mensenrechten een grote rol. Al werd Lorand pas in 1907 voorzitter van de Liga, hij speelde er toen al een invloedrijke rol. De campagne zou ook over de landsgrenzen heen getild worden: van Rome tot Parijs werden meetings georganiseerd, waar soms duizenden sympathisanten op verzamelden. Het internationale verspreiden van de actie kan herleid worden tot de contacten die Lorand wist aan te spreken binnen de

¹¹⁹ W.D. Irvine, *Between Justice and Politics*, pp. 10-11.

Europese vrijdenkersbonden, maar ook bij de Franse Liga voor de Mensenrechten. Francis de Pressensé (1853-1914), voorzitter van de Franse Liga liet Lorand weten dat zijn Liga als *organisation purement française* niet tussenbeide kon komen, maar sloot informele hulp en actie niet uit. Edward Joris werd onverwacht vrijgelaten op 25 december 1907. Hierop zond Lorand een brief naar zijn vriend en medeoprichter van *L'Aurore*, Georges Clemenceau (1841-1929), de Franse president. De affaire gaf aanleiding tot de oprichting van een Luikse en Antwerpse afdeling van de Liga, van deze laatste werd Joris na zijn vrijlating secretaris-generaal.¹²⁰

Een tweede belangrijke cause was die rond de terechtstelling van de Catalaanse anarchist en pedagoog: Fransisco Ferrer (1859-1909), wiens banden met de vrijdenkerij en de *Université Nouvelle* eerder werden behandeld. In 1906 werd hij al eens aangehouden wegens betrokkenheid bij een moordpoging op de Spaanse koning Alfonso, maar terug vrijgelaten wegens gebrek aan bewijs. In 1909 werd hij uiteindelijk terechtgesteld wegens zijn betrokkenheid bij *la Semana Trágica* (25 juli - 2 augustus 1909), toen het in de straten van Barcelona tot een bloedige confrontaties kwam tussen het leger en arbeiders. Ook hier kwam een internationale campagne tot stand die sterk steunde op de organisatie van de vrijdenkersbonden. De grote voortrekkers van de campagne in België waren Lorand en Furnémont die op dat ogenblik niet alleen belangrijk waren binnen de Internationale Vrijdenkersfederatie maar ook respectievelijk voorzitter en ondervoorzitter van de Belgische Liga. Ook de Brusselse ingenieur Lucien Anspach, die naar aanleiding van deze affaire polemiek uitlokte met kardinaal Mercier, was een Belgisch Ligueur. Deze campagne vertaalde zich dan ook naar meetings die tussen 1907 en 1910 door de Liga werden georganiseerd ten voordele van Ferrer¹²¹. Op 7 januari 1907 vertegenwoordigden Lorand en Furnémont de Belgische Liga op een meeting over Ferrer, die door de Franse Liga georganiseerd werd.

Ook was er in de vooroorlogse periode heel wat aandacht voor het Russische regime. Zo werden heel wat meetings georganiseerd die het Russisch geweld tegen Joodse minderheden veroordeelden¹²², maar ook tegen de Russische buitenlandpolitiek werd geprotesteerd¹²³. Deze aandacht vertaalde zich daarnaast in heel wat, vaak succesvolle, verzoeken aan de Belgische regering om Russische politieke vluchtelingen niet uit te leveren¹²⁴.

¹²⁰ C. Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische belle époque*, pp. 161-165. W. Ressler en B. Suyckerbuyk, *Dynamiet voor de Sultan, Carolus Edward Joris in Konstantinopel*, pp.13-29. "Joris, le belge condamné", *L'Indépendance Belge*, 29.12.1905.

¹²¹ *L'Indépendance Belge*, 19.10.1909. *L'Indépendance Belge*, 30.10.1909. Herdenking één jaar dood Ferrer : *L'Indépendance Belge*, 15.10.1910.

¹²² "Drame Olaf-Wijk", *L'Indépendance Belge*, 19.02.1907. "Affaire Biéllis", *L'Indépendance Belge*, 11.10.1913. *L'Indépendance Belge*, 19.11.1913.

¹²³ *L'Indépendance Belge*, 29.12.1911.

¹²⁴ "Affaire Gaïvas", *L'Indépendance Belge*, 21.06.1910. "Affaire Chimansky", *L'Indépendance Belge*, 17.03.1911. *L'Indépendance Belge*, 19.03.1911. "Boialski", *L'Indépendance Belge*, 19.11.1913.

Vanuit de lokale secties van Gent en Antwerpen werden ook een aantal zaken aangekaart. Vaak zijn dit vragen rond individuele rechtzoekenden, zoals de Gentse Durand¹²⁵ die om herziening van zijn rechtszaak vraagt of de Antwerpse Liga die het opneemt voor de soldaat Marit, die in het cachot vloog omdat hij weigerde het Heilig Sacrament te groeten.

De jaren onder het voorzitterschap van Lorand waren bijzonder actieve jaren voor de Belgische Liga, waarin bovendien ook veel uitwisseling gebeurde tussen de Belgische en Franse Liga's. In 1907 sprak Lorand op een bijeenkomst in Frankrijk over "de Belgische Liga als oudste dochter van de Franse Liga, zoals België zelf de oudste dochter van Frankrijk is."¹²⁶ In dat zelfde jaar bracht de Franse voorzitter de Pressensé een bezoek aan de Liga in Brussel¹²⁷. Het was een periode waarin de Franse Liga een aantal keer berichten plaatste in de Belgische krant, waarin ze de acties van de Belgische Liga legitimeerde¹²⁸, wat vaak gebeurde in de vorm van een open brief aan voorzitter Lorand. De goede banden met de *Ligue Française des Droits de L'Homme et du Citoyen* waren ongetwijfeld te wijten aan de persoonlijke relatie die Lorand ook onderhield met veel van haar topfiguren.

2.4.2. INTERBELLUM (1923-1938)

De activiteit van de Liga zou pas eind 1923 hervat worden. Door een verdeeldheid waren er tussen 1924 en 1927 twee Liga's naast en tegenover elkaar actief, al liep hun aandacht vrij parallel. Hun activiteit wordt besproken naar aanleiding van Hoofdstuk 4: De Ruhrbezetting. Wat van hun activiteit uit die periode vooral van belang blijft voor de periode na 1927 is de aandacht die de Liga al vroeg besteedde aan het opkomende fascisme.

Gedurende het hele interbellum nam de strijd tegen het opkomende fascisme een centrale plaats in binnen de activiteiten van de Liga. Dit vertaalde zich onder meer in de deelname aan manifestaties tegen het fascisme en nazisme.¹²⁹ Deelname in 1935 aan een actie van de Duitse Liga tegen het Hitlerregime, dat concentratiekampen opzetten¹³⁰ en heftig verweer tegen de aanhouding in Italië van de Belgische professor Leo Moulin getuigen hiervan¹³¹.

¹²⁵ *L'Indépendance Belge*, 19.12.1910. *L'Indépendance Belge*, 16, 17 en 31.10.1913.

¹²⁶ "Monument Trarieux", *L'Indépendance Belge*, 15.05.1907.

¹²⁷ *L'Indépendance Belge*, 11.12.1910.

¹²⁸ *L'Indépendance Belge*, 28.08.1909 en 29.01.1911. *L'Indépendance Belge*, 04.04.1911.

¹²⁹ *Le Peuple*, 16.10.1935.

¹³⁰ "Une Protestation contre les camps de concentration Hiltériens", *Le Peuple*, 01.02.1935.

¹³¹ "L'Affaire Moulin", *Le Peuple*, 04 en 06.05.1933.

In die strijd tegen het fascisme werden de banden aangehaald met de Duitse¹³² en Italiaans Liga's voor de Mensenrechten. Zo organiseerde Jeanne Vandervelde een *soirée* ten voordele van de Italiaanse Liga¹³³.

Ook over de ontwikkeling van extreemrechts op Belgische bodem was de Liga ongerust. Zo waarschuwde ze in 1933 voor het feit dat er een Belgische afdeling van de NSDAP werd opgericht¹³⁴ en waarschuwde ze in 1936 voor het opkomende Rexisme¹³⁵.

Gedurende de laatste 15 jaar voor de oorlog ging de Liga ook meer problemen in de Belgische rechtsorde aanklagen. Zo hield ze oproepen voor betere garanties voor de vrijheid van meningsuiting¹³⁶ en kwam ze op tegen lijsten van verboden boeken, waar bibliotheken zich aan dienden te houden¹³⁷. Ook riep de Liga op tot administratieve vereenvoudiging van bepaalde procedures¹³⁸ en bracht ze een voorstel naar in verband met een mogelijke grondwetswijziging.¹³⁹ Een van de meest centrale thema's was gedurende deze periode de vreemdelingenpolitiek die de Belgische regering voerde¹⁴⁰. Dit had waarschijnlijk te maken met het aantal aanvragen dat de Liga kreeg van buitenlandse asielzoekers. In 1934 maakte het secretariaat bekend dat het in de loop van het voorgaande jaar 178 persoonlijke hulpverzoeken had ontvangen, waarvan het merendeel van buitenlanders kwam. De Belgische verzoeken waren meestal van geïnterneerden. De Buitenlanders waren vooral politieke vluchtelingen die asiel zochten in België en afgewezen werden¹⁴¹.

Hoewel de Liga in het interbellum zeker mee aan de kar trok in de strijd tegen het opkomende fascisme, was er gedurende de jaren 1930 toch een opvallende terugval in de dynamiek van de Liga. Of toch zeker in de verslaggeving van de activiteiten van die Liga. Na de crisis in de jaren 1920 kwamen enkel nog academici aan het hoofd van de Liga¹⁴². Dit illustreert ongetwijfeld de terughoudendheid die de Liga ontwikkelde om zich echt politiek te engageren.¹⁴³ Zo werd niet één

¹³² “Helmut von Gerlach”, *Le Peuple*, 18.11.1933. “Gerlach, l’opinion d’un pacifiste Allemand”, *Le Soir*, 20.11.1933.

¹³³ “A la Ligue Italienne des droits de l’homme”, *Le Peuple*, 09.12.1933.

¹³⁴ *Le Peuple*, 08.08.1933.

¹³⁵ *Le Peuple*, 21.05.1936.

¹³⁶ *Le Peuple*, 29.02.1928.

¹³⁷ *Le Peuple*, 05.03.1929.

¹³⁸ *Le Peuple*, 15.01.1934.

¹³⁹ Mundaneum, Papiers Henri La Fontaine, 15 hlf 352/15, Projets de résolution.

¹⁴⁰ “Le Problème des Réfugiés”, *L’Indépendance Belge*, 08.11.1938. *Le Peuple*, 09.06.1938. *Le Peuple*, 15.01.1934.

¹⁴¹ “Les revendications individuelles devant la Ligue des Droits de l’Homme”, *L’Indépendance Belge*, 24.12.1934.

¹⁴² Zie bijlage 1, Besturen van de Liga

¹⁴³ Hoewel de nieuwe statuten na de hereniging inhoudelijk niet zo veel verschilden van die bij de oprichting las art. 2 nu even kort als veelbetekenend: “La Ligue Belge est autonome” Mundaneum, Papiers Henri La Fontaine, 15 hlf 352/15, Statuten en bestuur Liga.

keer ingegaan op de linguïstische tegenstellingen in het land, bleef de Liga opvallend stil over de mistoestanden in de Sovjet-Unie¹⁴⁴ en hield ze zich helemaal buiten de Spaanse burgeroorlog.

2.5. BESTUREN VAN DE LIGA (1901-1939)

Een lijst met een poging tot overzicht van de besturen van de Liga doorheen de jaren werd toegevoegd in bijlage 1. De persbronnen hierover zijn ontoereikend, waardoor de lijst onvolledig blijft. Al kan deze als handig hulpmiddel bij het lezen van deze studie ter hand genomen worden.

¹⁴⁴ 1927, enige aanklacht situatie in Sovjet-Unie een dagorder in verband met executies van Russische intellectuelen. *Le Peuple*, 15.07.1927.

3. CONGO-WREEDHEDEN, DE BELGISCHE DREYFUS-AFFAIRE

3.1. INLEIDING

“L'affaire du Congo était devenue en Belgique ce que l'affaire Dreyfus avait été en France et l'on ne pouvait plus parler librement du Congo sans immédiatement se faire accuser de porter atteinte aux institutions, à l'honneur de l'armée, à l'honneur du pays, sans être accusé de se faire le complice de l'étranger.”¹⁴⁵

Georges Lorand voor de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers (28 februari 1906).

1906 werd niet alleen het jaar waarin Alfred Dreyfus volledig werd vrijgesproken van landverraad, maar eveneens het jaar waarin de Congogruwel eindelijk de Belgische publieke opinie ging beroeren en het land in een diepe identiteitscrisis stortte. Tijdens een Kamerzitting in het voorjaar fulmineerde, Georges Lorand, die zich sinds zijn aantreden in de Kamer (1894) tegen de Congopolitiek van Leopold II (1835-1909) had gekeerd, dat Congo de Belgische Dreyfus-affaire was geworden¹⁴⁶. Ook hier stond voor de congolâtres¹⁴⁷ de eer van de natie en het leger op het spel, waarden die voor hen zwaarder wogen dan de rechten van de inheemse Congolese bevolking, als ze die al erkennen. “Ze hebben recht op niks,” zou toenmalig premier de Smet de Naeyer (1893-1913) uitroepen tijdens een parlementaire discussie.”¹⁴⁸

In een recent artikel onderschrijft de Belgische historicus Vincent Viaene de analyse van Lorand: “Het Congo-vraagstuk was niet meer of niet minder dan een identiteitscrisis, die België dwong in de spiegel te kijken en zichzelf fundamenteel in vraag te stellen. Het was België's Dreyfus-affaire.” Maar welke rol kon de *Ligue Belge des Droits de l'Homme* voor zichzelf opeisen in deze Belgische affaire?

In haar ontwerptekst kondigde de Liga al aan “het tribunaal van de publieke opinie”, “het geweten van de antiklerikale partijen” te willen worden en net als haar Franse zusterliga “elke autoriteit aan te

¹⁴⁵ G. Lorand, Handelingen van de plenaire vergaderingen, Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 28.02.1906, in: <www.plenum.be>, geraadpleegd op 09.03.2014.

¹⁴⁶ J. Marchal, *E. D. Morel Contre Leopold II, L'histoire du Congo (volume 2)*, Parijs, L'Harmattan, 1996, p. 193.

¹⁴⁷ Letterlijk "vereerders van Congo", een spotnaam die de antiekoloniale pers hen gaf.

¹⁴⁸ « Ils n'ont droit à rien ; ce qu'on leur donne est une véritable gratification ». E. Morel zou deze woorden van de Belgische premier keer op keer hanteren in zijn campagne tegen de Vrijstaat. P. De Smet de Naeyer, Handelingen van de plenaire vergaderingen, Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 01.07.1903, in: <www.plenum.be>, geraadpleegd op 09.03.2014. J. Marchal, *E. D. Morel Contre Leopold II, L'histoire du Congo (volume 1)*, Parijs, L'Harmattan, 1996, p. 123

vallen die haar macht misbruikt tegenover haar burgers.”¹⁴⁹ Hoewel berichten over de gruwelen in Congo België reeds vanaf de jaren negentig van 19de eeuw bereikten¹⁵⁰, lijkt het exposé de Congo-affaire echter buiten beschouwing te laten. Wanneer het een opsomming geeft van de grote misdaden tegen de mensenrechten, worden de Armeense massamoorden, de marteling van Spaanse anarchisten, de Boerenoorlogen en natuurlijk ook de affaire Dreyfus opgevoerd. De wreedheden in Congo, maar ook de affaire Stokes, een *cause célèbre* waarbij een Britse ivoorhandelaar door een Belgische militair in dienst van Leopolds Vrijstaat zonder noemenswaardig proces werd terechtgesteld, lijken hier vergeten te worden¹⁵¹.

De eerste publieke bijeenkomst van de Liga in verband met de mistoestanden in Congo zou bovendien pas in december van 1905 plaatsvinden, nadat de onderzoekscommissie van Leopold II haar resultaten had bekendgemaakt en ze de zaak dus eigenlijk niet langer kon negeren.

In het hoofdstuk dat hierna volgt wordt getracht deze nalatigheid van de Liga te verklaren aan de hand van die hoger vernoemde analogie van Lorand. De opvallende verschillen tussen de Dreyfus en de Congo-affaire liggen naar mijn mening aan de basis van de initiële afwezigheid van de Belgische Liga. De Belgische Liga had zich geënt op de maatschappelijke breuklijnen die de Dreyfus-affaire in Frankrijk had scherp gesteld. Wat Congo betrof liepen die allesbehalve parallel.

Daarnaast wordt besproken op welke manier de Belgische Liga, ondanks haar achterstand, toch haar stempel kon en wou drukken op de Congocrisis. Zo koos ze resoluut voor een discours dat de mensenrechten van de Franse revolutie ook aan de Congolese bevolking toekende. Ook de verkiezing van Lorand als nieuwe voorzitter van de Liga in 1907 kan enkel als de volmondige erkenning van zijn verzet tegen de koloniale politiek van Leopold gelezen worden.

3.2. HET BELGISCH IMPERIALISME, GEEN ANTIKLERIKALE MISDAAD (1875 – 1905)

Zowel Georges Clemenceau in Frankrijk als Georges Lorand in België beschouwde de veroordeling van Alfred Dreyfus als een klerikale misdaad¹⁵². Het merendeel van de dreyfusards waren vrijdenkers die het ideaal van de *laïcité* nastreefden. De Kerk was voor hen de ultieme vijand, een instituut dat de Franse revolutie wou terugdraaien en het land dreigde terug te voeren naar het ancien régime met alle

¹⁴⁹Bijlage 3, Exposé du projet, p. 3

¹⁵⁰In 1890 merkte de Amerikaanse predikant George Washington Williams op hoe ‘vrijwilligers’ via slavenhandelaars werden gerekruteerd door de koloniale overheid. In 1895, brak met de Stokes-affaire het eerste echt schandaal uit en in april van het jaar 1900, het jaar waarin het exposé werd opgesteld, interpelleerde Lorand het parlement over de gruweldaden die met dwangarbeid gepaard gingen. D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 56. A. Stenmans, *La Reprise du Congo par la Belgique*, Brussel, Editions Techniques et Scientifiques, 1949, p. 223.

¹⁵¹Bijlage 3; Exposé du Projet, p. 2.

¹⁵²J. Strengers, “La Belgique, un foyer de dreyfusisme”, in: *RBPH-BTFG*, 82 (2004), p. 361.

intolerantie van dien. Hoewel de breuk tussen katholieken en vrijzinnigen wat betreft de affaire minder scherp liep in België dan in Frankrijk¹⁵³, werd de Belgische Liga naar Frans voorbeeld toch een volstrekt antiklerikale club. De stichters benoemden het klerikalisme als één van de grote gevaren voor het mensenrechtendiscours en stelde zich tot ambitie om “het geweten van de antiklerikale partijen (socialisten, liberalen en progressisten)” te gaan vormen¹⁵⁴. Hoewel Leopold II bij zijn streven naar een kolonie oorspronkelijk vooral steun zocht en vond bij de overwegend katholieke antislavernijbeweging, vond zijn koloniale politiek ook de nodige sympathie binnen liberale kringen. Zelfs binnen de traditioneel antikoloniale Belgische Werkliedenpartij (BWP) liepen parlementairen rond als Edmond Picard en Léon Hennebicq, die de Congopolitiek van hun koning steunden¹⁵⁵.

Een tweede belangrijk fenomeen, dat rechtstreeks gelinkt wordt aan de Dreyfus-affaire is het groeiende standsbesef van de intellectuele klasse. Emile Zola was er in geslaagd de intellectuelen te mobiliseren voor de verdediging van de Joodse kapitein. Ook in België zijn het vooral schrijvers, artiesten, professoren en advocaten, die zich achter hem scharen. Voor anti-dreyfusards werd het woord 'intellectueel' zelf een scheldwoord, voor de dreyfusards werd het net een geuzennaam.

De historicus Vincent Viaene gaf in een recent artikel aan hoe koning Leopold II zich zijn koloniaal project voorstelde als een bliksemafleider voor de groeiende sociale en politieke spanningen in het thuisland. Een manier om nationale eenheid te creëren via een gemeenschappelijk project¹⁵⁶. Ruimer dan de koning zelf ontstond een maatschappelijke stroming die bij gebrek aan een beter alternatief een ‘koloniale partij’ kan genoemd worden¹⁵⁷. Deze ‘partij’ wordt best uitgelegd als een vrij los gestructureerd kluwen van milieus en organisaties, die trachtten een imperialistische onderstroom in de samenleving te injecteren. Mede door het feit dat deze koloniale partij, de bestaande politieke en levensbeschouwelijke divisies oversteeg zou ze nooit de mate van eenheid bereiken, die haar Franse equivalent wel bezat. In Frankrijk zou de *parti colonial* zich bijvoorbeeld ook in het parlementair halfroond profileren als groep met een uitgesproken fractievoorzitter, al kan aangenomen worden dat de

¹⁵³ Zie paragraaf 2.1.

¹⁵⁴ Bijlage 3, Exposé du Projet, p. 3.

¹⁵⁵ V. Viaene, “King Leopold's imperialism and the origins of the Belgian colonial party, 1860–1905”, in: *The Journal of Modern History*, 80 (2008), 4, A Special Issue on Metropole and Colony, p. 774.

¹⁵⁶ Deze theorie past binnen de oudere, bredere notie van sociaal-imperialisme, zoals die werd uitgewerkt door onder andere Hans-Ulrich Wehler en Joseph Schumpeter. Het gaat uit van een top-down gestuurde poging om imperialismen aan populariteit te doen winnen, vaak door te refereren naar een superieure volksaad. Op deze wijze trachtten de elites hun positie te legitimeren en de nationale eenheid te herstellen in het licht van groeiende sociale en politieke onrust. B. Semmel, *Imperialism and Social Reform: English Social-Imperial Thought, 1895–1914*, Londen, Allen and Unwin, 1960, pp. 13–28.

¹⁵⁷ Ik neem hier, net als Viaene de terminologie over die door Guy Vanthemse werd geïntroduceerd in: G. Vanthemse, *Nouvelle histoire de Belgique, 1885-1889: La Belgique et le Congo: l'impact de la colonie sur métropole*, Brussel, Le Cri, 2010, 413 p.

voortrekkersrol die Leopold II in België aannam deze structurele tekortkoming ruimschoots compenseerde¹⁵⁸.

3.2.1. EEN GROOTSER BELGIË, DE DROOM VAN LEOPOLD II

In 1865 reeds schreef de jonge Leopold, toen nog kroonprins, het volgende in zijn dagboek: “Ik heb een hekel aan de interne situatie van mijn land, de blindheid en idiotie van de partijen. Wat we nodig hebben, is een groots nieuw idee om midden in deze oven te werpen. Dat grote idee is waar ik naar op zoek ben in het Oosten. We moeten het aandurven om na te denken over gebiedsuitbreiding... België zal moeten kiezen tussen ontwikkeling, werk, weelde en macht die zekerheid brengt of een leven in de gratie van buitenlandse machten.”¹⁵⁹ Dit fragment illustreert volgens Viaene dat de voornaamste motieven van Leopold II niet louter economisch maar net sociaal-politiek van aard waren¹⁶⁰. Hij wilde de Belgen transformeren van een volk van kruideniers en advocaten tot een imperiaal volk¹⁶¹. De economische winsten die hij via zijn regime van dwangarbeid wist te genereren hadden gedurende de jaren negentig van de 19de eeuw tot doel om zijn *Force Publique* uit te bouwen tot één van de grootste koloniale legers ten zuiden van de Sahara. Hij droomde ervan om met dit leger nog verdere uitbreidingen naar Soedan af te dwingen. Bovendien bood zo'n leger carrièrekansen voor jonge ambitieuze militairen, vaak uit de lagere middenklasse. Dit leger zou dus controleerbare sociale mobiliteit creëren en officieren die met deze ervaring het Belgisch leger zouden gaan versterken¹⁶². Rond 1870, toen hij nog een duidelijker institutionele link tussen België en de kolonie voor ogen hield, geloofde hij bovendien dat het export surplus van de kolonie België in staat zou stellen om bepaalde import- en consumptietaksen af te schaffen en op die manier de sociale vrede te garanderen. Het economische, zo stelt Viaene, was voor Leopold II steeds gelinkt aan het sociale, dat op haar beurt dan weer onlosmakelijk verbonden was met het politieke¹⁶³.

De Vrijstaat van haar koning zou het enthousiasme van de massa maar matig kunnen aanwakkeren. De kolonie werd dan ook afgedaan als een privéaangelegenheid van de koning en een handvol concessiehoudende ondernemingen. Voor de arbeidersbevolking stonden de jaren 1880-1910 dan ook vooral in het teken van de verwerving van algemeen enkelvoudig stemrecht en betere

¹⁵⁸ V. Viaene, “King Leopold's Imperialism”, p.742

¹⁵⁹ Dagboekfragment van 28 januari 1965, hervertaald uit het Engels. V. Viaene, “King Leopold's imperialism”, p.755

¹⁶⁰ Met deze theorie gaat hij dus in tegen de interpretatie van professor Stengers, die weldegelijk economische motieven centraal plaatst. J. Stengers, “King Leopold's imperialism.” in: R. Owen and B. Sutcliffe (eds.), *Studies in the Theory of Imperialism*, London, Longman, 1975, pp. 248–276.

¹⁶¹ Leopold tot zijn adviseur Henri Alexis Brialmont, 24 november 1861. V. Viaene, “King Leopold's imperialism”, p. 756.

¹⁶² H.Gann en P. Duignan, *The Rulers of Belgian Africa, 1884-1914*, Princeton, Princeton University Press, 1979, pp. 52–65.

¹⁶³ V. Viaene, “King Leopold's imperialism”, p. 756.

levensomstandigheden¹⁶⁴. De katholieke goegemeente stond vaak vijandig tegenover het koloniale avontuur. Hun antikolonialisme ging hand in hand met het traditionele antimilitarisme van de katholieke massa. Net zoals het leger werd de kolonie gezien als een ‘minotaurus’, die het zuur verdiende katholieke spaargeld dreigde te verslinden en hun brave katholieke knapen zou ombrengen of perverteren¹⁶⁵. Slaagde de kolonie er niet in de massa achter één vlag te verzamelen, dan vervulde ze toch een andere sociale functie in België, namelijk de elites van het diep verdeelde land te verenigen in het aanzicht van de steeds luider wordende roep naar democratisering. Ook heel wat jonge intellectuelen voelden zich aangesproken door de retoriek van de ‘koloniale partij’, de kolonie betekende voor hen een vlucht uit het provincialisme van het kleine België, een manier om de horizon te verruimen. De oudere generatie speelde hier bewust op in, zij zag in de kolonie een instrument om te voorkomen dat al dat jonge potentieel zich tot socialistische revolutionairen zou ontpoppen¹⁶⁶.

3.2.2. LES CONGOLÂTRES, KIEM VAN HET BELGISCH IMPERIALISME

Voor Leopold II moeten de Belgische politieke gebeurtenissen in de jaren zeventig en tachtig van de 19de eeuw ongetwijfeld als een bevestiging zijn gekomen van zijn koloniale doctrine. Terwijl hij internationale congressen inlegde, die niet alleen het institutionele kader creëerden voor zijn Congo Vrijstaat, maar ook militairen, politici, academici en humanitaire activisten van over de hele Westerse wereld naar Brussel lokten, rolden antiklerikalen en ultramontanen al vechtend over de straten. Tussen het uitvechten van hun schoolstrijd (1878-1984) door had de politieke elite nauwelijks tijd om veel aandacht te schenken aan het koloniale avontuur van hun koning¹⁶⁷.

Om de *goodwill* van de Internationale gemeenschap voor zich te winnen framede Leopold zijn project binnen de strijd tegen slavernij. In het kader van deze strijd kon hij dan militaire campagnes uitrusten tegen de Arabische krijgsheren die in Centraal-Afrika opereerden. Permanente controle over hun territoria was dan de enige manier om hen voorgoed te verdrijven. Tijdens de beroemde akkoorden van Berlijn uit 1885 beslisten de Verenigde Staten, Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, België en Rusland om het Afrikaanse grondgebied in invloedssferen op te delen, waarbinnen ze de vrijhandel zouden garanderen en in zouden staan voor de vrijheid van de indogene bevolking, die in staat moest gesteld worden om hun tribale organisatie te bewaren. Wel beloofde de

¹⁶⁴ J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, p. 54.

¹⁶⁵ V. Viaene, “King Leopold's imperialism”, p. 772.

¹⁶⁶ V. Viaene, “King Leopold's imperialism”, p. 778.

¹⁶⁷ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, pp. 46-47. V. Viaene, “King Leopold's imperialism”, pp. 760-761.

ondertekenaars om de missionarisactiviteit binnen hun kolonies te beschermen. Naast een beschermende functie kregen de kolonies dus ook een civiliserende rol toebedeeld¹⁶⁸.

In 1889 werd in Brussel door Leopold een minder bekende conferentie bijeengeroepen, die zich tot doel stelde het werk van het Berlijnse congres te voltooien op het domein van de strijd tegen slavernij. De Belgische koning wist zich op deze manier te profileren als één van de voornaamste activisten. En de Belgische intelligentsia, met hun ontsluitende internationalistische ambities, maten hun land een civiliserende missie aan: het had een internationale code gecreëerd die de wereld van de slavernij kon bevrijden. De eerste publieke steun ontving de koning uit katholieke hoek. De Franse kardinaal Lavigerie, abolitionist en aartsbisschop van Algiers en Carthago, uitte zich reeds in de jaren '70 als een vurig supporter van de Belgische koning: "Het Europese koninkrijk, dat op basis van haar territorium het kleinst lijkt te zijn, blijkt nu eigenlijk het grootst te zijn dankzij het initiatief van haar koning."¹⁶⁹ In 1889 lanceerde Lavigerie de eerste continentale afdeling van de internationale antislavernijbeweging, die Angelsaksische wortels had. Zijn *Société Antiesclavagiste*¹⁷⁰ onderscheidde zich van haar zusterorganisaties door haar uitgesproken katholieke insteek. Deze organisatie zette zich actief in om het publiek warm te maken voor Afrika, zij het met matig succes. Haar nauwe banden met de katholieke hiërarchie beperkte haar succes onder liberalen en haar wel erg uitgesproken verdediging van het imperialistische project creëerde een kloof met heel wat militante katholieken¹⁷¹. Al bij al bleef Congo tot de jaren 1890 onder de radar van het politieke discours. Toen in 1886 bleek dat hij zijn persoonlijk fortuin volledig had verloren aan zijn Afrikaans project, zag Leopold II zich genoodzaakt om een lening te vragen aan de Belgische staat. Wat handig gemanoeuvrer van zijn eerste minister Auguste Beernaert (1829-1912), zorgde ervoor dat het parlement deze lening zonder te veel vragen goedkeurde¹⁷².

Rond 1895 kwam de Congo Vrijstaat opnieuw in financiële moeilijkheden. In plaats van het parlement nog eens om een lening te vragen, besloot Leopold II zijn verlieslatende kolonie af te staan aan de

¹⁶⁸ Art. 6. Act of Berlin (1885): "All the Powers exercising sovereign rights or influence in the aforesaid territories bind themselves to watch over the preservation of the native tribes, and to care for the improvement of the conditions of their moral and material well-being, and to help in suppressing slavery, and especially the slave trade. They shall, without distinction of creed or nation, protect and favour all religious, scientific or charitable institutions and undertakings created and organized for the above ends, or which aim at instructing the natives and bringing home to them the blessings of civilization."

¹⁶⁹ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, pp. 46-47.

¹⁷⁰ De gerenommeerde Leuvense professor internationaal recht, Edouard Descamps, die één van de belangrijkste deelnemers was van het Brusselse congres, was medeoprichter. Deze organisatie telde in januari 1899 700 leden en 300.000 frank aan abonnementsinkomsten. Hoewel de organisatie theoretisch gezien open stond voor katholieken, protestante, Israëlieten, conservatieven en liberalen, had ze in de praktijk zeer nauwe banden met de Kerk. Kardinaal Goossens, de aartsbisschop van Mechelen trad op als haar patroon en ze werd voor 50 000 frank gesteund vanuit het Vaticaan. Het bulletin van deze organisatie (*Le Mouvement Antiesclavagiste*) fuseerde in 1899 met het *Oeuvre des Missions Catholiques au Congo*, waarmee meteen duidelijk wordt waarnaar de focus werd verlegd na de verdediging van de kolonisatie en bekering van Afrika. D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, pp. 51-56.

¹⁷¹ V. Viaene, "King Leopold's imperialism", p.762.

¹⁷² J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, p. 56.

Belgische staat. Viaene duidt datzelfde jaar en het passionele debat over de mogelijke annexatie van Congo aan als hét sleutelmoment voor de ontwikkeling van de koloniale partij in België¹⁷³. Gedurende de winter en de lente van dat jaar vonden in conferentiezalen en clubhuizen over heel het land vurige discussies plaats tussen voor en tegenstanders van het koloniale project. De prokoloniale propaganda werd vooral gevoerd door de *Cercle Africain* en het *Comité d'Action pour l'Œuvre Nationale Africaine*¹⁷⁴. Naast opvallende optredens tijdens bijvoorbeeld de Wereldtentoonstelling van Antwerpen in 1894 en de eerste Koloniale Exhibitie in Brussel datzelfde jaar, zetten deze lobbygroepen zo'n 180 diavoorstellingen op, verspreid over heel het land. Tijdens deze voorstellingen verdedigden officieren van de Vrijstaat en jonge intellectuelen het Congolese verhaal aan een bijzonder sceptisch Belgisch publiek. Hoewel de annexatie door de oppositie van socialisten, liberalen en christendemocraten werd tegengehouden (in de plaats daarvan werd een nieuwe lening toegekend¹⁷⁵) en het brede publiek duidelijk nog steeds afkerig stond tegen het Afrikaanse avontuur, was de lobbycampagne er toch vooral in geslaagd om het Koloniale verhaal uit het te enge keurslijf van de antislavernijbeweging te halen. Waar de Vrijstaat voordien vooral uit eigenbelang werd verdedigd door personen die ofwel in dienst stonden van de Vrijstaat of een economisch belang hielden in de onderneming, was de groep voorvechters toch een pak breder geworden¹⁷⁶. Wat een belangrijke rol kan gespeeld hebben bij het verbreden van de achterban, was het feit dat het jonge intellectuelen een kans gaf om zichzelf te identificeren met een Belgische volksaard, die niet alleen superieur was aan de barbarij van de inheemse bevolking, maar zich ook wist af te zetten tegen wat zij als jaloezie vanwege de grotere Europese machten interpreteerden. Ook België had het recht om zich als metropool te ontwikkelen, meenden ze. In dit aanvoelen werden ze versterkt door berichten die doelbewust via kranten als de *Journal de Bruxelles* en *L'Etoile Belge*, die sinds 1892 subsidies van Leopold II ontvingen (zwijggeld om schandalen in Congo in de doofpot te houden), verspreid werden¹⁷⁷.

De affaire Stokes (1895-1896) illustreert dat de anglofobie al voor de *Red Rubber*-campagne van E. D. Morel (1873-1924) centraal stond bij de Congolâtres.

Op 15 januari 1895 had de dertigjarige luitenant generaal Hubert Lothaire, na een wel erg summier proces de drieënveertigjarige Britse ivoorhandelaar Charles Stokes opgeknoopt aan een boom in de Congolese brousse. Het nieuws van zijn dood zou Europa pas na drie maanden bereiken via een Duitse krant. Stokes was niet zomaar een handelaar. Hij had zich als belangrijk karavaanleider verdienstelijk gemaakt door Engeland en Duitsland te helpen om hun Oost-Afrikaans kolonies te stichten: het latere Oeganda, Kenya en Tanzania. Op het

¹⁷³ V. Viaene, "King Leopold's imperialism", p.764.

¹⁷⁴ Dit comité ontstond binnen de nieuwe *Société d'Etudes Coloniales*, die zo'n 3000 leden telde.

¹⁷⁵ Waar de socialisten en progressisten zich eveneens tegen verzetten.

¹⁷⁶ V. Viaene, "King Leopold's imperialism", pp.764-765.

¹⁷⁷ D. Vangroenweghe, *Voor Rubber en Ivoor, Leopold II en de ophanging van Stokes*, Leuven, Van Halewyck, 2005, p. 157.

ogenblik van zijn veroordeling opereerde hij vanuit Duits Oost-Afrika, waar hij de functie van assistent-rijkscommissaris vervulde. Stokes kwam in aanvaring met de autoriteiten van de Vrijstaat aangezien deze, in strijd met de akte van Berlijn, het volledige monopolie op de ivoorhandel opeisten. Op het proces beschuldigde de Belg Lothaire hem er echter voornamelijk van wapens te leveren aan Arabische krijgsheren en slavenhandelaars. Wat binnen de Belgische publieke opinie een grote rol speelde was het gerucht dat Stokes zelfs van plan was om de kolonie met een 2000-tal troepen binnen te vallen. De Britse en Duitse autoriteiten reageerden geschokt op het nieuws. Stokes was de eerste Europeaan die door een andere koloniaal werd terechtgesteld. In tegenspraak met het heersende strafrecht had hij bovendien geen recht op beroep verkregen. Het was dan ook prioritair voor de Britse regering dat het proces na zijn dood werd overgedaan voor beroepsrechtbanken. Eerst in de Congolese hoofdstad Boma en vervolgens voor de Hoge Raad van Congo Vrijstaat in Brussel, die recht sprak in Cassatie. Deze diplomatieke druk werd in België niet in dank ontvangen. Tijdens het laatste proces in Brussel, verkreeg Hubert Lothaire, één van de meest roekeloze krijgsheren in Leopolds dienst, een ware heldenstatus. Het rekwisitoor van Paul Hymans, de latere liberale voorman die in deze zaak als openbaar aanklager optrad, is sprekend: “Het is met een benijdenswaardig geluk dat ik vaststel dat ik voor mij, gezeten in de beklagdenbank, geen laffe moordenaar, heb maar een dappere man (warm applaus, dat nauwelijks door de voorzitter kon worden onderdrukt). Ik ben blij in de integriteit van mijn ziel en geweten aan het hof de vrijspraak te kunnen vragen voor deze man.” Het pleidooi van zijn verdediging werd hierop zelfs een regelrechte aanval op de buitenlandse inmenging. De Britse kranten hadden gesmuld van dit schandaal, de relaties tussen Groot-Brittannië en België waren een tijd lang verzuurd. Maar in de Belgische pers vierde de vaderlandsliefde hoogtij¹⁷⁸.

Vanaf dat sleuteljaar 1895 groeide de pro-koloniale onderstroom gestaag. Het Brusselse hotel Ravenstein werd in deze een soort microkosmos van het Belgische imperialisme. Een club waar de bevoordeelde klasse: intellectuelen, advocaten, journalisten en hoge ambtenaren rechtstreeks in contact kwamen met koloniale geldschieters en geboeid luisterden naar de straffe verhalen van teruggekeerde ‘veteranen’.¹⁷⁹ Hoewel het pro-koloniale sentiment een grotendeels elitaire zaak bleef, verzamelden hun uitgaven rond 1895 samen zo’n 40 000 abonnees, een significant aantal als we beseffen dat de drie belangrijkste socialistische organen samen zo’n 55 000 abonnees telden.¹⁸⁰

Zoals hoger reeds gesteld oversteeg het koloniale sentiment de ideologische grenzen. Vanaf haar start kon de Vrijstaat op de sympathie van heel wat liberalen rekenen.¹⁸¹ Ze kleurde zelfs nogal blauw, net

¹⁷⁸ D. Vangroenweghe, *Voor Rubber en Ivoor, Leopold II en de ophanging van Stokes*, pp. 9-15 en pp. 249-269.

¹⁷⁹ V. Viaene, “King Leopold's imperialism”, pp. 764-765.

¹⁸⁰ V. Viaene, “King Leopold's imperialism”, p. 769.

¹⁸¹ 1878-1884 was er een liberale regering onder Frère-Orban.

als haar vlag. Zowel de koloniale administratie in Brussel, als de eerste pleitbezorgers op het terrein koesterden vooral liberale sympathieën. De kolonie zou vroeger over een vrijmetselaarsloge hebben beschikt, dan over een kerk, waar de aanwezigheid bovendien opvallend laag bleef. Congo kwam tot de annexatie nauwelijks of niet aan bod binnen de Belgische loges, gebeurde dit wel, dan handelde de discussie veelal over de rol die de loge in dit geheel kon spelen, bijvoorbeeld door de oprichting van een *Cercle Maçon du Congo*.¹⁸² Zakenbelangen smeedden bovendien nauwe banden tussen de cirkel doctrinaire liberalen en de kolonie. De belangrijke doctrinaire persorganen zoals: *L'Etoile Belge*, *La Revue Belge* en *L'Indépendance Belge* voeren dan ook een pro-koloniale koers.¹⁸³ Vrijzinnige academici zoals Félicien Cattier (1869-1946), een rechtsprofessor aan de ULB¹⁸⁴, timmerden dan weer actief mee aan het project. Zo tekende hij de juridische krijtlijnen uit voor het domaniale systeem in de kolonie. De *res nullius*-doctrine stipuleerde namelijk dat alle grond die niet actief werd bewerkt door de autochtone bevolking, rechtstreeks aan de Vrijstaat toebehoorde.¹⁸⁵

3.2.3. LES CONGOPHOBES: “AVANT DE TRAITER LES NEGRES COMME DES BLANCS, ...”

*“Nous voulons, en un mot, avant de traiter les nègres comme des blancs, que l'on ait cessé de traiter les blancs comme des nègres ! (Applaudissements)”*¹⁸⁶

Emile Vandervelde voor de Belgische Kamer
van Volksvertegenwoordigers (26 juni 1895).

Het verzet tegen de Congo Vrijstaat kwam in deze periode in de eerste plaats uit traditioneel-katholieke hoek. *Le Patriote*, aan het einde van de 19de eeuw het meest wijdverspreide katholieke dagblad, verwoorde het wantrouwen van de traditioneel antimilitaristische en anti-imperiale katholieke massa. De term congolâtres werd niet toevallig door *Le Patriote* gelanceerd. Binnen de conservatieve vleugel van de partij, vaak onder invloed van Auguste Beernaert, werd de koning echter vrij blindelings gesteund. Het waren de christendemocraten en Daensisten die bijvoorbeeld in 1895 het blokkerende stemmenaantal leverden en een annexatie voor het einde van de 19de eeuw verijdelden. De leningen werden wel steeds toegekend¹⁸⁷.

Aan liberale zijde werd de oppositie door de radicale, progressistische vleugel gevoerd. Hun stem werd verwoord in ‘La Réforme’, het blad waarvan Georges Lorand, die de Congopolitiek ook in het

¹⁸² Bulletin du Grand Orient de Belgique, 5905, 1906, Brussel, Secrétariat du Grand Orient, p. 117.

¹⁸³ V. Viaene, “King Leopold's imperialism”, p. 773.

¹⁸⁴ Maar ook bankier bij de Société Générale.

¹⁸⁵ V. Viaene, “King Leopold's imperialism”, p. 786.

¹⁸⁶ E. Vandervelde, Handelingen van de plenaire vergaderingen, Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 26.06.1895, in: <www.plenum.be>, geraadpleegd op 12.03.2014.

¹⁸⁷ V. Viaene, “King Leopold's imperialism”, p. 772.

parlement aanviel, sinds 1884 hoofdredacteur was¹⁸⁸. Het is belangrijk om te benadrukken hoe zeer de antikoloniale positie van ‘La Réforme’ beïnvloed werd door Lorand. Hij was letterlijk de alfa en omega van de antikoloniale koers van het blad. Bij de oprichting van het dagblad was er nog geen duidelijke redactionele lijn wat de Vrijstaat betrof. Zo ondersteunde Victor Arnould het koloniale project, dat hij in de kern nuttig vond¹⁸⁹. Lorand was het hier vanaf het begin grondig mee oneens en zou deze mening ook doordrukken als hoofdredacteur¹⁹⁰. Nadat Georges Lorand vertrekt bij het blad in 1899, zou co-directeur Hector Chainaye, onmiddellijk de koers van het blad omkeren en op vurige wijze de verdediging van Leopold II op zich nemen¹⁹¹.

De socialistische doctrine was principieel antikoloniaal. Sinds hun verkiezing (1894) vormden de socialisten dan ook makkelijk de bulk van de antikoloniale stemmen in het parlement. Toch mogen we niet vergeten dat binnen hun rangen ook figuren als Edmond Picard en zijn pupil Léon Hennebicq rondliepen¹⁹². Zij waren met hun Belgisch socialistisch recept op meerdere vlakken een buitenbeen binnen de partij. Zo was Picard een fervent anti-Dreyfusard en antisemiet tout court¹⁹³. Hoewel hij op heel wat vlakken een outsider was binnen de BWP, was hij in die periode zeker zo bekend bij het grote publiek als Emile Vandervelde. Hij publiceerde een manifest voor Belgische imperiale expansie in *Le Peuple*¹⁹⁴ en ondernam in 1896 een reis naar Congo, met een bijzonder gedetailleerd, maar door en door racistisch reisverslag als resultaat. Behalve een aantal bijdragen in *Le Peuple* kan eigenlijk aangenomen worden dat de Belgische socialisten in de 19de eeuw weinig interesse toonden in het koninklijke avontuur. Zij focusten zich in deze periode bijna uitsluitend op de ontvoogdingsstrijd in eigen land. Dat Congo bijzonder laag op hun prioriteitenlijst stond, toont de parlementaire tussenkomst van Vandervelde waarin hij zich vrij bot het volgende liet ontvallen: “Laat ons er nog even mee wachten de negers als blanken te behandelen tot in eigen land geen blanken meer als negers worden behandeld.”¹⁹⁵ Dat progressisten en socialisten niet volledig ongevoelig waren voor het Congolese verhaal, kan ook te maken hebben met de link tussen kolonialisme en de artistieke avant-

¹⁸⁸ J. L. De Paepe, “La Réforme” : Organe de la démocratie libérale (1884 – 1907), Centre interuniversitaire d’histoire contemporaine. Cahiers, 64, Nauwelaerts, Leuven, 1972, p. 91

¹⁸⁹ La Réforme, 23 november 1884, Arnould : « Je n’avais du reste pas à entraver une oeuvre que je considérais comme étant de nature à donner des résultats utiles. » Victor Arnould (1838 – 1893) was advocaat aan het Hof van Beroep van Brussel, en parlementslid tussen 1882 en 1884. Medewerker bij La Réforme van 1885-1894.

¹⁹⁰ La Réforme, 7 november 1884, Lorand: « Encore une fois, La Belgique n’a au Congo aucun Intérêt. Elle n’a pas et ne désire pas avoir de colonies »

¹⁹¹ Op 10 maart 1895 nam het progressistisch congres resoluties aan, die zich in duidelijke bewoordingen afzetten tegen elke betrokkenheid van België met Congo Vrijstaat. Wat het aandeel van Lorand was bij het aannemen van dit standpunt is niet duidelijk, wel hemelde hij het congres in opeenvolgende artikelen op. *La Réforme*, 11 en 12 maart 1895. J. L. De Paepe, “La Réforme” : Organe de la démocratie libérale (1884 – 1907), Leuven, Editions Nauwelaerts, 1972, p. 118.

¹⁹² G. Vanthemsche, “De Belgische socialisten en Congo 1895–1960” in: Brood en Rozen 4 (1999), 2, pp. 31–35.

¹⁹³ V. Viaene, “King Leopold's imperialism”, p. 774. D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 94.

¹⁹⁴ E. Picard, “Le question du Congo.” In: *Le Peuple*, 27.01.1895.

¹⁹⁵ E. Vandervelde, Handelingen van de plenaire vergaderingen, Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 26.06.1895, in: <www.plenum.be>, geraadpleegd op 12.03.2014.

garde (waarvan Picard een belangrijke beschermheer was.), Tijdens de koloniale exhibitie van Tervuren (1897) maakte de art nouveau haar doorbraak als *Le Style Congo*. Innovatieve architecten als Victor Horta, Henry Vande Velde en Paul Hankar bouwden er het paleis dat vandaag nog steeds dienst doet als het Koninklijk Museum voor Midden Afrika.

De oppositie tegen een te grote koloniale inmenging van de Belgische overheid, had in de 19de eeuw weinig of niets te maken met het welzijn van de Afrikaanse bevolking. Tot rond 1900 bleef de Vrijstaat verlieslatend, wat Leopold II er keer op keer toe dreef om leningen aan te vragen en zelfs de overname van de kolonie in ruil voor het kwijtschelden van de schulden voor te stellen. Socialisten, progressisten en christendemocraten vreesden dat de kolonie een aderlating zou vormen, die door de arbeidersbevolking in pasmunt betaald zou moeten worden. In het parlement verwoordde Vandervelde dit argument als volgt: “Waar het om draait is de keuze tussen de Congolese onderneming en de pensioenen van arbeiders, wilt u < de meerderheid > dan aan de koning geven wat u weigert aan de arbeiders te geven?”¹⁹⁶ In *Le Peuple* schetste hij het bredere beeld: “Als we er op een dag in slagen om de kapitalistische dominantie van ons af te schudden, dan kunnen we erover nadenken om onze benijdenswaardige situatie te delen met de andere rassen van de wereld, tot dan zou een annexatie van Congo enkel de miserie op het thuisfront verhogen, zonder hen <de Afrikanen> echt van de onderdrukking te bevrijden.”¹⁹⁷ Vandervelde geloofde op zijn manier weldegelijk in de beschavende missie die het Westen in Afrika kon vervullen, hierdoor zou hij tien jaar later, in tegenstelling tot Lorand maar ook tot de rest van zijn partij, een groot voorstander worden van annexatie van de nu winstgevende kolonie. Georges Lorand zou van begin tot einde een vurig tegenstander blijven van enige Belgische inmenging, hij eiste dan ook meermaals in *La Réforme* “dat elke verwarring die bestond tussen de staatsaangelegenheden en de privéaangelegenheden van de koning onmiddellijk zou ophouden.” Maar ook bij hem bleef het argument dat de kolonie in de eerste plaats een belasting zou vormen voor het Belgische staatsapparaat dominant tot rond 1900¹⁹⁸. Zoals eerder vermeld, bleef het binnen de vrijmetselarij opvallend stil. De enige fundamentele discussie over het Congolese vraagstuk werd in 1900 binnen *Les Amis Philantropes* uit Brussel gevoerd, de loge waar ook Vandervelde deel van uitmaakte. Ook hier stond niet het lot van de Afrikanen centraal, maar de eventuele impact van een annexatie op de Belgische samenleving¹⁹⁹.

¹⁹⁶ E. Vandervelde, Handelingen van de plenaire vergaderingen, Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 26.06.1895, in: <www.plenum.be>, geraadpleegd op 12.03.2014.

¹⁹⁷ *Le Peuple*, 19.01.1895.

¹⁹⁸ *La Réforme*, 24.03.1885 en 12.04.1885.

¹⁹⁹ Bulletin du Grand Orient de Belgique, 5901, 1902, Brussel, Secrétariat du Grand Orient, p. 83.

3.2.4. DE SLACHTOFFERS KRIJGEN EEN STEM (1900-1905)

In de vijf jaar tussen 1895 en 1900 maakte de Vrijstaat een ware metamorfose door onder invloed van de rubberboom. De export steeg in die periode van 580 tot 3740 ton rubber. De Vrijstaat, jarenlang een financiële aderlating, was een goudmijn geworden²⁰⁰. Met de stijgende export uit de exploitatiekolonie, namen ook de wreedheden toe waaraan de oorspronkelijk bevolking werd blootgesteld. Vanaf 1890 bereikten de eerste berichten van verminkte zwarten in Congo de Westerse wereld via Angelsaksische predikanten. En ook in het kader van de Stokes-affaire bereikten gruwelijke getuigenissen Europa. Zoals eerder aangetoond, werden deze berichten echter vooral beschouwd als sabotage vanwege een afgunstige koloniale grootmacht, die zelf onder vuur lag door haar praktijken in de Boerenoorlogen (1880-1902).

Op 8 april 1900 publiceerde de Antwerpse krant *De Nieuwe Gazet* echter een brief van een Belgische agent in dienst van de *Société Anversoise*, die verwijzingen bevatte naar onnoemelijke gewelddaden en schokkende gebeurtenissen. In Mombia werden 25 vrouwen en 2 kindjes vermoord, omdat de prauwen die rubber moesten transporteren niet tijdig aangekomen waren. In dezelfde regio werden ook nog eens 55 gegijzelde vrouwen opgehangen omdat hun dorp aanvankelijk geen rubber wou leveren. Deze en andere misdrijven gaven aanleiding tot een revolte van de Budja-stam. Deze opstand werd gewelddadig neergeslagen, met nog meer wreedaardige represailles tot gevolg²⁰¹.

Deze feiten werden in andere Belgische kranten overgenomen. Al werden ze in heel wat dagbladen fel geminimaliseerd²⁰². Deze berichten, die niet langer als buitenlandse propaganda konden worden afgedaan, leidden tot een hevig parlementair debat. Georges Lorand chargeerde, bijgestaan door Emile Vandevelde en Hector Denis²⁰³. Niet alleen protesteerde hij in de meest hevige bewoordingen tegen de wreedheden, hij verdedigde ook met vuur de ontvoogdingsstrijd die de lokale bevolking voerde tegen het Westerse dwangregime. Toen katholiek volksvertegenwoordiger en voorzitter van *l'Anversoise* opwierp dat de revolte van de Budja met succes onderdrukt was, foeterde Lorand woest:

“Révolte! Singulière expression, car voilà des gens qui ne vous avaient jamais rien fait; vous êtes tombés de chez eux pour leur prendre leur territoire et pour établir, de votre propre

²⁰⁰ J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, p. 58.

²⁰¹ De brief was van de hand van postchef Louis Lacroix en was oorspronkelijk gericht aan de substituut van Nieuw-Antwerpen. Onthullingen vanuit Congo werden heel lang onderdrukt, doordat agenten in dienst van concessiehouders of de Vrijstaat zelf volgend geheimhoudingscontract ondertekenden: “Gedurende de duur van zijn verblijf in Afrika verplicht agent X zich ertoe op straffe van drieduizend goudfrank schadeloosstelling geen zaken van de maatschappij over het gebied of over andere aangelegenheden van de maatschappij te openbaren.” D. Vangroenweghe, *Voor Rubber en Ivoor, Leopold II en de ophanging van Stokes*, pp. 332-333.

²⁰² Katholiek: Journal de Bruxelles, het Antwerpse Métropole; liberaal: L'Etoile Belge, L'Indépendance Belge, La Chronique; de beurskrant: Le Messenger de Bruxelles. D. Vangroenweghe, *Voor Rubber en Ivoor, Leopold II en de ophanging van Stokes*, p. 333.

²⁰³ D. Vangroenweghe, *Voor Rubber en Ivoor, Leopold II en de ophanging van Stokes*, pp. 333-334. . Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, p. 59

autorité, ce que vous appelez la civilisation... Vous condamnez toute cette population aux travaux forcés et s'ils ne veulent pas travailler, vous pillez et brûlez leurs villages, vous chassez et massacrez leurs habitants. Et quand ils essayent de se défendre contre ce brigantage, vous les qualifiez de révoltés.»²⁰⁴

Lorand greep de herwonnen aandacht ook aan om feiten die hij eerder al opbracht, opnieuw onder de aandacht te brengen. Zoals een artikel dat de *Kölnische Zeitung*, een zeer belangrijke en veel gelezen krant in Europa, in 1897 had uitgebracht. Hierin werd de Belgische commandant Fiévez ervan beschuldigd een zodanige repressie in zijn gebied te hebben doorgevoerd, dat hij zich in één dag 1308 afgehakte handen had laten brengen²⁰⁵. Deze beschuldigingen waren in 1900 echter nog steeds niet grondig onderzocht door Congolese autoriteiten. Maar Lorand wist dat deze beschuldigingen accuraat waren. Sinds vier jaar ontving hij eersterangs informatie van verschillende bronnen uit de koloniale administratie. Niet alleen was hij één van de eerste *Congophobes*, die de aandacht verlegde naar het menselijke drama, hij was ook actief op zoek naar bronnen en getuigenissen.

Lorand, Vandervelde en Denis, die alle drie lid zouden worden van de *Ligue Belge des Droits de l'Homme*, bekritiseerden de misdaden in Congo niet alleen als buitensporige wreedheid, maar ook als schendingen van het zelfbeschikkingsrecht. Lorand eiste dat het parlement onmiddellijk zou tussenkomen, want de schuldige partijen moesten bestraft worden en een herhaling van deze gebeurtenissen, die een aanranding waren van de menselijkheid en alles waar onze beschaving voor staat, moest koste wat het kost vermeden worden²⁰⁶. Emile Vandervelde, die in 1895 nog opriep om eerst en vooral het Belgische proletariaat niet langer als negers te behandelen, draaide die redenering nu om. Hij richtte zich voor steun tot de Belgische arbeidersklasse:

“”nous nous adressons aux travailleurs belges, aux travailleurs de tous les pays et nous leur disons : La cause de ces noirs, c'est votre cause, c'est la cause que vous devez défendre, non seulement parce que vous êtes hommes, mais encore parce que vous êtes travailleurs et que cette politique (de dwangarbeid) finira par vous menacer Yous-mêmes!”²⁰⁷

In een tijd waarin de zwarten van Afrika eerder als grote kinderen werden voorgesteld, dan als volwaardige voor zichzelf denkende mensen, was dit van mensenrechten doordrongen discours een vooruitstrevende strategie. Deze koppeling van de Afrikaanse uitbuiting aan de Belgische klassenstrijd vond dan ook weinig of geen weerklank binnen de BWP, maar zegt wel veel over de drijfveren van

²⁰⁴G. Lorand, Handelingen van de plenaire vergaderingen, Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 17.07.1900, in: <www.plenum.be>, geraadpleegd op 12.03.2014.

²⁰⁵*Kölnische Zeitung*, 01.06.1897.

²⁰⁶ Georges Lorand, zoals geciteerd in A. Stenmans, *La Reprise du Congo par la Belgique*, Brussel, Editions Techniques et Scientifiques, 1949, p. 223.

²⁰⁷E. Vandervelde, Handelingen van de plenaire vergaderingen, Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 24.04.1900, in: <www.plenum.be>, geraadpleegd op 12.03.2014.

deze drie pioniers²⁰⁸. Vooruitstrevend, maar ook te makkelijk te counteren door de *congolâtres*. Zij slaagden er in hen te isoleren als onrealistische antikolonialen en vooral slechte Belgen.

“Premier de Smet de Naeyer: “Vous, messieurs de l’extrême gauche, vous puissez vos informations dans je ne sais quels articles de journaux qui vous suintent la jalousie et vous en forgez des armes contre vos concitoyens! C’est presque trahison!”²⁰⁹

In de meeste kranten weerklonk dat de situatie in Congo niet zo zeer verschilde van de situatie in andere kolonies. De gemiddelde Belg was zich er nu wel bewust dat er misbruiken waren in Congo, maar naar de omvang van die misbruiken had hij/zij nog steeds het raden. Bovendien werden de gruweldaden niet alleen geminimaliseerd, maar ook vaak vergoelijkt op een manier die voor hedendaagse lezers onbegrijpelijk lijkt:

“Een paar honderdduizend dode Afrikanen is geen te zware prijs die betaald wordt voor de pacificatie van een continent. Het is zelfs een enorme ‘besparing’ in vergelijking met de menselijke kost die de slavenhandel en de stammenoorlogen met zich meebrachten.”²¹⁰

Leopold II stond in België nog steeds stevig op zijn piëdestal en slaagde er via zijn politieke contacten in zichzelf volledig uit de wind te zetten. Zo verklaarden Segers en Woeste, twee conservatieve volksvertegenwoordigers, dat een absolutistisch regime naar hun mening het best geschikt was om een land vol barbaren te besturen. Op die manier werden niet enkel de wreedheden weggewuifd, maar ook de kans dat België Leopolds, nu welvarende, kolonie zou annexeren. In 1901 keurde het parlement een charter goed dat de weinige controle die het parlement bezat over Leopold II’s koloniale activiteit opzegde. Bovendien werd overeengekomen dat de vraag naar eventuele annexatie door de Belgische staat zou worden uitgesteld, tot de koning hier zelf naar informeerde. Het parlement erkende dus de soevereiniteit van haar vorst over Congo Vrijstaat en gaf hem de mogelijkheid om wanneer hij wou ook leningen aan te gaan. De koning dankte zijn Belgen door heel wat van de inkomsten, die zijn kolonie nu genereerde, terug te laten vloeien naar grandioze bouwprojecten. In de kolonie en haar *civilising mission* werd weinig of niets geïnvesteerd²¹¹.

In de periode 1901-1905 wachtte criticasters als Lorand, Vandervelde en Denis een ware tocht door de woestijn. Niet alleen was de ‘koloniale partij’ er, zoals Viaene dit omschrijft, in geslaagd om een imperiale elite te creëren.²¹² Minder subtiel kocht Leopold II ook de Belgische perskanalen om, zelfs *La Réforme* ontving vanaf 8 januari 1903 subsidies vanuit Congo, waardoor hij in die periode het

²⁰⁸ J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, p. 59.

²⁰⁹ Citaat van de Smet de Naeyer, zoals te lezen in: J. Marechal, *E. D. Morel Contre Leopold II (volume 1)*, p. 33

²¹⁰ V. Viaene, “King Leopold’s imperialism”, pp.786-787. Verwijst naar een artikel uit ‘Le Congo Belge’.

²¹¹ J. Marechal, *E. D. Morel Contre Leopold II (volume 1)* pp. 36-37.

²¹² V. Viaene, “Reprise-Remise, De Congolese identiteitscrisis van België rond 1908” in: V. Viaene, D. Van Reybrouck en B. Ceuppens (eds.), *Congo in België : koloniale cultuur in de metropool*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, p.60.

publieke discours quasi volledig ging beheersen.²¹³ Na het fiasco van de socialistische algemene staking in 1902, een falen dat door Leopold II werd geregisseerd²¹⁴ en een breuk tussen socialisten en liberalen tot gevolg had, paste de antiekoloniale positie van de BWP dan ook perfect binnen het discours dat hen als landverraders wou afschilderen. De partij dreigde volledig geïsoleerd te raken, werd volledig opgeslokt door de moeilijke verhouding met haar militante basis en nam op z'n zachtst gezegd een ambivalente houding aan ten opzichte van Congo²¹⁵. Janet Polasky, de biografe van Emile Vandervelde, omschrijft de Congocampagne als de eenzaamste strijd uit het leven van de socialistische voorman²¹⁶.

De steun die ze in België misten vonden ze wel in Engeland, van waaruit Edgar D. Morel, een voormalige koopman en redacteur voor de *West African Mail*, de wereld mobiliseerde tegen het koloniale systeem van Leopold II. In mei 1903 nam het Britse Lagerhuis een motie aan die de hogere verdragspartijen van de Akte van Berlijn opriep om de verschillende meldingen van misbruiken in Congo grondig te onderzoeken en een eind te maken aan de gruwelen. Zelf zond het Verenigd Koninkrijk de diplomaat Roger Casement (1864-1916) naar Midden-Afrika. De publicatie van zijn onderzoeksrapport zou een storm van verontwaardiging tot gevolg hebben, al werd het rapport in de Belgische pers opnieuw weggewuifd als zelf bedienende propaganda van een *Liverpool merchant*²¹⁷. In 1904 stichtten Morel en Casement samen *The Congo Reform Association*. Datzelfde jaar plaatste Morel Congo op de agenda van het Universele Vredescongres in Boston. Tekenend voor de stand van het debat in België is de reactie van Henri La Fontaine hierop. La Fontaine was naast socialistisch senator ook voorzitter van het *Bureau International de la Paix* en lid van de Belgische mensenrechtenliga. Hij noemde de aanvallen op de Vrijstaat “overdreven” en verdedigde daarnaast ook de *terra nullius*-theorieën, waarop het domaniale systeem gebaseerd was. Ook op latere pacifistische congressen kwam Congo nog aan bod. In 1907, een jaar voor de definitieve annexatie presenteerden de pacifisten de eis dat het kader voor internationale arbitrage werd uitgebreid naar Congo toe²¹⁸.

Hoewel dit hun positie in België verder onder druk zette, haakten Lorand en Vandervelde zich meer en meer vast aan de Britse campagne. Beiden onderhielden ze vanaf 1903 een regelmatige correspondentie met Edgar Morel. Vandervelde's toenmalige vrouw, de Engelse Lalla Speyer zou later het volgende optekenen: “Morel was constantly with us”²¹⁹. Tijdens hun parlementaire tussenkomsten

²¹³ D. Vangroenweghe, *Voor Rubber en Ivoor, Leopold II en de ophanging van Stokes*, p. 425. Niet enkel de Belgische pers, ook Brusselse correspondenten van de Times en de Kölnische Zeitung werden omgekocht. D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 59.

²¹⁴ G. Deneckere, *Les Turbulences de la Belle Époque*, pp. 97-98.

²¹⁵ G. Vanthemse, “De Belgische socialisten en Congo 1895-1960.”, In: Brood en Rozen, 4 (1999), 2, pp. 31-65.

²¹⁶ J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, p. 61.

²¹⁷ J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, p. 61.

²¹⁸ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, pp. 57-58.

²¹⁹ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 60.

verwezen Lorand en Vandervelde in deze periode dan ook vaak naar argumenten die eerder door Britse politici waren aangebracht. Van zijn kant prees Morel het werk dat Lorand en Vandervelde verrichtten in het Belgische parlement²²⁰.

Terwijl de internationale druk toenam, dreef ook Leopold II zijn tegenaanvallen op. Naarmate internationale critici zijn goede intenties meer en meer in vraag trokken en hij ook binnen de koloniale administratie meer en meer onder druk kwam te staan omwille van zijn autoritaire stijl en gebrek aan investeringen, stemde hij er uiteindelijk toch in toe om een onafhankelijke onderzoekscommissie te benoemen. Deze presenteerde haar rapport op 31 oktober 1905 en zowel katholieken als liberalen verbaasden zich over de onthullingen van misbruiken in dit rapport²²¹. Ook de *Ligue Belge des Droits de l'Homme* werd eindelijk wakker geschud. Eind november 1905 organiseerde de Liga een meeting die de titel *La Question Congolaise* droeg²²².

3.2.5. HET ZWIJGEN VAN DE BELGISCHE LIGA

De *Ligue Belge des Droits de l'Homme* liet in de periode 1901-1905 na om tijdens de internationale Congo-campagne haar zelfverklaarde rol van ‘tribunaal van de publieke opinie’ op zich te nemen. Nochtans is de exploitatie van Congo het verhaal van één van de grootste misdaden in de geschiedenis van de mensheid, die naar schatting het leven kostte aan 10 miljoen mensen. De Liga werd gesticht op basis van de maatschappelijke breuklijnen die de Dreyfus-affaire had blootgelegd. Antiklerikalen versus klerikalen; progressieve intellectuelen versus de reactionaire massa. Zoals hierboven werd aangetoond liepen de breuklijnen van het Congolese project van Leopold II sterk verschillend. De ‘koloniale partij’ was er in geslaagd om een imperiale elite te creëren, over de levensbeschouwelijke grenzen heen. Het koloniale project en haar civiliserende missie stond voor veel jonge intellectuelen symbool voor een jonger, daadkrachtiger en ambitieuzer België, wars van de kleinburgerlijkheid waarvan ze zich wilden afkeren. De kwaliteitsbladen verkondigden het koloniale evangelie en de reclamewereld ontdekte het potentieel van de ‘imperiale smaak’²²³. De grootste groep tegenstanders van het project was net de conservatieve katholieke massa, die vooral schrik had zonen en spaarcenten aan die koloniale folie te verliezen.

De socialisten, hoewel principieel antikoloniaal, namen in deze periode verder een bijzonder ongeïnteresseerde houding aan ten aanzien van de Congo-kwestie. Hun volledige aandacht werd opgeëist door hun strijd voor enkelvoudig algemeen stemrecht en betere werkomstandigheden. Na de

²²⁰ J. Marchal, *E. D. Morel Contre Leopold II (volume 1)*, p. 209.

²²¹ V. Viaene, “Reprise-Remise”, pp 50-51. J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, pp. 62-63.

²²² “La Question Congolaise”, *Le Peuple*, 01.12.1905.

²²³ V. Viaene, “Reprise-Remise”, p. 48.

gefaalde staking van 1902 werd hun antikoloniale houding eerder een *liability*, een extra argument voor hun politieke tegenstanders om hen als landverraders te bestempelen.

De Liberale Partij werd in deze periode vooral beheerst door electoraal gespeculeer. In 1887 richtten de radicalen, niet langer gehinderd door overwegingen van regeringssolidariteit een eigen progressistische partij op, met Paul Janson als leider. Zij onderscheidden zich van de doctrinairers door hun hang naar sociale en electorale hervormingen, maar ook door de scherpe kritiek die binnen hun rangen werd geleverd op de Congo-plannen van de koning. Na de invoering van het meervoudig stemrecht volgde een zware verkiezingsnederlaag, waardoor de liberale familie na 1894 nog slechts 20 zetels overhield in de kamer²²⁴. Rond de eeuwwisseling was Paul Hymans er in geslaagd de eenheid in de liberale rangen te herstellen via een aantal serieuze toegiften aan de radicale vleugel: de partij schaarde zich nu achter de eis voor de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht. In theorie had dit kunnen leiden tot een toenadering van de volledige Liberale Partij tot de socialisten. In de praktijk keerde de hernieuwde partij zich, zeker na de algemene staking van 1902, af van de te revolutionaire methodes van de Belgische Werkliedenpartij²²⁵. Tekenend is hier het feit dat *La Réforme*, het Brusselse blad van de radicale liberalen, vanaf 1899 een sterke focus legde op de eenheid binnen de Liberale Partij en dit ten koste van de christendemocraten en socialisten, met wie de progressisten voor de hereniging vaak lokale coalities hadden gevormd. Naar aanleiding van deze vernieuwde strategie verdween Lorand in datzelfde jaar als hoofd van het blad, dat meteen ook haar Congo-kritische toon verloor.

Daniël Laqua stelt terecht dat de kritiek in België in deze periode uitging van een zeer kleine groep individuen, meer bepaald Georges Lorand, Emile Vandervelde en Hector Denis, alle drie ligueurs²²⁶. Zij zagen zich genoodzaakt hun wagen aan de succesvolle internationale campagne van de Schot E.D Morel en zijn *Congo Reform Association* vast te haken. Een organisatie die door A. Hochschild in *King Leopold's Ghost* benoemd werd als de eerste grote mensenrechtenbeweging van de twintigste eeuw²²⁷. De reden dat de Belgische Liga voor Mensenrechten er als organisatie niet in slaagde om de handschoen op te nemen, zou kunnen liggen in het feit dat het bestuur in de eerste jaren na haar oprichting vooral gefocust was op de mobilisatie van een zo breed mogelijk lidmaatschap binnen de antiklerikale intelligentsia en als zodanig de controversie meed. In gedachten hoe sceptisch zelfs de pacifistische voortrekker Henri La Fontaine stond tegenover de 'Engelse propaganda', is dit niet eens zo moeilijk te begrijpen. Waar de drijfveer bij de Franse Liga, ten tijde van haar oprichting de

²²⁴ Ter vergelijking: de katholieke partij had een comfortabele meerderheid met 104 zetels, de socialisten werden meteen de tweede partij met 28 zetels. In 1896 werd het absolute dieptepunt bereikt, toen zetelden nog slechts 16 liberalen en progressisten in de kamer.

²²⁵ M. Bots. *Beknopte geschiedenis van de liberale partij*, Gent, Liberaal Archief, 2012, Hoofdstuk 5, in: <www.liberaalarchief.be>, geraadpleegd op 22.07.2014.

²²⁶ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 60.

²²⁷ A. Hochschild (vert. Jan Willem Bos), *De geest van koning Leopold II en de plundering van de Congo*, Amsterdam, Meulenhoff, 1998, p. 275.

verontwaardiging was over de concrete Dreyfus-affaire, waren het de druppels van die affaire, maar vooral ook het zichtbare succes van haar Franse voorbeeld, dat de Belgische pioniers aanzette tot de inrichting van een Belgische versie. Als de Liga zich op termijn wou ontwikkelen tot ‘het geweten van de antiklerikale partijen’, wou ze in een eerste fase het antiklerikale publiek in zo groot mogelijke getale rond zich verzamelen. Dit betekende enerzijds dat in de beginjaren vooral werd ingezet op misdrijven die ze als ‘klerikaal’ kon bestempelen en anderzijds dat al te controversiële thema’s, zoals Congo er één was, werden gemeden. Een brief die in 1901 naar alle grootmeesters werd gestuurd met de bedoeling zoveel mogelijk vrijmetselaars te engageren, illustreert deze ingesteldheid. “De Liga en de loges delden dezelfde doelstelling”²²⁸:

“Destinée à lutter pour la défense des principes de 1789, notre Ligue aurait nécessairement à combattre ceux qui, sur le terrain politique, se sont faits les adversaires de ces principes; son action serait donc, par la force même des choses dirigée surtout contre le parti clérical.”²²⁹

Verder in de brief wordt het laagdrempelige karakter nog eens expliciet benadrukt: zo was de Liga ook toegankelijk voor vrouwen en hoopten de briefschrijvers op termijn in elke gemeente, hoe klein ook, een afdeling in te richten. Hoe meer toetredingen de Liga zou tellen, des te krachtiger zou ze kunnen zijn als antiklerikaal propagandamiddel²³⁰. In het post scriptum werd fijntjes toegevoegd dat de makkelijkste werkwijze een toetreding *en bloc* van elke loge zou zijn.

Dit laagdrempelige karakter vertaalde zich ook naar de onderwerpen die de Liga aansneed in de eerste jaren na haar oprichting. Wat interne politiek betrof, beperkte ze zich tot een navraag naar de Belgische wetgeving in zake ‘krankzinnigen’²³¹ en de verdediging van een universitaire soldaat, die weigerde het Sacrament te salueren²³². Extern richtte de Liga in de eerste plaats haar pijlen op het autocratische Rusland waar het antisemitisme welig tierde²³³ en het Ottomaanse Rijk, dat de Belgische anarchist Edward Joris wou terecht stellen voor een aanslag tegen de sultan²³⁴. Deze aanslag kaderde binnen het verzet tegen de Armeense genocide. Het waren bijna uitsluitend schendingen die als klerikale misdaden konden bestempeld worden en waarover onder radicalen en socialisten zeker grote eensgezindheid heerste. Geen enkele van deze zaken dwong de leden tot zelfreflectie, zoals de Congocrisis wel degelijk een Belgische gewetenscrisis met zich meebracht. Een vreemde tegenstelling: de Belgische hoofdpersonages van de campagne tegen Leopold II waren alle drie lid van

²²⁸ Korte recapitulatie van paragraaf 2.3.2.

²²⁹ Bijlage 6, p. 1.

²³⁰ Bijlage 6 p. 2.

²³¹ *L'Indépendance Belge*, 15.02.1902.

²³² *L'Indépendance Belge*, 28.07.1906.

²³³ ‘Les juifs de Kichineff’, *L'Indépendance Belge*, 22.05.1903, Op 6 en 7 april 1903 was Chisinau, de huidige hoofdstad van Moldavië het toneel van een massale pogrom. *L'Indépendance Belge*, 13.02.1905.

²³⁴ *L'Indépendance Belge*, 29.12.1905. Zie paragraaf 2.4.1.

een mensenrechtenliga die duidelijk nog niet ver genoeg stond om ook haar eigen achterban een geweten te schoppen.

3.3. EEN STRIJD VOOR CONGOLESE BASISRECHTEN (1905-1908)

3.3.1. DE EERSTE BIJEENKOMST : “LES ABUS DE LA COLONISATION CONGOLAISE” (NOVEMBER 1905)

“Nous avons, dans de nombreux meetings, combattu les exactions de l'autocratie en Arménie, en Russie; je m'étonne que les étrangers que nous dénonçons ainsi ne se aient pas retournés en nous disant: Tournez-vous vers votre monarque absolutiste!”

Georges Lorand bekritiseert de Liga voor haar stilzwijgen. (30 november 1905).

Eind november 1905, een kleine maand nadat de door Leopold toegelaten onderzoekscommissie haar rapport had gepresenteerd, organiseerde de *Ligue Belge des Droits de l'Homme* een meeting met als titel: “*Les abus de la colonisation Congolaise*”. Deze meeting ging door in een zaal van *La Cour d'Angleterre* in de Brusselse Lakenstraat en werd er met gemengde gevoelens onthaald.

Het pro-koloniale liberale dagblad *L'Indépendance Belge*, deed weinig moeite om haar misprijzen voor de bijeenkomst te verbergen. In onnavolgbaar frans omschreef de redacteur de bijeenkomst als volgt:

“Très peu de monde avait répondu à l'appel des organisateurs et un froid sibérien régnait dans la grande salle, malgré le feu ardent de ses lampadaires, ... l'assemblée, composée à quelques personnes près de l'ordinaire de la Maison du Peuple.”²³⁵

Het socialistische *Le Peuple* bracht een pak grondiger en positiever verslag van de meeting. Het schreef over enkele honderden aanwezigen, maar benadrukte vreemd genoeg net het bourgeois-karakter van die aanwezigen²³⁶. Het uitgebreide overzicht van de meeting in *Le Peuple* vangt aan met een overzicht van de excuusbrieven die een aantal prominente afwezigen opstuurden in de hoop de bijeenkomst op die manier te ondersteunen. Opvallend is hier in de eerste plaats dat ook de befaamde *Congolâtres* F. Cattier en A.J. Wauters hun steun betuigden aan deze bijeenkomst.

Felicien Cattier was, zoals hoger reeds werd aangegeven, als rechtsprofessor aan de ULB één van de juridische bouwmeesters van wat zou uitgroeien tot het domaniale systeem. Een systeem waarbinnen

²³⁵ *L'Indépendance Belge*, 01.12.1905.

²³⁶ “La Question Congolaise. Le Meeting de la Ligue des Droits de l'Homme”, *Le Peuple*, 01.12.1905.

grote concessies “onbewoond” regenwoud werden verdeeld onder compagnieën en koning Leopold II zelf. Daarnaast praatte hij lange tijd ook het regime van dwangarbeid in Congo Vrijstaat goed²³⁷. Werk werd gezien als een noodzakelijk middel om de primitieve bevolking van het Congo-bekken te civiliseren, zoals het ook een moraliserend effect had op de lagere klassen in België. Typierend voor de Belg en zijn heiligmakende werkethiek. Het motto van de Vrijstaat was niet toevallig “*Travail et Progrès*”²³⁸. Eind 1905 schreef de grote advocaat van de Vrijstaat echter het volgende:

“J’approuve fort l’initiative de la Ligue des Droits de l’Homme. Jamais plus noble cause ne réclama son attention. Le système du travail forcé conduit à d’inévitables crimes. On cherchera en vain à l’améliorer. Il n’est point de remède en dehors de la suppression du régime lui-même. Presque tout est à refaire au Congo.”²³⁹

A.J. Wauters, die hoofdredacteur was van *Le Mouvement Géographique*, het huisblad van de *Cercle Africain*, die een spil vormde in de koloniale partij, was al even onverbiddeijk. Het rapport gaf naar zijn mening het bewijs dat het hier niet ging om geïsoleerde feiten maar om de gevolgen van een volledig fout economisch systeem²⁴⁰.

Wauters en Cattier waren echte kolonialen, wat betreft de noodzaak van de koloniale onderneming en de betekenis van Congo voor België hadden ze steeds op dezelfde lijn gestaan met de soeverein van de Vrijstaat. Over het hoe van de kolonisatie ontstond volgens Viaene al sinds de jaren '90 een latente spanning. De gebrekkige investeringen in de kolonie en Leopold's absolutisme zaten hen dwars. Veel kolonialen wilden hun expertise verzilverd zien in het tegengewicht van een Koloniale Raad. Door de schok van het onderzoeksrapport transformeerde de interne kritiek in een openlijke opstand met humanitair karakter. “Het overnamedebat na 1905 was een identiteitscrisis van de koloniale partij alvorens het een identiteitscrisis van de natie werd. Een soort *tiers-parti* nam vorm aan, tegen Leopold en ‘zijn’ systeem, maar voor annexatie.”²⁴¹ Hun getuigenissen op deze ligameeting behoren wellicht tot de eerste publieke uitingen van deze gewetenscrisis. Wauters uitte dan ook zijn dankbaarheid voor het feit dat de Liga het op zich had genomen de publieke opinie wakker te schudden.

²³⁷ F. Cattier, *Droit et administration de l’Etat Indépendant du Congo*, Brussel/ Parijs, Larcier/Pedone, 1898, p. 315.

²³⁸ V. Viaene, “King Leopold's imperialism”, p. 787.

²³⁹ “La Question Congolaise, Le Meeting de la Ligue des Droits de l’Homme”, *Le Peuple*, 01.12.1905.

²⁴⁰ “Il m’eut été réconfortant de joindre ma voix à celles des orateurs qui vont réclamer, en s’appuyant sur les conclusions du remarquable rapport de la commission d’enquête, l’application au Congo d’un régime plus libéral, plus respectueux des prescriptions de l’Acte de Berlin en un mot, mieux en harmonie avec l’esprit et les aspirations de notre temps. Le rapport établit la douloureuse réalité des abus dont souffre le Congo. Il démontre que ceux-ci ne sont pas de faits isolés, individuels, mais, qu’ils dérivent d’un système qu’ils sont pour la plupart, la conséquence du régime économique mis en vigueur à la suite du décret du 21 septembre 1891. C’est ce régime, Messieurs, qui requiert votre attention. C’est lui qui domine toute la question; car la politique qu’il a engendrée est, à mon avis, destructive de toute œuvre de progrès et d’humanité en Afrique.”

“La Question Congolaise, Le Meeting de la Ligue des Droits de l’Homme”, *Le Peuple*, 01.12.1905.

²⁴¹ V. Viaene, “Reprise – Remise”, pp. 50-51.

Een jaar later zou “*L’étude sur la Situation de L’Etat indépendant du Congo*” verschijnen van de hand van Félicien Cattier²⁴². Een eigen gedocumenteerde studie, die de bevindingen van de onderzoekscommissie volledig ondersteunde en hier ook vergaande conclusies uit trok. Hoewel hij zichzelf indekt door te benadrukken dat hij in eerdere studies de onvermijdelijke consequenties van het exploitatiestelsel al had voorzien, leest het werk toch als een soort vadermoord. Hij beëindigt zijn inleiding veelbetekenend:

“Je regrette que ce principe autant que la réalité des faits, m’aient imposé de vives critiques de la politique personnelle du Roi-Souverain.”²⁴³

Niet alleen pleitte hij voor de onmiddellijke annexatie van Congo door de Belgische staat en de volledige afschaffing van de corvee, de dwangarbeid... Hij riep het publiek ook op om tot een beter begrip te komen van de inheemse cultuur, die haar eigen instituties bezat, waaronder een systeem van collectief landbezit (komt hier terug op zijn steun aan de *res nullius*-doctrine). De medewerking van Wauters en Cattier bewijst nogmaals dat de Liga er tot op zeker niveau weldegelijk in slaagde om ook personen die niet uit de klassieke kring van socialisten en radicalen kwamen te engageren. Of beide ook effectief lid waren van de Liga valt moeilijk op te maken uit het bronnenmateriaal, maar het was zeker geen eenmalige medewerking. Op latere bijeenkomsten over Congo tekenden ze present als spreker²⁴⁴.

Deze *tiers-parti* was van doorslaggevend belang voor de gebeurtenissen die uiteindelijk zouden leiden tot de Congolese annexatie in 1908. De studie van Cattier, zou samen met “*La Question Congolaise*” (1906) van de jezuïet Vermeersch de toon van het debat voorgoed veranderen. Het waren bekeerlingen en dat gaf hen de credibiliteit, die de échte partizanen zoals Lorand en Vandervelde niet bezaten. Net omdat zij hun naam onlosmakelijk hadden verbonden aan de internationale *Red Rubber*-campagne. “De koloniale *tiers-parti*”, zo schrijft Viaene, “was een cruciale schakel tussen de golf van internationale verontwaardiging en de revolutie van de Belgische parlementaire *backbenchers* tegen ministers, die de plooiën aanvankelijk liever gladgestreken hadden en graag nog één keer de weg van de minste weerstand waren opgegaan.”²⁴⁵ Ze droegen een tussenoplossing aan, waarbij wel afstand werd genomen van Leopold II, maar niet van het Belgische kolonialisme.

Vandervelde maakte dankbaar gebruik van Cattiers geloofwaardigheid tijdens zijn parlementaire debatten. Na het citeren van diens studie liet hij zich het volgende ontvallen:

²⁴² F. Cattier, *Etude sur la situation de l’Etat indépendant du Congo*, Brussel, Larcier, 1906, 361p. Binnen klerikale kringen speelde de studie *La Question Congolaise* van de jezuïet Vermeersch een gelijkaardige rol.

²⁴³ F. Cattier, *Etude sur la situation de l’Etat indépendant du Congo*, p. IV.

²⁴⁴ “Les Droits des Nègres”, *L’Indépendance Belge*, 15.12.1907.

²⁴⁵ V. Viaene, “Reprise – Remise”, pp. 50-51.

“Toen we voorheen spraken, kon u nog weigeren om ons te geloven, kon u onze motieven nog in vraag trekken, had u het recht te ontkennen wat nog niet werd bekend gemaakt in officiële documenten,... ,maar vandaag kunt u niet langer doof blijven voor de oproepen en protesten die overal opduiken.”²⁴⁶

Vandervelde begon trouwens in het algemeen meer en meer te sympathiseren met deze *tiers-parti*. Vanaf 1905 keerde hij zich af van het uitgesproken socialistische antikolonialisme en werd hij een uitgesproken voorstander van de annexatie door België²⁴⁷.

Verder werden nog de excuusbrieven voorgelezen van een aantal prominente radicalen zoals Paul Janson en dr. Hermann Pergameni, die verwees naar een artikel van zijn hand dat eerder die maand in ‘Le Ralliement’ verscheen en de corvee benoemde als een vermomde vorm van slavernij²⁴⁸. De Liga slaagde er met deze meeting blijkbaar ook in om de ideologische breuklijn enigszins te overbruggen. Want ook priester Adolf Daens betuigde zijn sympathie voor hun actie²⁴⁹.

De laatste excuses kwamen van de hand van Pierre Mille, die door Vandervelde zelf was uitgenodigd om deel te nemen aan deze meeting. Mille was als Frans journalist één van de eerste grote criticasters van de Vrijstaat geweest. Een prominent lid van de internationale campagne en een doorn in het oog van Leopold II. Op het ogenblik van de meeting had hij bovendien net het snoeiharde ‘*Le Congo Léopoldien*’ uitgebracht. In zijn brief, die hij aan Vandervelde persoonlijk richtte, verantwoorde hij in de eerste plaats waarom hij zich als Fransman had verzet tegen misdaden die zich niet op Frans grondgebied afspeelden: «que les crimes contre l’humanité intéressent tous les hommes».

Pierre Milles kritiek was een verregaande kritiek, die vertrok vanuit de mensenrechten voor de inheemse bevolking. In 1908, na de annexatie, richtte hij samen met Félicien Challaye, een prominent lid van de Franse *Ligue des Droits de L’Homme* en de Zwitserse activist René Clapadère de *Ligue Internationale pour la Défense des Indigènes dans le Bassin Conventionnel du Congo* op, die tot doel had respect voor de *Congo Act* van 1885 af te dwingen en meer bepaald het zesde artikel, waarin de ondertekenaars beloofden om “zich in te zetten voor het behoud van de inheemse bevolking en de verbetering van hun morele en materiële bestaanscondities.” De internationale aspiraties van deze organisatie blijken duidelijk uit haar Raad van Bestuur, waar onder andere Morel in zetelde, maar ook Stanley Hall: de voorzitter van de Amerikaanse *Congo Reform Association*, en Giuseppe Sergi, de Italiaanse antropoloog. Via het lidmaatschap van wederom Lorand, Vandervelde en Denis had deze organisatie ook een link met de Belgische Mensenrechtenliga.

²⁴⁶ Naar een Engelse vertaling. J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, p.64.

²⁴⁷ Zie volgende paragraaf

²⁴⁸ *Le Ralliement*, 12.11.1905.

²⁴⁹ “La Question Congolaise, Le Meeting de la Ligue des Droits de l’Homme”, *Le Peuple*, 01.12.1905.

Na het voorlezen van de verontschuldigen volgde de eigenlijke meeting die duidelijk door Vandervelde en Lorand werd beheerst. Een aantal vaststellingen aan de hand van het verslag in *Le Peuple*:

Ten eerste valt de schuifelende manier op, waarop de wreedheden als niet meer of minder dan een schending van fundamentele mensenrechten werden bestempeld. Of beter: de weifelende manier waarop ‘les nègres’ aan volwaardige mensen werden gelijkgesteld. Wanneer Vandervelde beschreef hoe “de inboorlingen, net als alle primitievelingen, een grote afkeer van werk hebben”, loert racisme om de hoek. Op de vraag van een redacteur van *La Chronique*: “Of de getuigenissen van inboorlingen wel zo geloofwaardig waren”, reageerde Lorand eerder ontwijkend dat de commissie hiermee rekening heeft gehouden. Deze aangebrande uitspraken, die in hun tijdsgeslacht begrepen moeten worden, buiten beschouwing gelaten, gaven beide activisten toch de nodige aanzetten voor een echt mensenrechtendiscours. Zo uitte Georges Lorand de nodige kritiek op de Belgische Liga wegens haar jarenlange stilzwijgen:

“Nous avons, dans de nombreux meetings, combattu les exactions de l’autocratie en Arménie, en Russie; je m’étonne que les étrangers que nous dénonçons ainsi ne se aient pas retournés en nous disant: Tournez-vous vers votre monarque absolutiste!”²⁵⁰

Met deze opmerking plaatste hij het Congolese volk dus op eenzelfde hoogte als de Russische joden. Vandervelde van zijn kant wees beschuldigend naar de academici die het systeem van dwangarbeid durfden te vergelijken met een alternatief belastingsysteem, terwijl het om niet meer of minder dan systematische slavernij ging²⁵¹. Waarop hij een parallel trok met het Belgische wettelijk kader voor landloperij, het kader waarbinnen dwangarbeid mogelijk was in België. Opnieuw een geïmpliceerde gelijkstelling. De nadruk legden ze hoe dan ook op de onnoemelijke wreedheden die werden vastgesteld. De massale verkrachtingen, de afgehakte handen, de vernietigde dorpen en vooral het systematische karakter van die misdaden. Zij lieten niet na het publiek de getuigenissen mee te geven, die de onderzoekscommissie niet mocht publiceren. De redacteur van *Le Peuple* op zijn beurt, liet niet na het afgrijzen van dat publiek bij zoveel gruwel weer te geven.

Een volgende vaststelling is het opvallende revanchisme dat Lorand en Vandervelde tentoon spreidden tegenover hun ongelovige publiek. Na jarenlang in de woestijn, zagen ze eindelijk hun gelijk bevestigd. Beiden benadrukten ze dan ook het feit dat zij al 10 jaar lang aan de alarmbel trokken, maar de Belgische publieke opinie zich koppig van Congo afkeerde. “Het was geen Engels complot, ook in

²⁵⁰ “La Question Congolaise, Le Meeting de la Ligue des Droits de l’Homme”, *Le Peuple*, 01.12.1905.

²⁵¹ “Voilà le régime imposé à des millions d’hommes, condamnés à faire d’interminables trajets, à abandonner leurs femmes, leurs enfants, leurs villages et à se loger dans de misérables huttes au milieu de la forêt. Et l’on ose dire que ce régime n’est qu’une forme analogue aux systèmes fiscaux de l’Europe civilisée.”
“La Question Congolaise, Le Meeting de la Ligue des Droits de l’Homme”, *Le Peuple*, 01.12.1905. «

Frankrijk, de VS en Duitsland werden deze daden veroordeeld: “La Belgique seule va-t-elle rester indifférente?”²⁵²

Tenslotte is er de finaliteit van de meeting. De nadruk lag hoegenaamd nog niet op het zoeken naar een oplossing voor Congo. Over de noodzaak van een annexatie werd nauwelijks of niet gesproken, hoewel een aantal verontschuldigungsbriefen wel al op deze vraag alludeerden. Het was, zo recent na de bekendmaking van het rapport, prioritair dat België alle banden met de Congo Vrijstaat doorknipte aan wie het tot op heden renteloos geld, diplomaten en officieren uitleende. Meermaals werd benadrukt dat het zich afkeren van hun autoritaire vorst hen niet onpatriottisch maakte²⁵³.

Aan het einde van de meeting las secretaris van dienst, Camille Huysmans volgend dagorder voor, dat unaniem werd goedgekeurd²⁵⁴:

“De meeting, samengeroepen op 29 november, in de *Cour d’Angleterre* door de *Ligue Belge des Droits de l’Homme*, na het beluisteren van een lezing van de brieven van [...] en na het discours van [...]

protesteert tegen alle misbruiken die door de Onderzoekscommissie werden vastgesteld en meerbepaald tegen de dwangarbeid, waar de inheemse gemeenschap van Congo aan wordt onderworpen door het decreet van 21 september 1891, een systeem dat eigenlijk op niets anders neerkomt, dan op de herinvoering van de horigheid.

protesteert tegen het niet publiceren van de getuigenissen die tegenover de Onderzoekscommissie werden afgelegd, getuigenissen die het publiek hadden toegestaan om zich een meer complete mening te vormen over de reikwijdte van de misbruiken resulterend uit het exploitatiesysteem van de Vrijstaat en haar vazallen (de concessiebedrijven).

eist dat er een eind komt aan de morele solidariteit tussen België en Congo.

²⁵² Emile Vandervelde aan het woord. “La Question Congolaise, Le Meeting de la Ligue des Droits de l’Homme”, *Le Peuple*, 01.12.1905.

²⁵³ Georges Lorand aan het woord: “Il y a une question d’honneur national dans l’intervention de la Belgique contre le système Léopoldien. Que l’on coupe tous les câbles avec le gouvernement congolais, que notre nation n’ait plus rien de commun avec cet Etat autocratique.”

“La Question Congolaise, Le Meeting de la Ligue des Droits de l’Homme”, *Le Peuple*, 01.12.1905.

²⁵⁴ “Le meeting convoqué le 29 novembre, à la “Cour d’Angleterre” par la Ligue belge des Droits de l’Homme, après avoir entendu lecture de lettres de [...] après le discours de [...] proteste contre tous les abus constatés par la Commission d’Enquête et notamment contre le travail forcé imposé aux indiennes du Congo par décret du 21 septembre 1891 système qui n’est autre chose que le rétablissement du servage; proteste contre la non-publication des dépositions faites à la commission d’enquête, dépositions qui, se nies, auraient permis au public de se faire une opinion plus complète encoure sur l’entendue des abus résultant du système d’exploitation de l’Etat indépendant aide ses compagnies vassales; demande qu’il soit mis fin à la solidarité morale qui lie la Belgique et le Congo; demande que la Belgique cesse de prêter à l’Etat indépendant nos officiers, nos magistrats, nos diplomates en nos fonctionnaires.” “Les Droits des Nègres”, *L’Indépendance Belge*, 15.12.1907.

eist dat België ermee ophoudt haar officieren, diplomaten, magistraten en functionarissen aan de Vrijstaat uit te lenen.”

Ondanks het feit dat deze meeting bijzonder sterk gestuurd werd door Lorand en Vandervelde, trok ze een breder publiek dan hun respectieve politieke achterban²⁵⁵. Personen als Cattier en Wauters werden expliciet gevraagd om deel te nemen aan de meeting. Hoewel zij afwezig²⁵⁶ waren op de meeting, had hun bijdrage weldegelijk een reële impact. De toon van het debat was hard ten aanzien van de misbruiken, maar verviel niet in rabiaat antikolonialisme. De switch van Vandervelde, waarbij hij als voorstander van de annexatie, heil ging zien in Belgische koloniale missies was op dit ogenblik al ingezet. De aanwezigheid van pro-koloniale liberale redacteurs van *L'Indépendance Belge* en *La Chronique* duidt bovendien op het feit dat de Liga van Mensenrechten, er wel degelijk in geslaagd was zich een breder profiel aan te meten, dan het overwicht van prominente progressisten en socialisten zou doen vermoeden. Dit ging natuurlijk ook samen met haar laattijdige ingrijpen. De medewerking van Pierre Mille lijkt vooral te zijn ingegeven door een persoonlijke connectie met Emile Vandervelde.

Zoals eerder reeds aangegeven, lijkt er pas een duurzame uitwisseling tussen de Belgische en Franse Liga te ontstaan na het aantreden van Georges Lorand als voorzitter (1908). Inhoudelijk hield de Liga de focus op de mensenrechten en de concrete schendingen ervan in Congo. Ze lijkt niet de ambitie te hebben gehad om zich tot de Belgische poot van de *Congo Reform Association* uit te roepen. Zich uitspreken over de te prefereren oplossing voor Congo zou ze bovendien nooit doen. Toch, en dit wordt in het volgende stuk besproken, impliceerde de oprechte inzet om niet alleen de levens, maar ook de rechten van de Congolezen te verdedigen een niet zo vanzelfsprekend wapenfeit, gezien de tijdsgeest.

En die verklaringen van Afrikaanse getuigen, waarvan de Liga eiste dat ze werden vrijgegeven? Die kwamen terecht in een gesloten afdeling van het staatsarchief in Brussel, waar ze pas vanaf de jaren 1980 werden vrijgegeven²⁵⁷.

²⁵⁵ Het voorzitterschap van de meeting werd door Monseur op zich genomen. Rousseau, die op dat ogenblik voorzitter was van de Liga melde zich ziek. Het verslag van de meeting leest echter meer als een uiteenzetting van Vandervelde en Lorand, die elkaar constant bevestigen, dan als een tegensprekelijke discussie.

²⁵⁶ De reden van hun afwezigheid valt moeilijk te achterhalen, maar hun toon was bijzonder sympathiserend en zelfs dankbaar naar de Liga toe. Bovendien zouden ze op latere meetings hun medewerking blijven verlenen.

²⁵⁷ A. Hochschild, *De Geest van Koning Leopold II*, p. 256.

3.3.2. LES DROITS DES NEGRES (1906 – AUGUSTUS 1908)

“Déclare indispensable qu’en cas de reprise par la Belgique il soit garanti et reconnu aux indigènes les droits garantis à l’homme libre dans sa personne, sa famille, ses biens et son travail.”

Dagorder aangenomen door de *Ligue Belge des Droits de l’Homme* (*Le Peuple* 15 december 1907).

Tussen 1906 en 1908 beheerste Congo de publieke opinie. Ze zou de val van een regering veroorzaken en een verkiezingsnederlaag voor de katholieken. De wreedheden in Congo en vooral de schaal ervan, volgens recente schattingen lieten zo’n 10 miljoen Congolezen het leven als resultaat van het schrikbewind in de Vrijstaat²⁵⁸, schrikte de Belgen die zo lang in ontkenning hadden geleefd bruusk wakker. Hierbij mag het belang van de opkomende beeldcultuur niet onderschat worden, aan foto’s van afgekapte handen viel niet te ontkomen.

Ook de internationale campagne zwol verder aan. In de Verenigde Staten verscheen ‘*King Leopold’s Soliloqui*’ van Marc Twain. In een reactie hierop kondigde president Roosevelt zijn voornemen aan een internationaal congres in te richten, met het doel een oplossing te vinden voor de Congolese wanpraktijken. Van zo’n internationaal congres ging steeds de dreiging uit dat de andere grootmachten het gigantische grondgebied onder elkaar zouden verdelen. Leopold II spartelde tegen als een duivel in een wijwatervat, maar stemde tegen het einde van 1906, onder zware Britse druk toch in met het principe van een annexatie door België²⁵⁹.

De Belgische politiek had zich bijzonder snel, waarschijnlijk vanuit een gelijkaardige bezorgdheid, achter het principe van de annexatie geschaard. De idee van een annexatie was namelijk niets nieuws. Sinds de koning dit in 1895 zelf op tafel had gelegd was deze mogelijkheid er nooit meer volledig van verdwenen. Aangezien zijn testament de schenking van de kolonie stipuleerde, betekende dit scenario enkel een vervroeging van het geplande scenario. Het waren enkel de Belgische socialisten die onder geen beding wilden instemmen met een Belgische overname. Ook de liberalen, opnieuw verenigd onder Hymans, schaarden zich quasi unaniem achter een Belgisch Congo. Opvallend is dat zowel Emile Vandervelde als Georges Lorand dissidenten waren binnen hun partij. Beiden werden ze erkend als koloniaal expert, maar hun mening werd niet gevolgd²⁶⁰. Vandervelde had zich nu volledig ge-out

²⁵⁸ Gevolg van veroveringsoorlogen, de exploitatie, de gedwongen tewerkstelling, de strafexpedities, de epidemieën, enzoverder. G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever, *Een Geschiedenis van België*, pp. 128-129.

²⁵⁹ A. Hochschild, *De Geest van Koning Leopold II*, p. 256. V. Viaene, “Reprise-Remise”, p. 51.

²⁶⁰ Vandervelde stond vrij geïsoleerd binnen zijn partij, al citeerde hij zelf Henri La Fontaine en Modeste Terwagne. D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 61. La Fontaine was echter eerder geneigd

als vurig voorstander van een Belgische overname en daarvan trachtte hij ook zijn partijgenoten te overtuigen. De inrichting van een internationaal bestuur voor Congo, waar Hector Denis en Louis Bertrand voorstander van waren, vond hij niet realistisch. De annexatie was een *fait accompli* en als de socialistische partij de inheemse bevolking effectief wou helpen, kon ze zich niet afzijdig houden. Deze houding stond mijlenver van de marxistische visie op imperialisme. Een rapport dat hij hierover aan de Tweede Internationale wou voorleggen (1907), werd door zijn partij geblokkeerd²⁶¹. Lorand en een kleine groep progressisten rondom hem, bevond zich in net de tegenovergestelde positie. Hij bleef meer dan ooit gekant tegen elke vorm van kolonialisme en was erg kritisch voor zijn vriend Vandervelde, bij wie volgens hem opportunisme de eerste raadgever was. In een brief waarschuwde hij Morel voor een Belgische overname: “U zal bedrogen worden, *Messieurs les Anglais*. {Uiteindelijk} zal u ons een overname opgedrongen hebben, die België niet wil en de koning zal blijven heersen over Congo zoals hij daarvoor reeds deed.”²⁶²

Ook in het buitenland werd *the Belgian solution*, als de meest realistische en snelle oplossing gezien en vervolgens ook formeel onderschreven door de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Edward Grey. The Congo Reform Association verklaarde zich in juni 1905 al voorstander van deze oplossing²⁶³. Zelfs Morel, die deze houding aanvankelijk bekritiseerde, schaarde zich er uiteindelijk achter, zij het gefrustreerd door het gebrek aan politiek haalbare keuzes²⁶⁴. Eind 1906, nadat de koning, die op dit ogenblik de teugels van zijn regering nog stevig in handen hield, zijn fiat had gegeven, stemde het parlement met een erg ruime meerderheid in met het principe van een Belgische overname²⁶⁵.

Wat de val van de regering veroorzaakte was niet de vraag of België Congo moest overnemen, maar de rol die haar koning nog mocht spelen in die Belgische kolonie. De koloniale *tiers-parti* beheerste met andere woorden het debat. De regering onder leiding van de Smet de Naeyer, hoopte nog één keer te kunnen kiezen voor de weg van de minste weerstand. Een annexatie, zonder de koning voor de borst te stoten. De premier haalde hiertoe het voorstel tot koloniaal charter uit 1901 nog eens van onder het stof. Zowel de uitvoerende, de wetgevende als rechterlijke macht bleven hierbij in handen van de Koning. Ook behield hij het volle eigendom over het Kroondomein. De enige echte beperking op die absolute macht was een verplichting tot ministeriële tegentekening, maar dat veronderstelde een

om Bertrand te steunen. Terwagne, die zich aan de rechterflank van de partij situeerde, zag annexatie als een kans voor de Belgische socialisten om te bewijzen dat kolonisatie niet noodzakelijk met exploitatie moest gepaard gaan. J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, p. 69.

²⁶¹ J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, pp. 66-74.

²⁶² D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 61.

²⁶³ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 61.

²⁶⁴ A. Hochschild, *De Geest van Koning Leopold II*, p. 258.

²⁶⁵ 14 december 1906, 128 stemmen voor, 2 tegen en 29 onthoudingen. R. Senelle en E. Clément, *Léopold II et la Charte coloniale, De l'Etat Indépendant du Congo à la colonie belge*, Waver, Mols, 2009, p. 52-53.

regering met haar op de tanden²⁶⁶. Premier de Smet de Naeyer had de situatie echter volledig verkeerd ingeschat. Binnen zijn eigen partij had zich een groeiende groep christendemocraten rond Auguste Beernaert, oud-premier, *congolâtre* en mensenrechtenactivist, verzameld. Hij meende dat de koning elk recht om eisen te stellen aan een overname had verspeeld. De hele kwestie kreeg in feite een extra dimensie doordat in hoofde van veel parlementairen de suprematie van het parlement op de uitvoerende macht en meer bepaald de Koning op het spel stond. Zij pikten de koppigheid van Leopold II niet langer. De conservatieve krachten, onder leiding van Woeste schaarden zich echter nog steeds achter de koning. Beernaert diende tegen de wil van de regering in een hoop amendementen in die de macht van de koning gronding moesten inperken. De premier, die de spreidstand binnen zijn partij niet langer kon volhouden zag zich verplicht om af te treden in de lente van 1907²⁶⁷.

De discussies over de termen van de overname woedden verder tot het begin van 1908. Paradoxaal genoeg versterkte de internationale actie, die een snelle oplossing eiste, de positie van Leopold II enigszins. De internationale reputatie van België stond op het spel. De regering had geen tijd om te treuzelen en Leopold II voerde zijn prijs fel op. Het is temidden deze politieke crisis dat de *Ligue belge des Droits de l'Homme* zich roerde. Tussen december 1907 en april 1908 bereikte de onrust in de straten haar toppunt. Alain Stenmans, die 1949 een uitgebreid werkstuk publiceerde over de annexatie, beschrijft hoe de Liga er in slaagde de publieke opinie op te hitsen:

“Dans le pays, l’agitation est extrême, *La Ligue Belge des Droits de l’Homme*, ... , travaillent l’opinion par des meetings à grand spectacle et condamnant la politique du Cabinet.”²⁶⁸

Midden december 1907 nam de Liga op één van die ‘*meetings à grand spectacle*’ volgend dagorder aan:

Les Droits des Nègres²⁶⁹

“Ervan overtuigd dat elke koloniale onderneming, die de levensomstandigheden van de inheemse bevolking niet verbetert, moet veroordeeld worden;

²⁶⁶ A. Stenmans, *La Reprise du Congo par la Belgique*, Brussel, Editions Techniques et Scientifiques, 1949, pp. 387-388. ; V. Viaene, “Reprise-Remise”, p.51.

²⁶⁷ 13 april 1907. Hij liet zijn regering vallen onder het voorwendsel van onenigheid betreffende de mijnwetgeving. A. Stenmans, *La Reprise du Congo par la Belgique*, p. 372.

²⁶⁸ A. Stenmans, *La Reprise du Congo par la Belgique*, p. 390.

²⁶⁹ “Convaincu que toute entreprise coloniale qui n’améliore pas la situation des indigènes doit être condamnée; Convaincu que le principe de l’exploitation par l’Etat, par les concessionnaires ou les sociétés propriétaires doit être également condamné; L’assemblée réclame l’abolition du travail forcé; elle demande que l’on inscrive dans le projet de loi les amendements Beernaert. Déclare indispensable qu’en cas de reprise par la Belgique il soit garanti et reconnu aux indigènes les droits garantis à l’homme libre dans sa personne, sa famille, ses biens et son travail.” “Les Droits Des Negres”, *L’Indépendance Belge*, 15.12.1907.

Ervan overtuigd dat het principe van uitbuiting door de Staat, door concessiehouders of door eigendomsvennootschappen eveneens volledig moet veroordeeld worden;

beveelt de vergadering ten strengste aan de dwangarbeid af te schaffen; verder vraagt ze dat de amendementen van Beernaert in het wetsontwerp worden opgenomen.

En vindt ze het essentieel dat, in geval er wordt overgegaan tot een overname door België, aan de inheemse bevolking alle rechten worden erkend en gegarandeerd, die de vrije mens geniet. Zij het wat betreft zijn persoonlijke integriteit, zijn familie, zijn eigendom als ook zijn arbeid.”

De Liga stelde hier, naast de dringende oproep om dwangarbeid af te schaffen, eigenlijk twee van elkaar te onderscheiden eisen. Enerzijds drong ze aan op de aanneming van de amendementen die de macht van de koning fel moesten beperken: de echte inzet van de publieke commotie. En anderzijds is er de oproep voor gelijke rechten voor alle burgers van Congo, een voor die tijd erg vooruitstrevende eis. Hoewel het om twee verschillende eisen gaat, stonden ze niet los van elkaar. Zolang de soevereiniteit toekwam aan een autoritaire vorst, in het bijzonder aan Leopold II, was het onmogelijk om de rechten van de inheemse gemeenschap te garanderen.

Dat Georges Lorand hoogstwaarschijnlijk de pen vasthield bij het schrijven van dit dagorder blijkt uit de bijna identieke bewoordingen die hij hanteerde tijdens een interpellatie in de Kamer op 19 november 1907. Hij hekelde er de ontwerpcommissie (waar hij zelf deel van uitmaakte), omdat die de motie om mensenrechten toe te kennen aan de zwarte Congolezen had weggestemd en bovendien had geweigerd de amendementen van Beernaert aan te nemen, waardoor ze naar zijn mening enkel die rechten zouden genieten, die de soeverein hen in zijn goede gratie wou toekennen²⁷⁰. Een andere aanwijzing voor de cruciale inbreng van Lorand is waarschijnlijk ook te vinden in de woordkeuze "*en cas de reprise*", in het geval dat het tot annexatie komt. Het parlement had het principe van annexatie al een jaar eerder met ruime meerderheid goedgekeurd, deze formulering was er één van een antikoloniaal tegen beter weten in. De cruciale inbreng van Lorand stemt ook overeen met de cruciale positie die hij verworven had binnen de Liga. Hoewel hij pas bij de verkiezing van een nieuw bestuur in 1908 voorzitter werd²⁷¹, speelde hij ook in 1907 al een centrale rol. Zo vertegenwoordigde hij de Belgische Liga in het voorjaar op de Parijse Ferrermeeting²⁷².

²⁷⁰ “[...] et a rejeté en bloc les amendements de M. Beernaert, décidant qu'elle refusait de reconnaître les droits de l'homme aux nègres et décidant qu'elle refusait de reconnaître les droits de l'homme aux nègres et décidant qu'ils auraient seulement les droits que le souverain du Congo voudrait bien leur reconnaître et leur maintenir par décret.” G. Lorand, Handelingen van de plenaire vergaderingen, Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, 19.11.1895, in: <www.plenum.be>, geraadpleegd op 09.03.2014.

²⁷¹ *L'Indépendance Belge*, 27.03.1908

²⁷² *L'Indépendance Belge*, 07.01.1907

Dat de Liga consequent streefde naar de erkenning van mensenrechten voor de inheemse bevolking was helemaal niet vanzelfsprekend in de tijdsgeest van de *belle époque*. Een tijdsgeest die uitging van de Westerse superioriteit. De moderniteit ging bovendien niet enkel gepaard met wetenschappelijke, maar ook met pseudowetenschappelijke vooruitgang, die vaak net tot doel had de traditionele orde te verdedigen. Zo groeiden in de marge van Darwins evolutietheorie sub disciplines als sociaal darwinisme of eugenetica die net tot doel hadden het universele karakter van de mensenrechten te ondergraven. Lynn Hunt omschrijft dit in haar *'Inventing Human Rights'* als volgt: "Naarmate nationalisme meer en meer verweven raakte met etniciteit, kaderde dit binnen een trend die steeds meer nadruk ging leggen op biologische verklaringen voor verschil. Argumenten ten voordele van mensenrechten waren gefundeerd op de these dat de menselijke natuur gelijk was over klassen en culturen heen. Na de Franse Revolutie werd het dan ook steeds moeilijker om ongelijkheid in de samenleving te verantwoorden op basis van traditie, gewoonte of geschiedenis. Ongelijkheid had een steviger fundament nodig, indien mannen tegenover vrouwen, blanken tegenover zwarten, Christenen tegenover Joden, ... hun superioriteit in stand wilden houden, indien meer algemeen rechten niet langer universeel, gelijk of natuurlijk konden zijn, dan moesten daar redenen voor gegeven worden. Ten gevolge hiervan kende de 19de eeuw een ware explosie van wetenschappelijke verklaringen voor ongelijkheid."²⁷³

Meer concreet vertaalde dat zich in aardrijkskundehandboeken waarin Congolezen als volgt werden beschreven: "Het negerras: zwarte huid, grote gestalte, gerekte schedel of dolichocefaal, kroeshaar, brede neus of plathyrhinie, nogal wijkend voorhoofd." De term plathyrhinie was inderdaad een term die door zoölogen werd gebezigd, niet om Homo Sapiens te beschrijven, maar in hun studie van de apenrassen in Amerika. De gerekte schedel, komt voort uit een 19de eeuwse theorie die een parallel zag tussen de hoek die het gezicht maakte en de verwantschap met primaten en zou tot in de jaren zestig blijven opduiken²⁷⁴. De meer vulgariserende koloniale reisliteratuur was niet fraaiër: de afrikanen werden er continu met diersoorten als bavianen, chimpansees, apen, makakken, honden, zwarte mollen of varkens vergeleken. Hun cultuur werd dan weer stevast als onbestaande, achterlijk, barbaars en beestachtig benoemd²⁷⁵.

Het was ook niet zo dat antikoloniaal per definitie minder racistisch waren dan voorstanders van een imperiale politiek. Tijdens het debat van 1908 bevonden de meest uitgesproken racisten zich net aan antikoloniale zijde. Het waren progressisten, die "de neger" vaak afschilderden als een nauwelijks te

²⁷³ L. Hunt, *Inventing Human Rights*, New York, Norton & Company, 2007, p. 186.

²⁷⁴ E. Vincke, "Een pseudo-wetenschappelijke kijk op de zwarte medemens", in: J.-P. Jacquemin (ed.), *Racisme, donker kontinent, clichés, stereotiepen, en fantaziebeelden over zwarten in het koninkrijk België*, Brussel, NCOS, 1990, pp.61-64.

²⁷⁵ P. Wymeersch en K. Rogers, "Een Tropisch decor voor de blanke Intelligentsia. De etnografie in de koloniale en postkoloniale literatuur in Vlaanderen.", in: J.-P. Jacquemin (ed.), *Racisme, donker kontinent, clichés, stereotiepen, en fantaziebeelden over zwarten in het koninkrijk België*, Brussel, NCOS, 1990, p. 83.

ontwikkelen wezen tussen mens en aap. Veel critici, die enerzijds oprecht geschokt waren over de gruweldaden, verklaarden deze wreedheden anderzijds als een gevolg van de nefaste invloed van het Afrikaanse milieu op de blanke kolonistoren²⁷⁶. Het artikel 6 van de akte van Berlijn (1885)²⁷⁷, een artikel waar ook de eerste alinea van het dagorder indirect naar refereert, was het artikel bij uitstek, dat door humanitaire organisaties werd aangegrepen om Leopold II op zijn plichten te wijzen. Dit artikel spreekt echter enkel over de materiële en morele bescherming van de inheemse bevolking en kent hen geen mensenrechten toe. Daarnaast namen de verdragsluitende partijen het op zich om missionarissen in hun gebied zo goed als mogelijk te ondersteunen, zodat zij hen konden beschaven.

Ook de socialistische reacties tegen kolonialisme waren gebaseerd op een gevoel van medelijden voor de inheemse slachtoffers. De parallel die Vandervelde naar voor schoof tussen de klassenstrijd en de ontvoogdingsstrijd die de Congolezen voor zich hadden, was in die zin meer revolutionair dan de orthodox-marxistische visie die de Internationale ook na het congres van Stuttgart (1907) bleef uitdragen²⁷⁸. In de onderzoekscommissie, die het Koloniale Charter moest voorbereiden, legde Vandervelde samen met de liberale leider Hymans het voorstel op tafel om alle burgers van Congo gelijke rechten toe te kennen. Dit voorstel werd na twee sessies in december van 1907 weggestemd²⁷⁹.

3.4. EINDBALANS EN CONCLUSIE

“Les populations congolaises, qui ont eu la mauvaise fortune de vivre dans les régions caoutchoutières, ont dû subir tous les inconvénients et les abus de l’occupation blanche sans en connaître les avantages.”

Emile Vandervelde rijmde een strijd voor
mensenrechten aan een beschavingsopdracht (1908)²⁸⁰.

Emile Vandervelde, die er niet in was geslaagd zijn partijgenoten te overtuigen van het koloniale project, verliet België nog voor de annexatie van Congo finaal werd goedgekeurd in het Belgisch parlement op 20 augustus 1908. Door de gruwelen in Congo volledig op de schouders van het

²⁷⁶ V. Viaene, “Remise-Reprise”, p. 57.

²⁷⁷ Art. 6. Act of Berlin (1885): “All the Powers exercising sovereign rights or influence in the aforesaid territories bind themselves to watch over the preservation of the native tribes, and to care for the improvement of the conditions of their moral and material well-being, and to help in suppressing slavery, and especially the slave trade. They shall, without distinction of creed or nation, protect and favour all religious, scientific or charitable institutions and undertakings created and organized for the above ends, or which aim at instructing the natives and bringing home to them the blessings of civilization.”

²⁷⁸ Zie bijvoorbeeld zijn pleidooi voor eerlijk loon voor eerlijk werk : “Aussi ne suffit-il point d’abolir le travail force; encore faut-il rendre possible le fonctionnement d’un système de travail libre, par la généralisation de monnaie, le paiement en espèces de salaires, des produits et des impôts, les indigènes ayant des droits sur leurs forêts.” E. Vandervelde, *Les derniers jours de l’Etat du Congo*, Bergen, La Société Nouvelle, 1909, p.193.

²⁷⁹ J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, pp. 66-74.

²⁸⁰ E. Vandervelde, *Les derniers jours de l’Etat du Congo*, p. 191.

toenmalige regime te schuiven slaagde een groot deel van de intellectuele elite erin vrede te nemen met de *Congo Atrocities*, zonder zich ook van hun koloniale project te moeten afkeren. De schizofrene positie die Vandervelde in ging nemen binnen zijn partij is tekenend voor het feit dat het debat vanaf 1906 eigenlijk werd beheerst door de culturele bovenbouw die door de koloniale partij werd gecreëerd en in het bijzonder door personen als Felicien Cattier. Positief was dat binnen dit discours een reëel streven naar hervormingen aanwezig was.

Om een balans te kunnen maken van de strijd die de *Ligue Belge des Droits de l'Homme* voerde tegen Leopold II en voor de mensenrechten, in wat nu een Belgische kolonie werd, moet eerst een balans gemaakt worden van die strijd *tout court*. Wat betref de inperking van de koninklijke macht was het resultaat nogal dubbel. Enerzijds werd Leopold II verplicht het kroondomein op te geven. Het Koloniaal Charter voorzag in een ernstige controle van de executieve door het parlement en door een Koloniale Raad van experts. Toch hield de kroon een paar slagen om de arm doordat de executieve ook wetgevende macht had in de kolonie en de koning de meerderheid van de Koloniale Raad benoemde. Hierdoor hing erg veel af van de vuist die de regering en meer bepaald de Minister van Koloniën kon vormen tegen de persoon van de koning²⁸¹. Bovendien had Leopold II een morele slag thuisgehaald, door zijn kolonie bijzonder duur te verkopen. Zo ontving hij 45,5 miljoen frank voor het voltooien van sommige van zijn geliefde bouwprojecten. Hierbovenop ontving hij in termijnen nog eens 50 miljoen frank “ten teken van erkentelijkheid voor de grote offers die hij zich heeft getroost voor de Congo”. Dit bedrag zou uit de opbrengsten van Congo worden betaald²⁸². Leopold II stierf niet veel later (1909) waardoor België een bladzijde kon omslaan. De koning zelf zou de leerboeken ingaan als een groot vaderfiguur en avonturier.

Hoewel de principiële gelijkschakeling van blanken en zwarten geen meerderheid kon vinden in het parlement werden toch heel wat grondwetsartikelen toepasselijk verklaard, waaronder integriteitsrechten, hun recht op eigendom en godsdienstvrijheid. Al werd paradoxaal genoeg ook expliciet hulp beloofd aan de missionarisactiviteit in Congo, maar dat werd in 1908 klaarblijkelijk niet als onverzoenbaar gezien. De missionarissen brachten in de eerste plaats beschaving. Rechten die hen niet werden toegekend waren politieke rechten, het recht op vereniging, persvrijheid en de vrijheid zelf hun onderwijs te kiezen²⁸³.

Het programma voor de verbetering van de inheemse arbeidsvoorwaarden en levensomstandigheden was vervat onder de noemer *tutelle* of voogdij en was zo paternalistisch van opzet als de naam doet vermoeden. De koloniaal had nu ook de plicht om zijn pupil te helpen ontwikkelen en dit vanuit een groter respect voor de inheemse gebruiken. De doorbraak van de voogdijgedachte leidde echter vooral

²⁸¹ V. Viaene, “Reprise-Remise”, pp. 51-52.

²⁸² A. Hochschild, *De Geest van Koning Leopold II*, p. 260.

²⁸³ R. Senelle en E. Clément, *Léopold II et la Charte Coloniale*, pp. 121-123.

tot de vestiging van een racisme van de goede bedoelingen. Het respect was neerbuigend, de pupil een kind. Dit leidde bijvoorbeeld tot de inrichting van een koloniale hiërarchie, waarbij de verschillende stammen en rassen werden opgedeeld naargelang hun niveau van beschaving. Van gedegenereerd tot verheven²⁸⁴. Internationaal werd het mensenrechtendiscours nog enigszins voortgezet door de *Ligue Internationale pour la Défense des Indigènes dans le Bassin Conventionnel du Congo* rond Pierre Mille en Félicien Challaye.

Hoewel aanvankelijk nog heel wat criticasters twijfelden aan de Belgische capaciteiten om Congo te hervormen²⁸⁵, hielp het feit dat met Leopold II ook het mikpunt van de aanvallen was verdwenen. De ingezette hervormingen werden internationaal over het algemeen positief onthaald. In 1913 verklaarde E.D. Morel dat de strijd gewonnen was en ontbond hij de *Congo Reform Association*²⁸⁶.

Waren de *Congo Atrocities* de Belgische Dreyfus-zaak, dan liepen de maatschappelijke breuklijnen een stuk anders dan bij het Franse origineel. Bovendien kwam het koloniale enthousiasme ongeschonden uit de strijd, nu overgoten met een hervormend sausje. Ook het koningshuis overleefde de klap. Leopold II werd geofferd om de monarchie te redden en door zijn tijdige heengaan bleef zelfs zijn mythe lange tijd intact. Toch is de vergelijking niet bij de haren gesleept²⁸⁷. Beide affaires veroorzaakten een grondige identiteitscrisis, die uiteindelijk in de eerste plaats zou leiden tot een metamorfose van het kamp dat onder druk stond. Zoals de Dreyfus-zaak niet leidde tot de definitieve suprematie van de (Mensen)Rechtstaat²⁸⁸, leidde ook de Congo-affaire niet tot het verval van het imperiale superioriteitsgevoel.

Wat opvalt is de manier waarop de Belgische Ligueurs Lorand en Vandervelde die vergelijking zelf al vaak maken. In de inleiding van dit hoofdstuk werd Lorands tussenkomst in het Parlement al vermeld, maar ook Vandervelde zou zich met de zaak vereenzelvigen²⁸⁹ en Lorand zou vervolgens ook Morel uitroepen tot een soort Dreyfusard *avant la lettre*²⁹⁰. Deze vergelijkingen duiden vooral op een romantisering van hun strijd. Ook zij stonden alleen in hun verzet tegen het *establishment*, ook zij werden tijdenlang uitgemaakt voor een volksverrader. Ook zij deden het voor een hoger goed. De mensenrechtensrijd kreeg een heroïsche dimensie, en zij liepen in de voetsporen van Emile Zola.

Wat was de bijdrage van de Belgische Mensenrechtenliga aan deze affaire? Hun eerste optreden tegen het einde van 1905 had vooral interne betekenis. Voor een groot deel van de antiklerikale intelligentsia betekenden de wreedheden een mokerslag. Jarenlang hadden ze zich vol verontwaardiging gekeerd

²⁸⁴ V. Viaene, "Reprise-Remise", pp.57-58.

²⁸⁵ Zie bijvoorbeeld: Arthur Conan Doyle's *The Crime of the Congo* (1909).

²⁸⁶ A. Hochschild, *De Geest van Koning Leopold II*, pp. 274-275.

²⁸⁷ V. Viaene is niet de enige die deze vergelijking trekt. Zie bijvoorbeeld ook L. H. Gann en P. Duignan, *The Rulers of Belgian Africa 1884-1914*, Princeton, Princeton University Press, 1979, pp. 146-147.

²⁸⁸ G. Deneckere verduidelijkt dit punt in haar conclusie van *Les Turbulences de la Belle Epoque*, pp. 175-180.

²⁸⁹ R. Senelle en E. Clément, *Léopold II et la Charte Coloniale*, p. 54.

²⁹⁰ J. Marchal, *E. D. Morel, Contre Leopold II (volume 1)*, p.193.

tegen elke misdaad die zij al autoritair en klerikaal konden bestempelen, terwijl ze de kritiek op dit bloedige Afrikaanse project koppig verdrongen. Congo betekende het verlies van hun morele superioriteit en de eerste meeting diende dan ook als een forum om hun verontwaardiging een eerste keer zo luid mogelijk te uiten. De verzoening met de situatie zou er pas komen met de studie van Cattier en de lancering van het positieve hervormingsproject. Voor de enkelingen, waar Lorand, Vandervelde en Denis symbool voor staan, betekende de zitting een ware ontlasting. Hun tocht door de woestijn was voorbij. Ze waren geen opportunistische landverraders, maar vooruitziende en goed ingelichte idealisten²⁹¹. Die herwonnen heldenstatus zou voor Lorand rechtstreeks naar het voorzitterschap van de Liga leiden.

In de fase voor de annexatie wist de Liga zich onder invloed van Lorand krachtig, consequent en vooruitstrevend te profileren en oefende ze ook op overtuigende wijze haar rol van ‘tribunaal voor de publieke opinie’ uit. Maar om deze affaire echt naar zich toe te trekken had ze een paar treinen te veel gemist. In zijn eigen verslag van de feiten bedankt Vandervelde in 1911 de volgende cruciale actoren: E. D. Morel, Fox Bourne²⁹², Félicien Cattier, Georges Lorand, P. Vermeersch, commandant Lemaire²⁹³, en de publicisten van de *Ligue Internationale pour la Défense des Indigènes dans le Bassin Conventionnel du Congo*.

²⁹¹ V. Viaene, “Reprise-Remise”, p. 53.

²⁹² H. R. Fox Bourne van de Aborigine’s Protection Society publiceerde in 1902 *Civilisation in Congoland*.

²⁹³ Schoonbroer van Cattier, echte koloniaal, ontpopte zich eveneens tot invloedrijk criticaster van Leopold II.

4. DE RUHRBEZETTING

4.1. INLEIDING

Toen Georges Lorand op 31 augustus 1918 overleed in het Franse Aix-les-Bains, minder dan drie maanden voor het einde van de Eerste Wereldoorlog, betekende dit de facto ook het einde van de vooroorlogse Belgische Liga. Na jaren van stilte doken in 1924 niet één, maar twee Liga's voor de Mensenrechten op die beiden de erfenis van hun oud-voorzitter opeisten. Hoewel beiden statutair nog steeds dezelfde mensenrechten en principes van de Franse Revolutie verdedigden, bleef de kloof drie jaar lang onoverbrugbaar. Liberale en socialistische pers citeerden enerzijds verbolgen leden van het eerste uur die over "*la comédie des deux ligues*" spraken, maar kozen daarnaast ook duidelijk partij voor één van beide Liga's. De split was niet het gevolg van een menselijke farce, maar het symptoom van een diepe identiteitscrisis binnen antiklerikale kringen. Een identiteitscrisis die haar wortels had in de Eerste Wereldoorlog.

Ook de Franse Liga zou aan de Eerste Wereldoorlog een diepe interne verdeeldheid overhouden. Liepen de breuklijnen gelijkaardig binnen de Belgische en de Franse Liga? De Duitse Liga zou ontstaan uit het puin van de Eerste Wereldoorlog en in 1922 samen met Frankrijk de *Fédération Internationale des Ligues des Droits de l'Homme* oprichten, wat een vooroorlogse droom was van de Belgen.

Hierna volgt eerst een overzicht van hoe de drie Liga's de Eerste Wereldoorlog ervoeren, aangezien in deze ervaringen natuurlijk de kiem ligt voor de crisissen en kansen van het interbellum. Het tweede deel van dit hoofdstuk focust op "*La Querelle des Deux Ligues*", zoals de ruzie tussen de twee Belgische Liga's voor de Mensenrechten in de Belgische pers werd genoemd. Een *Querelle* die alles te maken had met de toenaderingspogingen tussen de Duitse en Franse Ligueurs.

4.2. DRIE LIGA'S, DRIE OORLOGEN? (1914-1918)

4.2.1. FRANSE LIGA

Naar aanleiding van het Vredescongres van Rijsel in 1905 uitte de Franse Liga de wens

“que la diplomatie française, s’inspirant du sentiment unanime de la démocratie, suive une politique résolument pacifique et s’efforce de réaliser entre les puissances européennes la réduction conventionnelle, simultanée et progressive des armements.”²⁹⁴

In de intellectuele kringen van de Franse Liga was het Victor Basch die in een invloedrijk rapport, dat hij in 1908 voorlegde op het nationale congres, pacifisme en patriottisme met elkaar wist te rijmen:

“Faire la guerre à la guerre, ce n’est pas permettre que la moindre atteinte soit portée au patriotisme national.”²⁹⁵

Hoewel het de Franse Liga statutair niet was toegestaan om lid te worden van het *Bureau international de la Paix* van Henri La Fontaine onderschreef ze in het decennium voor de oorlog volmondig het legaal pacifisme waar deze organisatie voor stond. Zo ondersteunde het formeel de eisen van verschillende vredescongressen om een internationaal bindend arbitrageakkoord af te sluiten en een internationale wetgevende vergadering in te richten²⁹⁶. De bedreigingen voor de wereldvrede zocht de Franse Liga tot in 1914 trouwens eerder in eigen land dan over de grens. Zo gaf Henri Guernut, secretaris-generaal van de Liga op 1 februari van dat jaar nog een speech, waarin hij benadrukte dat de gevaren die de republiek bedreigden intern te vinden waren bij de militaristische en klerikale tendensen. Ook bleven verschillende lokale secties in de maanden voor de dood van aartshertog Franz-Ferdinand moties aannemen die zich verzetten tegen de wet uit 1913 die een driejarige dienstplicht had ingevoerd. Toch was de Liga niet blind voor het oorlogsgevaar dat de Europese stabiliteit bedreigde. Militarisme, extreem chauvinisme en opgeklopt nationalisme werden als een gemeenschappelijk Frans-Duits probleem benoemd. Ook de socialistisch leider en vredesactivist Jean Jaurès was immers Ligueur en op de begrafenis van voorzitter Francis de Pressensé in februari 1914, riep hij de Liga op om zich tegen de inferieure krachten van barbarisme te verzetten, die met een voordien ongeziene drang de rol van beschermers van de Franse beschaving voor zich wilden

²⁹⁴ Ligue Française pour la Défense des Droits de l’Homme et du Citoyen, Bulletin Officiel de la Ligue des Droits de l’Homme, 01.07.1905, p. 841.

²⁹⁵ Ligue Française pour la Défense des Droits de l’Homme et du Citoyen, Bulletin Officiel de la Ligue des Droits de l’Homme, 31.07.1908, p. 1361.

²⁹⁶ E. Naquet, “Entre justice et patrie: La Ligue des droits de l’homme et la Grande Guerre”, in : *Le Mouvement social, No 183, Les Droits de l’Homme en Politique, 1889-1939*, 1998, p. 95.

opeisen²⁹⁷. Jaurès voerde in deze periode intensieve gesprekken binnen de socialistische Internationale, met onder andere de Duitse socialiste Rosa Luxemburg en de Belgische president Emile Vandervelde. De socialistische pogingen om oorlog te voorkomen verstilden echter samen met het geweeschot dat op 31 juli 1914 Jean Jaurès neerlegde in de Parijse rue Montmartre.

Tijdens de julicrisis schaarde de Franse Liga zich zoals praktisch iedereen in Frankrijk achter de *Union Sacrée*. Het uitbreken van de oorlog betekende een drastische *shift* in het denken van de Liga. Duitsland werd plots als de verpersoonlijking van het kwaad gezien. Een land dat koste wat het kost verslagen moest worden omwille van haar ondemocratische natuur. Retoriek haalde nu herinneringen op aan de revolutionaire oorlogen na 1789 en hoe de jakobijnen er in waren geslaagd die principes ook buiten Frankrijk gewapenderhand te verspreiden. Het uitbreken van de oorlog betekende door de mobilisatie ook een groot verlies aan mankracht voor de Franse Liga. Zo werd secretaris-generaal Guernut samen met vijftien andere leden van het centraal comité opgeroepen. De activiteiten van de Liga en haar lokale secties focuste zich gedurende de oorlog voornamelijk op de verdediging van individuele rechten. Zo ijverde het voor een pensioen voor oorlogsweduwen en hun kinderen en tegemoetkomingen voor zieken, verminkten en wezen.

“La communauté nationale {a un devoir d’assurer} une vie et une éducation dignes de l’héroïsme de leurs pères.”²⁹⁸

De meer fundamentele kritiek op de Franse staat verstomde niet helemaal tijdens de Eerste Wereldoorlog. Zo uitte de Liga kritiek op de oorlogscensuur van de pers of de werking van krijgsraden, maar intern werd de vraag duidelijk gesteld hoe ver de Liga kon gaan in haar kritiek op de overheid, zonder de inspanningen, de oorlogsmachine te saboteren. Zo slaagde de Liga er moeilijk in om een houding aan te nemen ten aanzien van defaitisten. Toen twee prominente politici, Louis Malvy en Joseph Caillaux in 1917 van hoogverraad werden beschuldigd, opperde vicepresident Victor Basch dat de Liga hun verdediging op zich moest nemen, waarop voorzitter Ferdinand Buisson hem echter terugfloot²⁹⁹.

De these dat deze oorlog er één was van de democratische krachten versus autocratische keizerrijken die de principes van nationaal zelfbestuur niet respecteerden, was moeilijk houdbaar voor een Liga die zich in het verleden vaak had afgezet tegen het feodale Rusland en haar Joodse pogroms. Om zich met

²⁹⁷ N. Ingram, “The Enduring Legacy of 1914: Historical Dissent, the Ligue des droits de l’homme, and the Origins of ‘Pacifisme nouveau style’”, in : *Synergies Royaume-Uni et Irlande* (2011), 4 pp. 86-87.

²⁹⁸ Ligue Française pour la Défense des Droits de l’Homme et du Citoyen, Bulletin Officiel de la Ligue des Droits de L’Homme, 1-15.12.1915, p.453.

²⁹⁹ W.D. Irvine, *Between Justice and Politics*, pp. 132-133. E. Naquet, “Entre Justice et Patrie”, pp. 97-98. N. Ingram, “The Enduring Legacy of 1914”, p. 88.

hun *an sich* pacifistische natuur³⁰⁰ te kunnen verzoenen was voor de Liga de vraag wie de hoofdverantwoordelijkheid voor de oorlog droeg van essentieel belang. In die zoektocht naar gemoedsrust schreef Victor Basch “*La Guerre de 1914 et le droit*”, dat in het voorjaar van 1915 werd uitgegeven. Aan de hand van een nauwkeurige studie van de diplomatieke verslagen over de julicrisis, trachtte hij niet alleen de hoofdverantwoordelijke aan te wijzen, maar probeerde hij zich er eveneens van te vergewissen dat Frankrijk écht al wat in haar macht lag, had gedaan om een oorlog te voorkomen. In dit opvallend heldere werkstuk gaf hij enerzijds duidelijk aan dat de Grote Oorlog niet één maar vele oorzaken had, waarvan de ene zichtbaarder was dan de andere. Hij concludeerde dat het waarschijnlijk onmogelijk was om met volledige zekerheid te weten wat nu precies dé bepalende elementen waren geweest die tot de oorlog hadden geleid. Over de directe aanleiding en de schuldige voor het definitieve ontsporen van de situatie bleef hij echter allerm minst genuanceerd. De geallieerden hadden alles gedaan binnen hun mogelijkheden om tijdens die woelige julimaanden een direct conflict te vermijden. Zelfs Oostenrijk-Hongarije had nog een bereidheid getoond om de situatie te ontmijnen. Het was Duitsland dat, zeker na de Russische mobilisatie op 31 juli, elke vorm van verzoening had geweigerd. Na de Duitse schending van de Belgische neutraliteit was er geen weg meer terug³⁰¹.

Van de Duitse agressie tegen het onschuldige België ging een dramatische symboliek uit, waarvoor ook de Franse Liga niet ongevoelig was. Tijdens het eerste oorlogscongres van de Liga in 1916 sprak de meerderheid van de assemblee zich uit tegen elke vorm van snelle vrede, de oorlog moest gevochten worden, de schuldigen gestraft. Toch weerklonk op dit congres ook een mondige minderheid onder leiding van Georges Demartial en Mathius Morhardt, een voormalig secretaris-generaal. Zij trokken de conclusies van Basch in twijfel en legden eveneens verantwoordelijkheid bij het democratische Frankrijk dat een alliantie had gesloten met het autoritaire Rusland. Een alliantie waar de Liga voor de oorlog bijzonder in haar maag mee had gezeten. Bovendien was het ook Rusland geweest dat als eerste had gemobiliseerd en op die manier Duitsland had geprovoceerd. In 1915 al had deze minderheid zich binnen de Liga gekristaliseerd in een informele studiegroep met als naam *Société d'études documentaires et critiques sur la guerre*, die zich tot doel had gesteld de dubieuze lezing van de feiten, die de Franse overheid en met uitbreiding Victor Basch hadden voorgelegd in twijfel te trekken. Op het ogenblik van het hogergenoemde congres hadden ze hun conclusies klaar: de oorlog was in geen geval te rechtvaardigen. Zij riepen op tot een snel proces naar vrede via internationale arbitrage. Alle grootmachten waren schuldig en moesten compromisbereidheid tonen voor er nog meer arbeidersbloed zou vloeien. De oppositieleden handelden niet ontovallig vanuit een consequent socialistische ideologie. Hoe welbespraakt ze ook waren, hoe gevaarlijk het Franse ministerie voor binnenlandse zaken hen ook achtte, de groep maakte slechts een kleine minderheid uit

³⁰⁰ Naarmate de term pacifisme meer en meer met defaitisme werd geassocieerd, beschreven ze hun houding bovendien consequent als defensief patriottisme.

³⁰¹ N. Ingram, “The Enduring Legacy of 1914”, p. 89. W.D. Irvine, *Between Justice and Politics*, pp. 133-135.

van de Liga. Ze werden op het congres met 30 tegen 207 stemmen overruled door een meerderheid die Duitsland alle schuld in de schoenen schoof. In het bijzonder de schending van de Belgische neutraliteit en de wreedheden tegen de burgerbevolking waren ontegensprekelijk collectieve misdaden tegen de Mensheid en moesten als dusdanig bestreden worden³⁰².

Voor heel wat pacifistische en feministische organisaties, niet alleen in Frankrijk, maar ook in Groot-Brittannië, haar dominions en Italië, betekende de schending van de Belgische neutraliteit de finale dominosteen, het ultieme argument dat hen over de streep trok om hun steun te betuigen aan de oorlogsinspanning tegen de *furor teutonicus*. Op de spontane vlagen van sympathie voor ‘*Brave Little Belgium*’ werd vooral door de Britse propagandamachine slim ingespeeld. Het arme België dat moedig weerstand bood aan de wreedaardige Hun, werd een essentieel beeld voor hun campagnes. Maar ook in Rusland werden pamfletten verspreid over *The Belgian Victim* (1914). Duitsland lanceerde een tegencampagne in de Britse pers, waarbij bepaalde Britse kranten werden omgekocht om artikels te publiceren met titels als “*The Myth of the Destruction of Louvain Exploded!*” of “*Americans acknowledge German Civility*”. Ook de Franse activist Georges Demartial, die binnen de Franse *Ligue* pleitte voor een compromisoplossing, deed heel wat oorlogspropaganda over België af als mythevorming, vanuit de overtuiging dat dit zou leiden tot een meer verzoenende houding naar Duitsland toe. Het Belgische leed stond symbool voor de morele rechtvaardigheid van de geallieerde oorlog³⁰³.

4.2.2. BELGISCHE LIGA

Na de Duitse inval werd de buitenlandse steun dankbaar onthaald door de Belgische bevolking. Overal hingen ze Franse, Belgische en Britse vlaggen uit. Het land kende een ongeziene opstoot aan vaderlandsliefde. Ook in België kwam een *Union Sacrée* tot stand. Nadat de Duitse en Franse socialisten elk respectievelijk kozen voor een patriottische houding bezegelde dit eigenlijk het lot van de Tweede Internationale en de klassensolidariteit. Voor de Belgische socialisten was de keuze om zich eveneens eensgezind achter Vorst en Vaderland te scharen dan ook vrij vanzelfsprekend. Zij stredden overigens niet alleen voor het voortbestaan van hun land, de democratie zelf en de politieke vrijheden dienden beschermd te worden tegen de militaristische barbarij. Hiermee viel de weerstand van een deel van de conservatieven tegen de BWP weg, de partij zou voortaan aanvaard worden als gespreks- en regeringspartner.

In Augustus 1914 trad Emile Vandervelde als Minister van staat toe tot de Belgische regering, hierdoor was hij gelijktijdig president van de Tweede Internationale als koninklijk minister. Een

³⁰² W.D. Irvine, *Between Justice and Politics*, pp. 135-137. E. Naquet, “Entre Justice et Patrie”, pp. 105-106.

³⁰³ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 155. S. De Schaepdrijver, “Occupation, propaganda and the idea of Belgium”, in: A. Roshwald en R. Strites (eds.), *European Culture in the Great War*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 267-294.

spagaat die symbolisch is voor de verschillende houdingen die socialistische ligueurs zouden innemen tijdens de oorlog³⁰⁴. Zo nam Camiel Huysmans, eveneens ligueur, maar vooral secretaris van het bureau van de Internationale, vanuit zijn Nederlands ballingschap de dagelijkse leiding van die Tweede Internationale op zich. Hij trachtte hierbij de Neutrale, geallieerde en centrale socialistische partijen met elkaar te verzoenen in een zoektocht naar vrede. In deze visie werd de verantwoordelijkheid voor de oorlog bij het imperialisme van de bourgeoissamenleving gelegd. Hij verdedigde echter een minderheid binnen de eigen partij, iets wat door Vandervelde, die slechts heel lauwe medewerking verleende aan Huysmans pogingen, ook zo werd gevoeld³⁰⁵. Zelf bleef Huysmans bewust blind voor de dubbelzinnigheid van zijn positie. Zijn internationalisme had hij niet opgegeven, maar voorlopig kwam de Belgische zaak eerst. Een houding die perfect overeenstemde met die van Henri La Fontaine, voorzitter van het *Bureau International de la Paix*, socialistisch senator en ligueur van het eerste uur. Op 31 juli 1914 had hij nog een bijeenkomst van het BIP georganiseerd, die werd bijgewoond door meer dan honderd deelnemers, waaronder belangrijke leiders van de vredesbeweging in Duitsland, Frankrijk en de VS. In de conclusies benadrukten alle deelnemers de drang naar vrede, die bij alle volken heerste. Concreet kwamen ze overeen om de hulp van de Amerikaanse president Woodrow Wilson in te roepen als mediator. Een jaar later kwam het inmiddels door oorlog verdeelde bureau nog eens samen. La Fontaine weigerde zijn Duitse en Oostenrijkse collega's te spreken en verklaarde: "Hoe zeer ik ook [...] internationalist ben, ik blijf ook [...] Belg." Weinigen uit de Duitse delegatie stemden er namelijk in toe om de volledige schuld voor de oorlog op zich te nemen³⁰⁶.

Binnen de BWP groeide naarmate de oorlog zich voortsleepte de kloof tussen ze die achtergebleven waren in het bezette België en ze die met de regering waren geëvacueerd. De thuisgebleven socialistische partijen namen in 1917 een memorandum aan waarin ze uitdrukkelijk besloten dat voor hen slechts over vrede kon worden gesproken zodra Duitsland (en de Duitse socialistische partijen in het bijzonder) haar volledige verantwoordelijkheid voor de gruwel opnam en zich tot ruime herstelbetalingen verbond³⁰⁷. Hoewel hulporganisaties zoals het Nationaal Hulp- en Voedselcomité de ergste noden dankzij Herbert Hoovers *Commission for Relief in Belgium*, wisten te ledigen, heerste er toch extreme honger in het land, dat bovendien ook nog eens onder de vele deportaties van arbeidskrachten te lijden had. Er braken voedselrellen uit³⁰⁸. De Belgische socialistische partijen zagen de situatie met lede ogen aan en keerden hun woede tegen de Duitse bezetter. In Frankrijk was net een tegengestelde situatie ontstaan. De echt

³⁰⁴ J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, p. 113.

³⁰⁵ J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, pp.113-139.

³⁰⁶ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 163.

³⁰⁷ *De meening der Belgische Socialistische Partijen van het bezet grondgebied over den oorlog en den Vrede: Officieele Memorie van de Belgische Werkerspartij*, Le Havre, Imp. du Journal, juli 1917. In: <<http://adore.ugent.be/OpenURL/app?id=archive.ugent.be:FF20BA5E-172B-11E2-A8D95A520D0ED9C1&type=carousel>>, geraadpleegd op 23.02.2014.

³⁰⁸ E. Naquet, "Entre Justice et Patrie", pp. 103-104.

linkse krachten in het land riepen meer en meer op tot een vroegtijdige stopzetting van de oorlog³⁰⁹. Het trauma van de Duitse inval bracht bij bepaalde prominente Belgische socialisten een echte metamorfose teweeg. Modeste Terwagne, ligueur, socialist en prominent Antwerps vrijdenker, week samen met die andere Antwerpse socialist Camiel Huysmans uit naar Nederland. Daar engageerde hij zich echter op een totaal verschillende manier en nam er de leiding van het *Office Belge*. Vanuit die positie zou hij laster over Huysmans verspreiden binnen het Belgische kabinet, want zijn werk voor de Internationale veranderde hem in zijn ogen in een landsverrader, die sterke Duitse sympathieën koesterde. Na de oorlog zou hij breken met de BWP³¹⁰.

Over de houding van de Belgische Liga als organisatie in de Eerste Wereldoorlog is niets bekend, de bezetting van 90% van het land betekende de stilzetting van haar activiteiten³¹¹. Zowel de liberalen als socialisten, de twee politieke strekkingen die binnen de *Ligue Belge* vertegenwoordigd werden, schaarden zich achter het vaderland in nood. In liberale kringen was deze steun zo goed als algemeen, voor de Belgische socialisten, die zich steeds uitgesproken antimilitaristisch hadden opgesteld en uitgingen van de internationale solidariteit onder arbeiders was die steun minder vanzelfsprekend. De wijze waarop een aantal prominente socialistische Ligueurs omgingen met het trauma van de oorlog biedt dan ook een blik op de visies die hoogstwaarschijnlijk de centrale kringen van de zieltogende Liga beheersten. Voor velen onder hen werd hun vooroorlogse visie op de mogelijkheden van het internationalisme grondig dooreen geschud. Een aantal onder hen, zoals Huysmans, hielden ongetwijfeld vast aan hun optimisme en een middengroep, waaronder Vandervelde en La Fontaine, trachtten de vaderlandsliefde en internationaal engagement met elkaar te verzoenen vanuit een rotsvast geloof in de slachtofferrol van het moedige kleine België. Een derde groep, waar Terwagne symbool voor staat, plooidde zich ongetwijfeld uit verontwaardiging terug op een doorgedreven patriottisme. Hij was niet de enige, heel wat vrijdenkers en vrijmetselaars werden verzwolgen door die desillusie.

Een tweede verklaring voor de complete inactiviteit van de Belgische Liga tijdens de Eerste Wereldoorlog was de afwezigheid van haar voorzitter Georges Lorand. Deze voerde vanaf 1915 een campagne doorheen Europa die hoogstwaarschijnlijk twee doelen diende. Enerzijds slaagde hij er als vicevoorzitter, samen met de jonge Zwitserse historicus Otto Karmin in om het hoofdkwartier van de Internationale Vrijdenkersfederatie vanuit Brussel naar het Zwitserse Genève te verhuizen. Van daaruit zouden de twee hun activiteiten concentreren rond het uitgeven van het internationale

³⁰⁹ W.D. Irvine, *Between Justice and Politics*, p. 137.

³¹⁰ J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde* p. 127.

E. De Schampeleire, "Modeste Terwagne", in: H. Dethier en H. Vandenbossche (eds.), *Woordenboek van Belgische en Nederlandse Vrijdenkers*, Brussel, VUB, 1979, pp. 255-266.

³¹¹ Ook de Belgische Liga protesteerde in de jaren voor de oorlog nog tegen het autocratische regime in Rusland en de behandeling van de Joodse minderheden in het land. In relatie tot de Eerste Wereldoorlog is het belang hiervan echter relatief, aangezien België sinds de verdragen van 1839 verplicht was zich neutraal op te stellen en nooit een alliantie aanging met Rusland. *L'Indépendance Belge*, 19.11.1913. *L'Indépendance Belge*, 21.11.1913.

tijdschrift “*Libre Pensée Internationale*”³¹². Anderzijds maakte hij in opdracht van de Belgische regering in ballingschap ook een tour door Italië samen met streekgenoot en socialist Jules Destrée³¹³, waar hij lezingen gaf over de Duitse misdaden op Belgische bodem en steun voor de Belgische zaak trachtte aan te sporen onder de Italiaanse publieke opinie³¹⁴. Krantenbronnen geven aan dat de twee vanaf 1917 hun tour verderzetten in Spanje en Frankrijk, waar ze onder meer Nantes aandeden³¹⁵. Gezien de goede contacten die Lorand met Franse vrijdenkers en ligueurs onderhield, is het niet onwaarschijnlijk dat hij ook bij lokale secties van de Franse Liga is gaan speechen. *L’Indépendance Belge*, één van de Belgische liberale kranten die koppig bleef verschijnen tijdens de oorlog, bracht op lyrische wijze verslag uit van zijn campagne. Waar in 1905³¹⁶ nog verwezen werd naar zijn functie als voorzitter van de Belgische Liga, verdwenen al snel alle formaliteiten. De krant sprak al gauw consequent over “*notre grand patriote belge, Georges Lorand.*”³¹⁷ Op 31 augustus 1918, overleed hij op 58-jarige leeftijd in het Franse Aix-les-Bains nabij Genève. In *Vooruit* verscheen volgend bericht³¹⁸:

“M. Georges Lorand, vooruitstrevend kamerlid voor het arrondissement Aricx-Virton, is heden te Aix-les Bains overleden tengevolge eener hartziekte. Sinds den oorlog gaf de heer Lorand voordrachten ten voordeele der geallieerden.”

Dat gedurende de Eerste Wereldoorlog alle activiteit van de Liga stillag is enigszins voor discussie vatbaar. De Liga, zoals die voor de Eerste Wereldoorlog werd opgericht en was samengesteld hield inderdaad de facto op te bestaan in het bezette België. Wel was er gedurende enkele maanden in het voorjaar van 1917 een organisatie die zichzelf de Londense sectie van de *Ligue Belge des Droits de L’Homme* noemde, al streefde die in de praktijk hoofdzakelijk patriottische doelstellingen na. De Grote Oorlog had een stroom van meer dan 600.000 Belgische oorlogsvluchtelingen teweeg gebracht, waarvan ongeveer een derde onderdak vonden in Groot-Brittannië, dat hen aanvankelijk bijzonder gastvrij onthaalde. Het tekort aan overheidssteun werd opgevangen door privé-initiatieven. Zo werkten er volgens een studie op een bepaald ogenblik meer dan 2000 *committees* ten behoeve van de Belgische vluchtelingen³¹⁹. Maar de Belgische uitwijkelingen gingen zich ook zelf organiseren, zij

³¹² J. Tyssens en P. Mirala, “Transnational Seculars: Belgium as an International Forum for Freethinkers and Freemasons in the Belle Epoque”, in: *Revue Belge de Philologie et d’Histoire*, XC (2012), 4, pp. 1353-1372.

³¹³ Bekendste voorbeeld van dergelijke missies is de diplomatieke campagne van ministers Emile Vandervelde, Paul Hymans en Henry Carton de Wiart in de VS gedurende de eerste maanden van de oorlog. President Wilson overtuigden ze niet om zijn neutraliteit te doorbreken, maar een deel van de Amerikaanse bevolking kregen ze wel op hun hand. J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, pp. 115-116.

³¹⁴ P. Delforge, “Lorand Georges”, in: P. Delfosse (ed.), *Dictionnaire Historique de la Laïcité en Belgique*, Brussel, Pire, 2005. p.207.

³¹⁵ *L’Indépendance Belge*, 12.06.1915; 04.01.1916; 17.03.1916; 23.03.1916; 12.06.1917.

³¹⁶ *L’Indépendance Belge*, 12.06.1915.

³¹⁷ *L’Indépendance Belge*, 23.03.1916.

³¹⁸ “Dood van Georges Lorand”, *Vooruit*, 07.09.1918.

³¹⁹ Het belangrijkste was *The Belgian Refugees Committee*. P. Cahalan, *Belgian Refugee Relief in England During the Great War*, New York, Garland Publishing, 1982, p. 72. In:

richtten comités op zoals de *Union des Réfugiés Belges* of het *Comité Officiel Belge pour l'Angleterre*³²⁰.

De Londense *Ligue Belge Des Droits de l'Homme* ontstond binnen het kluwen van Belgische verenigingen die in Londen het licht zagen. Haar bestuur was identiek aan dat van de *Ligue des Patriotes de Belgique*, een liga die zich liet opmerken via een aantal erg felle meetings, die zich niet alleen tegen Duitsland, maar ook tegen de Duitse bevolking in haar geheel keerde. Zo nam de *Ligue des Patriotes* volgende conclusie aan in verband met de uitzetting van alle burgers uit de Centrale mogendheden³²¹:

“L’assemblée émet le vœu de voir le gouvernement belge étudier les moyens d’exclure désormais du pays les Allemands, Autrichiens, Hongrois, Bulgares et Turcs, ces peuples ayant avant la guerre enserré la Belgique d’un réseau d’institutions commerciales, industrielles, maritimes et financières qui toutes s’adonnaient à l’espionnage et préparaient sourdement la violation de notre neutralité.”

De eerste meeting van de Londense Liga voor de Mensenrechten, vond plaats op zondag zeven januari 1907. Dit moet een groot feest geweest zijn voor de Belgische bannelingen. *Une réunion théâtrale*³²². Onder leiding van orkestmeester Rueff werden in het Oxford Theatre onder meer de professionele tenor M. Chermanne en de virtuoze pianist Raphaël Durieux aan het publiek voorgesteld. Maar ook de muzikale sketch “*Verdun 1916*” en een verzameling “*vieilles chansons flamandes*” werden opgevoerd. Na deze optredens volgden de speeches. Als eerste sprak de voorzitter van het *Comité d’Encouragement des Soldats Isolés*, naar wiens organisatie de opbrengsten van deze avond gingen zijn dankbaarheid uit. Vervolgens bracht M.G. Paquot, de voorzitter van de nieuwe sectie, een speech ten berde waarover de redacteur van *L’Indépendance Belge* zich lyrisch uitliet. “Hoewel het publiek dat normaliter op zo’n *réunion théâtrale* opduikt niet het meest ontvankelijk is voor een politieke speech, had Paquot hen met zijn speech vol humor en energie meteen op zijn hand. Hij riep de aanwezigen op de campagne tegen de Duitse misdaden in België op te voeren:

“D’abord au point de vue international, ils doivent, par une incessante propagande, faire connaître les crimes de l’Allemagne! [...] La lutte actuelle, c’est celle de la Démocratie, dont les chefs de file sont la France et l’Angleterre, contre l’autocratie, personnifiée par le militarisme prussien. De notre côté, l’expansion des sentiments les plus chevaleresques, les

<<http://digitalcommons.mcmaster.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1882&context=open dissertations>>, geraadpleegd op: 10.07.2014.

³²⁰ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, pp. 156-157.

³²¹ “La Question des Naturalisations”, *L’Indépendance Belge*, 21.09.1916. Ook in Britse dagbladen werden activiteiten van de *Ligue des Patriotes* aangekondigd, ”Terrorism in Belgium”, *The Times*, 11.12.1916.

³²² *L’Indépendance belge*, 02, 03, 06, 08 en 10.01.1917.

plus nobles, de l'autre côté, la mise en action d'une formidable machine de guerre agressive et destructive.³²³

De Liga die met grote trom werd opgericht, stelde zich tot doel vooral op te komen voor de rechten van de Belgische vluchtelingen in Engeland. Naarmate de oorlog vorderde was de gastvrijheid bij de brede Britse bevolking hier en daar wat omgeslagen en kregen de Belgen verwijten als “*Belgian job stealers*” en “*won't fight Belgians*” naar het hoofd geslingerd. In eerste berichten vanuit de Liga meldde een trotse secretaris Eduard Engel een relatief succes wat betreft het aantal verzoeken tot hulp³²⁴. Nauwelijks zes dagen na het laatste verslag van de secretaris meldde *L'Indépendance Belge* op 16 mei dat de Belgische Liga in London had opgehouden te bestaan, nadat al haar prominente leden: Billiard, Duchaine, Paquot en Philippe er waren uitgestapt³²⁵.

Wat de exacte oorzaak was voor het plotse opdoeken van de Liga is moeilijk te achterhalen, al verscheen op 25 mei in dezelfde krant een recht van antwoord, dat een apart licht op de zaak werpt. In dit recht van antwoord sprak Engel niet per se de berichtgeving van de krant tegen, hij zocht in de eerste plaats persoonlijk eerherstel voor smerige roddels die over hem werden verspreid:

“M. Engel croit devoir déclarer que le publiait déjà qu'il est non d'origine allemande, mais bien essentiellement polonaise. Il est né à Bruxelles, de mère belge et de père polonais. Il a satisfait à toutes ses obligations militaires. [...] M. Edouard Engel ajoute qu'il s'est adressé au Tribunal de Furnes pour se faire rendre justice.”³²⁶

De Liga die werd bevolkt door leden die zich onder deze of gene noemer bijzonder furieus uitlieten over niet alleen Duitsland, maar ook haar volledige bevolking, had dus een secretaris over wiens exacte afkomst twijfels waren gegroeid. De afloop voor Engel is te lezen in een brief van een zekere Graddon, secretaris van de hulporganisatie *Working Men's Belgian Fund*:

“[...] et j'ai l'honneur de vous faire savoir que cette affaire a trouvé sa solution finale, par le fait que ce monsieur {Engel} a été forcé de s'enregistrer comme Allemand et à la date de 26 août dernier a été interné comme tel à Alexandra Palace. Je pense que vos lecteurs n'ont jamais eu de doutes au sujet de la nature de ces attaques, mais, dans le cas contraire, ce qui précède les fixera définitivement.”³²⁷

³²³ “Ligue des Droits de l'Homme et du Citoyen”, *L'Indépendance Belge*, 10.01.1917.

³²⁴ *L'Indépendance Belge*, 25.01.1917. *L'Indépendance Belge*, 10.05.1917.

³²⁵ “Echo”, *L'Indépendance Belge*, 16.05.1917.

³²⁶ Bijzonder uitvoerig pleitte hij hierin over zijn ontegensprekelijke patriottisme en germanofobie, die hij terug kon leiden tot zijn Poolse voorouders, die al tegen verdrukking vochten in hun thuisland. *L'Indépendance Belge*, 25.05.1917.

³²⁷ *L'Indépendance Belge*, 10.10.1917.

De Britse Graddon *had a bone to pick*, met Engel, die hem in het vanuit Parijs uitgegeven *La Patrie Belge* van corruptie beschuldigd had³²⁸.

Deze episode van de Belgische Liga voor de Mensenrechten zal wellicht nooit meer worden dan een kantlijn in het grotere verhaal. Toch vertelt ze iets over de paranoia die de oorlog teweeg bracht. De kans dat *monsieur* Engel effectief een Duitse infiltrant was, is klein. Waarschijnlijk is het nuttiger om deze casus als voorbeeld te zien van de ontmenselijking en het diepe wantrouwen die dergelijke oorlog teweeg bracht. Van een universele mensheid die gemeenschappelijke wensen, dromen en rechten had, was al lang geen sprake meer.

4.2.3. DUITSE LIGA

In Duitsland tenslotte werd de oorlog enthousiast onthaald. Historica Sophie Lorrain dicht de oorlog een existentiële dimensie toe voor de Duitse samenleving:

“Les Allemands sont enthousiastes à l’idée de pouvoir enfin rompre la languissante monotonie d’un quotidien qui avait fini par perdre tout sens.”³²⁹

Vanaf het uitbreken van de oorlog raken de Duitse pacifisten verdeeld over verschillende kampen. Enerzijds is er een groep die niet kon weerstaan aan het enthousiasme van de mobilisatie. Een aantal onder hen ondertekenden in oktober 1914 dan ook het Manifest van de 93, een document waarin de Duitse intellectuelen publiekelijk hun steun aan hun overheid betuigden. Hun pacifistische achtergrond bleek nog slechts uit de bezorgdheid dat Duitsland de veroverde gebieden beter niet zou annexeren. Ze volgden hun overheid in haar argumentatie dat de oorlog an sich defensief van aard was en rekenden er op dat hun vaderland niet verder zou gaan dan het veiligstellen van haar geostrategische positie³³⁰.

Een tweede groep aanvaardde op een eerder ambigue manier een gedeelde verantwoordelijkheid van Duitsland wat betreft de oorlog met Frankrijk. Was Duitsland iets toegeeflijker geweest wat betreft de kwestie Elzas-Lotharingen, had het Franse revanchisme nooit zo aan kracht kunnen winnen³³¹. Over het algemeen verwierpen de Duitse pacifisten de idee dat de verantwoordelijkheid voor de Eerste Wereldoorlog volledig bij hun vaderland lag. Toch waren er die enkelingen, zoals Friedrich Nicolai en Friedrich Wilhelm Foerster, die de schuld weldegelijk bij Duitsland legden³³². In november 1914 werd in die kringen de *Bund Neues Vaterland* (BNV) opgericht, als tegenreactie tegen de ambigüiteit van

³²⁸ *L’Indépendance Belge*, 06.08.1917.

³²⁹ S. Lorrain, *Des pacifistes français et allemands pionniers de l’entente franco-allemande 1870-1925*, Parijs, L’Harmattan, 1999, p. 131.

³³⁰ Bijvoorbeeld Ludwig Quidde. S. Lorrain, *Des pacifistes français et allemands pionniers de l’entente franco-allemande 1870-1925*, pp.132-133.

³³¹ S. Lorrain, *Des pacifistes français et allemands pionniers de l’entente franco-allemande 1870-1925*, pp.133-134.

³³² D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 163.

het *Deutsche Friedensgesellschaft* (DFG), de grootste pacifistische organisatie van Duitsland. De BNV verzette zich vanaf het uitbreken van de oorlog tegen de politiek van haar land. Zij focuste haar aandacht op de totstandkoming van een echte democratie in Duitsland, enkel dan kon Europese vrede gegarandeerd worden. Sympathisanten, die naar Zwitserland waren gevlucht verwoordden het als volgt:

“Het gaat hem om de democratische en republikeinse principes van het volkenrecht, zoals deze door de Franse Revolutie werden uitgeroepen. Deze oorlog wordt gevoerd tegen de autocratie en het despotisme, tegen overheden gebaseerd op goddelijk recht en dynastieke machten.”³³³

In 1922 wijzigde de *Bund Neues Vaterland* haar naam in de *Deutsche Liga für Menschenrechte*³³⁴.

4.3. BASCHOPHILES! CAILLAUTISTES! SOCIALISTES! (1923-1926)

4.3.1. FEDERATION INTERNATIONALE DES LIGUES DES DROITS DE L'HOMME

“No fewer than 160 000 Belgians were carried away to forced labour in Germany. Many died; and 33 000 returned with their health permanently undermined. One hundred sixty thousand in a population of some 8 000 000 gives two percent of active centres of resentment, without reckoning the vicarious resentment of relatives and friends. Add 23 700 Belgians shot by the Germans or dead in German gaols, and 78 000 whose houses were destroyed, [...]. What is more natural than that the survivors feel little compassion for the Germans of the Ruhr, or should think and say that Germany is getting only a fraction of what she deserves?”

Engels journalist Wickham Steed over de Ruhr-bezetting door Frankrijk en België (mei 1923)³³⁵.

Na de oorlog werden de rekeningen vereffend. In het bevrijde België vierde het volk haar woede bot op de activisten, collaborateurs, profiteurs, maar ook op vrouwen die ervan verdacht werden wel erg knus met de Duitsers te zijn omgegaan. Belgische kranten van het volledige politieke spectrum, brachten laconiek verslag uit over vrouwen en meisjes die publiekelijk werden uitgekled en kaalgeschoren onder luid gejoel van het volk: “*Aan de Duitse wijven moet men het haar*

³³³ S. Lorrain, *Des pacifistes français et allemands pionniers de l'entente franco-allemande 1870-1925*, p. 135.

³³⁴ D. Laqua, “Reconciliation and the Post-War Order, The Place of the *Deutsche Liga für Menschenrechte* in Interwar Pacifism”, in: D. Laqua (ed.), *Internationalism Reconfigured: Transnational Ideas and Movements Between the World Wars*, London, I.B. Tauris, 2011, p. 210.

³³⁵ W. Seed, “The Belgian Factor”, in: *The North American Review*, 218 (1923), 812, p. 19.

afsnijden!”³³⁶ De oorlog was dan gewonnen, de Belgische bevolking had nog een hoop opgekropte rancune te verwerken. Het land met de internationalistische traditie plooidde zich terug op zichzelf en likte haar wonden. In de internationale politiek na de Eerste Wereldoorlog sloeg België een modderfiguur. Zo beschrijft Sophie de Schaepdrijver hoe de grootmachten tijdens de vredesconferentie van Parijs zich ergerden aan de veeleisende interventies van de heftig patriottische en snel gepikeerde Belgische minister van Buitenlandse Zaken Paul Hymans. De geallieerde lofzangen uit 1914 waren, zo schrijft ze, allang verstomd. BELGIË VERLATEN EN VERNEDERD DOOR ZIJN BONDGENOTEN, blokletterde *De Standaard*³³⁷.

Ook buiten de officiële structuren om bemoeilijkte het Belgische oorlogstrauma de rol van haar protagonisten in internationale politieke en sociale bewegingen. De doorgeknipte banden werden terug opgebouwd, maar het Duitse antagonisme zat diep. Zo nam Emile Vandervelde in 1919 ontslag als voorzitter van het *Bureau Socialiste Internationale*, omdat de partijdiscipline binnen de BWP hem verbood deel te nemen aan de conferentie in Bern, waar ook Duitse sociaal-democraten aan deelnamen.³³⁸ Maar ook de werking van bijvoorbeeld de Internationale Vrijdenkersfederatie kwam op de helling te staan. In 1919 publiceerde de Belgische leiding van de federatie een manifest, waarin ze enerzijds opriep tot de herneming van het vrijdenkende internationalisme, maar anderzijds het Duitse leger als “*hordes de barbares*” omschreef. Op het eerste naoorlogse vrijdenkerscongres (Praag, 1920) werd de herintegratie van de Duitse *freireligiösen* groepen binnen de federatie dan ook afhankelijk gemaakt van hun woordelijke veroordeling van de Duitse aanval op het neutrale België en de misdaden die het er beging tegen de burgerbevolking. Onderzoekers Jeffrey Tyssens en Petri Mirala omschreven de houding van de Belgische vrijdenkers als obsessief³³⁹. Volledig in lijn met deze houding was het Modeste Terwagne, die tijdens de oorlog Huysmans als landverrader had afgeschilderd, die in 1925 het voorzitterschap van de Internationale Vrijdenkersfederatie verwierf³⁴⁰.

Ook binnen de Franse Liga voor de Mensenrechten was de naoorlogse periode er één waarin de conflicten hoog opliepen en interne rekeningen werden vereffend. Met de overwinning van de geallieerden was de interne oppositie niet verstild, ze wierp zich integendeel meer en meer op tot een permanente tegenbeweging. De interne spanningen bereikten hun toppunt tijdens een meeting van de

³³⁶ L. van Ypersele, “Sortir La Guerre, Sortir de l’Occupation, Les violences populaires en Belgique au Lendemain de la Première Guerre Mondiale”, in : *Vingtième Siècle, Revue d’histoire*, 83, 2004, pp. 65-74.

³³⁷ “Al waren Londen en Parijs de verwijzingen naar *gallant little Belgium* nog heel de oorlog door blijven herhalen, dit ten bate van diverse Belgische politici die er haast verslaafd aan waren geraakt en wie de steeds obligater toon van deze topos ontging.” S. De Schaepdrijver, *De Grootte Oorlog, Het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Antwerpen, Houtekiet, 2013, p. 316. D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 214.

³³⁸ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p. 213.

³³⁹ J. Tyssens en P. Mirala, “Transnational Seculars: Belgium as an International Forum for Freethinkers and Freemasons in the Belle Epoque”, in: *d’Histoire*, XC, 2012, 4, pp. 1353-1372.

³⁴⁰ E. De Schampeleire, “Modeste Terwagne”, in: H. Dethier en H. Vandenbossche (eds.), *Woordenboek van Belgische en Nederlandse Vrijdenkers*, Brussel, VUB, 1979, p. 261.

Liga in Bellevilloise in de laatste weken van 1918. Victor Basch nam er het woord en sprak er uitgebreid over “de helden die hun leven hadden gegeven voor Frankrijk en *La Liberté*”. Waarschijnlijk had elke andere Franse buurt deze naoorlogse patriottische retoriek toegejuicht, maar Bellevilloise was anders. Deze radicale arbeidersbuurt in het twintigste arrondissement van Parijs, geloofde de grote woorden niet meer. Hun doden waren geslachteoffer voor het internationale kapitalisme. Duitsland, waar een communistische revolutie was uitgebroken aan het eind van de oorlog, werd zelfs toegejuicht. Basch trachtte zijn speech zo lang mogelijk te rekken, in de hoop de tijd van de meer radicale sprekers te beperken, maar het publiek werd met de minuut rustelozender. Basch, die nu zelf zijn kalmte verloor, dreigde ermee één van de toeschouwers voor het gezicht te slaan, waarop hij alle controle over de 2000-koppige zaal verloor. Samen met de overige leden van het centrale comité verliet hij de zaal, waarop de minderheidsligueurs de meeting kaapten³⁴¹. Bellevilloise was de druppel. Vanaf januari 1919 kwam het zelfs een tijdlang tot een echte splitsing binnen de Franse Liga. De groep rond Morhardt werd statutair buiten de Liga geplaatst³⁴². Deze breuk binnen de Liga symboliseerde ook een breuk binnen de internationale pacifistische beweging, die tussen pacifisme *ancien style* dat haar geloof in arbitrage en internationaal recht staande trachtte te houden en het pacifisme *nouveau style*, dat staatsstructuren wantrouwde en haar heil zocht in burgerlijke ongehoorzaamheid en antimilitarisme in de strikte zin van het woord³⁴³.

Definitief zou deze minderheid zich echter niet afkeren van de Liga, op congressen tot in de jaren 1930 zou ze blijven hameren op de vraag bij wie de oorlogsschuld lag. Het Verdrag van Versailles had deze vraag opnieuw volledig op de voorgrond geplaatst. In Artikel 231 van dat verdrag, de beruchte *War Guilt Clause*, had Duitsland de volledige schuld voor de oorlog op zich genomen. Ook voor de meerderheid schoot deze vrede tekort. Zij zagen Duitsland als een beschuldigde aan wie een bekentenis ontfoetseld werd zonder dat die kans had gekregen zich te verdedigen. Hoewel ze zich tijdens de oorlog tegen vroegtijdige arbitrage hadden uitgesproken, geloofden ze stellig in de noodzaak van een proces na de wapenstilstand. Deze vormelijke bezwaren stonden echter niet in de weg, dat ze er volledig van overtuigd bleven dat Duitsland de hoofdverantwoordelijkheid droeg voor de oorlog. De minderheid veroordeelde niet alleen de vorm maar ook de inhoud van de vrede. Zij meenden dat de

³⁴¹ Deze moeilijkheden hangen samen met de natuur van de Liga als massabeweging in Frankrijk. De minderheidsgroep beschuldigde het bestuur, dat net als in België samengesteld was uit petit-bourgeoisie, academici, juristen, ... , ervan alle voeling met de arbeidsmassa te zijn verloren. W.D. Irvine, *Between Justice and Politics*, pp. 136-137.

³⁴² E. Naquet, “Entre Justice et Patrie”, pp. 105-106.

³⁴³ Dit nieuwe meer integrale pacifisme vond zeker in de Jaren 1930 heel wat ingang, toen de falende impact van de Volkenbond pijnlijk duidelijk werd en de wereld kreunde onder de financiële crisis. Deze pacifisten waren hun geloof in wat zij de bourgeois-samenleving noemden, volledig verloren. Zo zou een figuur als Félicien Challaye, Congocampaigner en ligueur van het eerste uur, tijdens de Tweede Wereldoorlog sympathiseren met het Vichy-regime. Belgische pacifisten zoals Henri La Fontaine en Paul Otlet, die droomden van een wereldparlement, vonden maar moeilijk aansluiting bij deze nieuwe stroming. N. Ingram, *The Politics of Dissent: Pacifism in France 1919-1939*, Oxford, Clarendon Press, 1991, pp. 9-11. D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, pp. 168-170. W.D. Irvine, *Between Justice and Politics*, pp. 196-197.

leiding van de Liga door haar perverse lezing van de gebeurtenissen in de zomer van 1914³⁴⁴, een verdrag valideerde dat enkel Duitsland ontwapende, enkel Duitsland strafte en Duitsland alleen haar zelfbeschikkingsrecht ontnam, wat niet enkel onrechtvaardig was, maar bovendien de weg bereidde voor een volgende oorlog³⁴⁵. Deze beoordeling was evenwel iets te streng voor het leiderschap van de Liga. Dit riep weldegelijk op tot een verzoenend finaal vredesakkoord, dat Duitsland niet té hard zou straffen. De Franse Liga veroordeelde Duitsland *an sich* niet, maar wel het militaristische Duitsland van Potsdam. Het republikeinse Duitsland van Weimar, moest een eerlijke kans op slagen krijgen en kon daarvoor alle Franse steun gebruiken³⁴⁶.

De krachtverhoudingen binnen de *Bund Neues Vaterland* (BNV) waren het spiegelbeeld van die binnen de Franse *Ligue*³⁴⁷. Heel wat leidende Duitse pacifisten stonden vijandig tegenover het Verdrag van Versailles, Ludwig Quidde, voorzitter van de *Deutsche Friedensgesellschaft*, riep zijn overheid bijvoorbeeld op het vredesakkoord niet te ondertekenen. De BNV weigerde het verdrag echter volledig af te keuren. Hoewel bepaalde leden ijverden voor een vreedzame wijziging van de voorwaarden, was de volledige bond verenigd in haar oppositie tegen de nationalistische anti-Versailles propaganda. Secretaris-generaal Otto Lehmann-Russbüldt, bekritiseerde het feit dat rechtse kringen erin waren geslaagd om het ganse Duitse volk, communisten inbegrepen, ervan te overtuigen dat het Verdrag van Versailles de volledige verantwoordelijkheid droeg voor alle economische, sociale en politieke problemen in het land. Zelf zag hij het verdrag als het rechtmatige gevolg van een megalomane Pruisische machts- en veroveringspolitiek. Hellmut von Gerlach die een leidende figuur werd binnen de BNV benadrukte de centrale rol die Duitsland had gespeeld bij de escalatie van de juli-crisis³⁴⁸. Waar in de Franse Liga de radicaal-pacifistische minderheid ei zo na uit de Liga werd gezet, verwierf die binnen de Duitse net een prominente rol, ten koste van de groep legalistische pacifisten die de associatie aan het begin van de jaren 1920 de rug toekeerden³⁴⁹.

De *Bund Neues Vaterland*, was van bij haar oprichting ook nauw betrokken in het transnationale vredesnetwerk. Centraal was hierbij de figuur van Hellmut von Gerlach, die lid was van het *Bureau International de la Paix*. Een delegatie van de BNV namen onder andere deel aan het Vredescongres dat de Nederlandse Anti-Oorlog Raad organiseerde in Den Haag (april 1915), het Internationale Vakbondcongres in Amsterdam (februari 1921) en het Universele Vredescongres in Luxemburg (augustus 1921). In december 1921 werden op een Frans congres de eerste contacten gelegd tussen

³⁴⁴ Zij zagen de roots voor de oorlog in de alliantie die Frankrijk met Rusland was aangegaan en de voortijdige mobilisatie van dat land.

³⁴⁵ W.D. Irvine, *Between Justice and Politics*, pp. 138-139.

³⁴⁶ D. Laqua, "Reconciliation and the Post-War Order", p. 213 en p. 219.

³⁴⁷ Al waren het twee totaal verschillende organisaties alleen al wat betreft de omvang. De BNV-DLM had op haar piek rond de 2 000 leden, terwijl de *Ligue* zich in de jaren 1920 tot een echte massaorganisatie had ontwikkeld met rond de 130 000 leden.

³⁴⁸ D. Laqua, "Reconciliation and the Post-War Order", pp. 218-219.

³⁴⁹ D. Laqua, "Reconciliation and the Post-War Order", p. 211.

BNV-lid Harry Graf Kessler en een aantal Franse Ligueurs, waarop de volledige delegatie van de *Bund* het Parijse hoofdkwartier bezocht. In januari 1922 kwamen de Franse en Duitse associaties met een gemeenschappelijke verklaring naar buiten. Een antwoord op de schuldvraag gaven ze niet, wel riepen beide associaties op tot een onafhankelijk onderzoek naar de oorzaken van de oorlog en eisten ze de vrijgave van alle relevante overheidsdocumenten³⁵⁰. Deze verklaring was een eerste stap naar nauwere samenwerking. De BNV wijzigde haar naam in de *Deutsche Liga für Menschenrechte*. De Frans-Duitse samenwerking was essentieel voor de oprichting van de *Fédération Internationale des Ligues des Droits de l'Homme* (mei 1922). Wat in 1901 een typisch Belgische ambitie was geweest³⁵¹, werd in 1922 dus via Frans-Duitse samenwerking verwezenlijkt³⁵².

De Frans-Belgische Ruhrbezetting zette deze precaire transnationale relaties danig onder druk. In maart 1921 hadden Frans-Belgische troepen de steden Düsseldorf en Duisburg in de gedemilitariseerde zone reeds bezet. Vanaf januari 1923 bezetten zo'n 100 000 Frans-Belgische soldaten het volledige Ruhrgebied. De bezetting kwam er op aanstalten van de Franse premier Poincaré, maar de naoorlogse Belgische regering, die in 1920 het zogeheten Frans-Belgisch Militair Akkoord (FBMA) had gesloten, schaarde zich met veel enthousiasme achter diens compromisloze houding ten aanzien van de herstelbetalingen³⁵³.

Voor de Duitse Liga was het dansen op een slappe koord. Enerzijds wilden ze de pogingen tot Frans-Duitse verzoening niet op het spel zetten, anderzijds konden ze zo'n schending van het Duitse zelfbeschikkingsrecht en vooral de verontwaardigde reacties van het Duitse publiek hierop niet negeren. In brieven aan de Duitse kanselier Cuno werd daarom aangeraden om een beroep te doen op de Volkenbond (waar Duitsland zelf geen lid van kon worden) of de zaak voor te leggen aan het Internationale Tribunaal in Den Haag. Aan het *Bureau International de la Paix* werd gevraagd een mediërende rol op zich te nemen. Anderzijds bleef de Duitse Liga zich verzetten tegen aanvallen van sabotage in het Ruhrgebied, "deze ondermijnden het passieve verzet." De gematigde houding van de Duitse Liga kan hoogstwaarschijnlijk mee verklaard worden door de verzoenende houding die de Franse *Ligue* aannam. Deze veroordeelde de politiek van Poincaré³⁵⁴. Het officiële standpunt van de Franse Liga hierover werd ontwikkeld door Victor Basch: de bezetting mocht dan wel gerechtvaardigd

³⁵⁰ D. Laqua, "Reconciliation and the Post-War Order", pp. 218-219

³⁵¹ Bijlage 3, Exposé Du Projet, p. 2.

³⁵² D. Laqua, "Reconciliation and the Post-War Order", p. 212.

³⁵³ G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever, *Een Geschiedenis van België*, p.170. Jeanneson wees in een artikel op het impulsieve karakter van de beslissing om de Ruhr binnen te vallen: "Il est aussi très frappant de voir à quel point l'occupation est décidée, et ses objectifs définis, en comité restreint, par des hommes de l'Etat, des hauts fonctionnaires, sans consulter les responsables économiques privés, sans se préoccuper des conceptions divergentes de l'opposition, sans subir l'influence directe de l'opinion publique ou de la presse." S. Jeanneson, "Pourquoi la France a-t-elle occupé la Ruhr?", in : *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 51, 1996, p. 67.

³⁵⁴ Ligue française pour la défense des droits de l'homme et du citoyen, *Le congrès national de 1923 : compte-rendu sténographique*, 1-3.11.1923, p. 398, in : <gallica.bnr.fr.>, geraadpleegd op 06.07.2014.

zijn vanuit een strikt juridisch oogpunt, toch was ze tegengesteld aan de belangen en de goede reputatie van Frankrijk en bovendien vormde ze een bedreiging voor de Wereldvrede³⁵⁵.

Deze samenwerking kreeg concreet vorm door de organisatie van lezingenreeksen, die beide Liga's organiseerden. Hierbij werden sprekers vanuit de buitenlandse Liga uitgenodigd om te spreken over de mogelijkheden voor Frans-Duitse verzoening. Deze campagnes waren allesbehalve vanzelfsprekend. Lokale overheden weigerden vaak toestemming te geven voor dergelijke evenementen en bovendien lokten ze vaak gewelddadige reacties uit van nationalistische groeperingen. De Liga's stelden zichzelf hierdoor ook bloot aan makkelijke kritiek. Zo omschreef de nationalistische Duitse pers haar Liga als een "anti-Duitse Franse propagandamachine" en het extreemrechtse *L'Ami du Peuple* sprak Victor Basch voortaan consequent als Herr Basch aan. Hoewel beide Liga's hun successen vaak wat oppompten, hebben historici erkend dat activisten als Gerlach, Kessler, Buisson en Basch hebben bijgedragen tot de relatieve stabilisatie van de politieke verhoudingen tussen Frankrijk en Duitsland³⁵⁶.

4.3.2. "LA QUERELLE DES DEUX LIGUES"

De toenadering tussen de Franse en Duitse Liga's voor de Mensenrechten, die primordiaal was voor de oprichting van een Internationale federatie, vormde niet alleen de aanleiding voor de heroprichting van de Belgische Liga, ze was ook rechtstreeks verantwoordelijk voor de reanimatie van de originele Liga die het nieuwe initiatief figuurlijk uitspuwde.

Op 22 oktober 1923 meldde een gelijkaardig bericht in zowel *L'Indépendance Belge* als *Le Peuple* de heroprichting van de Belgische Liga voor de Mensenrechten:

"Au cours d'une réunion tenue dimanche matin à la Maison des Etudiants, sous présidence de M. De Donder, professeur à l'Université, il a été décidé de reconstituer la Ligue des Droits de l'Homme et du Citoyen."³⁵⁷

Het bericht sprak over een groot aantal personaliteiten uit de academische en politieke wereld, die al hadden aangegeven toe te treden tot de nieuwe Liga. Opvallend was het eerste programmapunt:

"La participation de la Ligue belge à un congrès international des Ligues qui se tiendra à Paris les 4 et 5 novembre prochains."³⁵⁸

³⁵⁵ D. Laqua, "Reconciliation and the Post-War Order", p. 214.

³⁵⁶ D. Laqua, "Reconciliation and the Post-War Order", pp. 214-216. S. Lorrain, *Des pacifistes français et allemands pionniers de l'entente franco-allemande 1870-1925*, Parijs, L'Harmattan, 1999, pp. 242-243.

³⁵⁷ "La Ligue des Droits de l'Homme", *L'Indépendance Belge*, 22.10.1923. "La Ligue des Droits de l'Homme", *Le Peuple*, 22.10.1923.

³⁵⁸ "La Ligue des Droits de l'Homme", *L'Indépendance Belge*, 22.10.1923. "La Ligue des Droits de l'Homme", *Le Peuple*, 22.10.1923.

De Belgische Liga werd dus net op tijd heropgericht om deel te kunnen nemen aan het internationale congres van de federatie die nu één jaar bestond.

Het socialistische *Le Peuple* publiceerde de volgende dag een uitgebreider verslag, de krant eerde de “betreunde Georges Lorand en Eugène Monseur, die van de Liga een levendig en ophefmakend orgaan hadden gemaakt.” Onder de aanwezigen telde de redacteur heel wat prominente (socialistische) politici: De Brouckère, Vandervelde, Piérard, Rolin, Dupierreux, La Fontaine... Het voorlopige bureau was samengesteld uit drie Brusselse professoren: De Donder; Bourquin en de Selys en twee politici: Piérard en Spaak³⁵⁹.

Drie opvallende namen. Initiatiefnemer Théophile De Donder (1872-1957) was een gerenommeerd wiskundige van de ULB. Hij werkte nauw samen met Albert Einstein en publiceerde in deze context *La gravifique Einsteinienne (1921)*, dat diens werk uitlegde aan een Franstalig publiek. Beide wetenschappers raakten ook bevriend, waardoor De Donder ongetwijfeld vertrouwd raakte met de werking van de *Deutsche Liga für Menschenrechte*, waarbinnen Einstein een actieve rol speelde³⁶⁰. Louis Piérard (1886-1951) vervolgens was een socialistisch auteur en journalist, die na de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht in 1919 voor het eerst verkozen werd in het Belgisch parlement. In 1922 stond hij samen met Raymond Limbosch aan de wieg van de Belgische afdeling van de PEN-club, deze club had als doel om een internationale sociabiliteit tussen schrijvers te stimuleren en op die manier een internationale gemeenschap van auteurs te creëren³⁶¹. En tenslotte was Paul-Henri Spaak (1899-1972) in 1923 een nauwelijks 24 jaar oude advocaat, maar *coming-man* binnen de socialistische partij en hij zou in de jaren 1930 samen met Hendrik De Man het leiderschap van de BWP overnemen.

De redactie van de liberale krant *L'Indépendance Belge*³⁶², die het eerste persbericht blijkbaar zonder veel erg had laten passeren, reageerde daarentegen furieus. De nieuwe Liga was volgens haar bronnen een socialistisch complot er specifiek op gericht om het Belgische publiek op te zetten tegen de buitenlandse Ruhrpolitiek van haar regering. Want waarom zou men nu een nieuwe Liga oprichten als de oude nog bestond?

“Mais la Ligue vit toujours. Elle n’a jamais été dissoute. Elle ne s’est même pas endormie, comme certains voudraient le faire croire, et, dès lors, l’annonce de la reconstitution d’une ligue nous rend le moins, circonspects...”

³⁵⁹ "La Ligue des Droits de l'Homme", *Le Peuple*, 23.10.1923.

³⁶⁰ J. Géhémiau, “Théophile Ernest De Donder”, in: *Biographie Nationale*, Brussel, Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux Arts, 1866-1986, 37, 1971, pp. 240-245. D. Laqua, “Reconciliation and the Post-War Order”, p. 210.

³⁶¹ C. Verbruggen, *Schrijverschap in de Belgische belle époque*, pp.93-94.

³⁶² “La Ligue des Droits de l'Homme, Etrange Manœuvre”, *L'Indépendance Belge*, 26.10.1923.

Hierop vervolgde de krant :

“Et noire circonspection augmente quand nous apprenons que le président de cet organisme nouveau est M. De Donder, dont les sentiments flamingants sont bien connus; quand nous apprenons aussi que cette ligue, dont la raison d’être ne se conçoit pas, est une création de M. Vandervelde, lequel, dans la coulisse, tient les fils de tout la machination. [...] Que va faire cette ligue? Si nos renseignements sont exacts – et ils les ont- elle va dans une prochaine séance, celle du 28 octobre peut-être, voter un ordre de jour désavouant la politique de la France et de la Belgique. Le texte serait prêt déjà. Si bien que cet organisme artificiel, qui n’a rien de commun avec la véritable Ligue des Droits de l’Homme, et dans le sein de qui se sont rangées des personnalités dont les sentiments germanophiles ne sont pas douteux, donnera le conseil d’abandonner la politique des réparations, si ardemment et durement menée depuis plusieurs mois. M. Vandervelde, qui y travaille, d’accord avec les milieux caillautistes³⁶³ de Paris, pense pouvoir surprendre l’opinion publique!”

Tot slot voerde de krant nog een getuigenis aan vanuit de originele, nog bestaande Liga. Deze was naar eigen zeggen nooit opgehouden te bestaan. Als haar activiteit een aantal jaar had stilgelegen, dan was dat omdat ze in geen geval wilde dat haar acties geckaapt werden door flaminganten. Of in haar eigen woorden “*les suppots du conseil de Flandres*”³⁶⁴.

Vreemd genoeg bleef *L’Indépendance Belge* bijzonder vaag over de identiteit van haar contactpersoon binnen de oorspronkelijke Liga. Namen doken pas een week later op in een lezersbrief aan *Le Soir*. Hierin meldden Fernand Cuvelier, secretaris van de vooroorlogse Liga en Paul Gille, advocaat, zich aan als respectievelijk secretaris-generaal en voorzitter van de *Ligue Belge*, die nooit had opgehouden te bestaan. Ook zij wezen met een verwijtende vinger naar Emile Vandervelde en *Le Peuple*, die de goede naam van de Liga en haar vooroorlogse figuren wou misbruiken voor socialistische propagandadoeleinden. Hoewel de Liga zich volgens artikel twee van haar statuten afzijdig diende te houden van politieke discussies, kon ze toch niet anders dan zich te verzetten tegen dit misbruik van haar goede naam, “*vous comprendrez que nous ne soyons pas disposés à nous prêter au rôle du guillotine par persuasion.*”³⁶⁵ Op 24 november meldde dezelfde *Le Soir*, dat alle pogingen om de twee

³⁶³ Verwijst naar Joseph Caillaux (1863-1944), belangrijk Frans staatsman van de Radicale partij. Hij ijverde tijdens de oorlog voor een onmiddellijke vrede, waardoor hij in 1920 veroordeeld werd voor landverraad. Zoals hoger (4.3.1.) aangegeven, wenste Basch hem te verdedigen, maar werd die hiervoor teruggefloten door Buisson. Hij stond symbool voor het soort integraal pacifisme, dat in andere kringen defaitisme werd genoemd.

³⁶⁴ “La Ligue des Droits de l’Homme, Etrange Manœuvre”, *L’Indépendance Belge*, 26.10.1923.

³⁶⁵ “La Ligue des Droits de l’Homme”, *Le Soir*, 01.11.1923.

Liga's met elkaar te verzoenen gefaald waren, voortaan waren er twee Belgische Liga's voor de Mensenrechten³⁶⁶.

Samengevat verweet *L'Indépendance Belge* en het boven water gekomen bestuur van de vooroorlogse Liga het nieuwe initiatief drie zaken: ten eerste, dat het de naam en missie had gestolen van een organisatie die nog steeds bestond, dat ze vervolgens de politieke neutraliteit, waar de Liga zich sinds haar oprichting statutair toe verbond, met de voeten trad en er een socialistische propagandavehikel van wou maken, wat zich ten slotte vertaalde in een laffe, Duitslandvriendelijk, flamingante politiek tegen de Ruhrbezetting en met uitbreiding de herstelbetalingen.

Had de Liga de dood van haar voorzitter Georges Lorand al dan niet overleefd? Marie Parent, die in 1901 één van de pioniers was geweest van de Liga, liet zich in maart 1924, op de eerste bijeenkomst van de gereanimeerde 'originele Liga' ontvallen dat de Liga al tien jaar niet meer was samengekomen. De initiatiefnemers hadden naar haar mening dan ook alle recht om ze dood te wanen³⁶⁷. Wat betreft de jaren van inactiviteit werd ze niet tegengesproken³⁶⁸, maar toch verweten Gille en Cuvelier Emile Vandervelde in het bijzonder kwaad opzet. Ze hadden hem als minister meermaals uitgenodigd. Hij moet dus geweten hebben dat ze nog bestonden³⁶⁹. In het scenario dat de nieuwe associatie werd opgericht in de wetenschap dat de Liga van Lorand nog niet volledig dood en begraven was, dan had dit wellicht met de oprichting van de Internationale Federatie te maken. Uit de chronologie blijkt dat de initiatiefnemers er op gebrand waren zich zo snel mogelijk aan te sluiten tot die federatie. Uit de eerste reacties vanuit *L'Indépendance Belge* blijkt echter een erg negatieve houding ten aanzien van de Franse Liga, die als "die Parijse caillautistische kringen" werd omschreven. De nieuwe Liga zocht net toetreding tot de Franse *Ligue*. Haar eerste meeting van 1924 stond volledig in het teken van het bezoek van Victor Basch, vicepresident van de *Ligue française* en haar secretarissen Célestin Bouglé en Henri Guernut³⁷⁰. De nieuwe Liga nam ook een iets andere naam aan dan haar voorganger. Volledig analoog met haar Franse voorbeeld werd dit de *Ligue pour la Défense des Droits de L'Homme et du Citoyen*.

Waar kwamen vervolgens de beschuldigingen vandaan, dat de nieuwe Liga een door Vandervelde, als onbetwiste leider van de BWP, gekaapte propagandamachine was, doordrongen van socialisme en flamingantisme? Na de Eerste Wereldoorlog werd aan de onderhandelingstafel van Loppem het

³⁶⁶ Daarnaast meldde de krant de samenstelling van het voorlopige centrale comité van de 'Nieuwe Liga': "MM. Vandervelde, Hubin, Trochet, Louis Piérard, députés socialistes; Brachet, De Coster, Dedonder et de Selys-Longchamps, professeurs à l'Université de Bruxelles; Henri Rolin; Mme Thysbaert; MM. Coopman-Lorand et P.H. Spaak, avocat." "Il y aura deux Ligues des Droits de L'Homme", *Le Soir*, 24.11.1923.

³⁶⁷ "La Ligue belge des Droits de l'Homme", *L'Indépendance Belge*, 03.03.1924.

³⁶⁸ Ook uit het krantenonderzoek blijkt complete inactiviteit tot oktober 1923.

³⁶⁹ "La Ligue des Droits de l'Homme", *Le Soir*, 01.11.1923.

³⁷⁰ "A la Ligue des Droits de l'Homme, des conférenciers français", *L'Indépendance Belge*, 07.01.1923 Aangekondigd op 01 januari 1924 in *L'Indépendance Belge*.

algemeen enkelvoudig stemrecht voor mannen beklonken (AES). Na de eerste verkiezingen met AES (1919) waren de machtsverhoudingen sterk gewijzigd. De socialisten evenaarden ei zo na de katholieke partij als sterkste partij, de liberalen volgden als derde op afstand. Dit betekende in de eerste plaats het einde van de absolute katholieke dominantie. Voortaan waren coalitieregeringen een noodzaak, maar wijzigde ook de relatie in het antiklerikale kamp. De liberalen waren namelijk groot genoeg om de katholieken een meerderheid te bezorgen³⁷¹. Het gemeenschappelijke front was opgeblazen. Na de Eerste Wereldoorlog werden discussies over Kerk-staatverhoudingen overschaduwd door sociale- en taalgeschillen³⁷². Door haar deelname aan de Union Sacrée was de BWP definitief de weg van het sociaal reformisme ingeslagen³⁷³. Hiertoe was samenwerking met christendemocraten of de frontpartij niet uitgesloten. Maar ook de Liberale Partij ging na de oorlog, om haar regeringsdeelname niet in het gedrang te brengen een gematigder antiklerikale koers varen. Gedurende het interbellum ging ze zich ook meer en meer profileren als verdediger van de Franstalige belangen, ook in Vlaanderen. Ze zette zich meer en meer in de markt als de partij van de goede Belgische vaderlanders³⁷⁴. Deze politieke wijzigingen hadden ook hun weerslag op bijvoorbeeld de vrijdenkersbeweging, die intern fragmenteerde. Zo voelde de antiklerikale belgicist Modeste Terwagne zich niet langer thuis binnen de BWP. Emile Vandervelde op zijn beurt zei zijn lidmaatschap van de *Libre Pensée de Bruxelles* op in 1922³⁷⁵.

Na de verkiezingen van 1919 werd een regering gevormd van nationale eenheid, waarin *Le Patron* minister van Justitie werd. Toen in maart 1921 Frans-Belgische troepen de steden Düsseldorf en Duisburg in de gedemilitariseerde zone bezetten, maakten de socialisten nog steeds deel uit van de meerderheid. Op het partijbureau van 26 april 1921, vroeg Vandervelde echter toestemming om, uit onmin met het buitenlandse beleid, uit de regering te stappen, maar kreeg deze niet. Tijdens de stemming in het kabinet was hij de enige die effectief tegen stemde. Jules Destrée was volmondig voorstander, terwijl Eduard Anseele en Joseph Wauters zich onthielden. Hierop verweten een aantal Waalse politici in het halfroend hem pro-Duitse gevoelens te koesteren. Vandervelde repliceerde hierop dat hij zich simpelweg tegen de ondoordachte politiek kante, waarbij België haar grote buur blindelings volgde in het volgende internationale conflict. Ondanks zijn uitgesproken mening over de Ruhr crisis, die hij op partijbijeenkomsten bleef uiten, hield hij zich in het voorjaar van 1921 vrij gedeisd, om de stabiliteit van de regering niet in gevaar te brengen³⁷⁶. Dit bleek uitstel van executie.

³⁷¹ G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever, *Een Geschiedenis van België*, pp. 148-150.

³⁷² D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p.84.

³⁷³ Naast het AES werden na Loppem ook de stakingsbeperkingen afgeschaft en werd de principiële invoering van de 8-urendag en het verplicht wettelijk pensioen vooropgesteld.

³⁷⁴ G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever, *Een Geschiedenis van België*, p. 155.

³⁷⁵ D. Laqua, *The Age of Internationalism and Belgium*, p.84.

³⁷⁶ Wie zich publiekelijk uitsprak tegen de Belgische Duitslandpolitiek was Louis de Brouckère. J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, pp. 199-200.

In December 1921 stapten de socialisten finaal toch uit de Belgische regering, na een incident waarbij Anseele op een uitgesproken pacifistische demonstratie was opgedoken, *l'affaire du fusil brisé*. De felle kritiek die ze hiervoor te verwerken kregen was volgens Vandervelde, die erg tevreden leek over de uitstap, de laatste druppel geweest. In een editoriaal voor *Le Peuple*, verduidelijkte hij dat de weigering binnen de regering om verdere hervormingen toe te staan en de gevaarlijke buitenlandse koers die ze voer, verdere regeringsdeelname onmogelijk maakten voor zijn partij³⁷⁷. Hoewel hij hiervoor zeker niet de volledige steun van zijn partij genoot, ontwikkelde Vandervelde in 1923 een felle oppositie tegen de buitenlandse vergeldingspolitiek. Bovendien koppelde hij aan deze oppositie een voorstel om de dienstplicht fel in te korten tot zes maanden. Met dit discours wist hij dan misschien *hardliners* binnen zijn partij, zoals Destrée, niet te overtuigen, wel won hij de sympathie van heel wat Vlaamse katholieken. Zelfs in die mate dat de Regering Theunis in de winter van 1924 viel door de interne verdeeldheid binnen de katholieken³⁷⁸. De heroprichting van de Liga vond dus plaats op het ogenblik dat de parlementaire debatten over de Belgische buitenlandse politiek, aangevuurd door Vandervelde hoog opliepen. De Belgische socialistenvan zelf bleven verdeeld over deze kwestie, wat bijvoorbeeld geïllustreerd wordt door de moeilijke heropbouw van de transnationale banden tussen de BWP en de Duitse socialistenvan. Door hun halsstarrige houding ten aanzien van Duitsland, situeerden ze zich eerder rechts binnen de Internationale³⁷⁹.

Het verwijt dat de Liga een socialistische aangelegenheid was, was niet helemaal onterecht. De politici die toetraden waren stuk voor stuk socialistenvan. Ook werd bijvoorbeeld tijdens een bijeenkomst van de *Fédération socialiste de l'Arrondissement de Charleroi*, opgeroepen om massaal lid te worden van de Liga³⁸⁰. Tenslotte is ook de uitgesproken positieve verslaggeving in *Le Peuple*, die in schraal contrast stond met die in *Le Soir* en *L'Indépendance Belge* veelbetekenend. Een aantal academici binnen de Liga hadden echter een alles behalve socialistisch profiel. Zo trad in december 1923³⁸¹ ook de Luikse econoom Maurice Ansiaux (1869-1949) toe tot de nieuwe Liga. Deze academicus³⁸² had zich in de decennia voor de Eerste Wereldoorlog zelfs herhaaldelijk uitgesproken tegen liberale allianties met de socialistenvan³⁸³. Het grote aantal socialistenvan betekende bovendien niet vanzelfsprekend dat deze Liga zich fel zou afzetten tegen de Ruhrpolitiek. Ook Jules Destrée, die zich in 1921 als regeringslid voor de militaire acties had uitgesproken, werd lid. De beschuldigingen van flamingantisme zijn meer uit de lucht gegrepen, maar illustreren wel de linguïstische beladenheid van de Ruhr crisis. Ook de nieuwe

³⁷⁷ E. Vandervelde, "Le lock-out d'Anseele", *Le Peuple*, 06.11.1921.

³⁷⁸ J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, p. 175.

³⁷⁹ J. Polasky, *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde*, p. 195.

³⁸⁰ *Le Peuple*, 15.01.1924.

³⁸¹ *L'Indépendance Belge*, 26.12.1923.

³⁸² Die in de jaren 1930 rector van de ULB zou worden en na zijn rectoraat de laatste voorzitter van de Liga voor de Tweede Wereldoorlog.

³⁸³ Ansiaux werd in de jaren 1930 laatste voorzitter van het interbellum. Zie Bijlage 1. B.S. Chlepner, "Maurice Ansiaux", in: *Biographie Nationale*, Brussel, Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux Arts, 1866-1986, 29, 1957, pp. 113-122.

Ligue bleef een uitgesproken Franstalige organisatie, die met Piérard als secretaris, Jules Destrée als lid van het centrale comité en academici als Maurice Wilmotte³⁸⁴ in haar midden zelfs eerder van sympathieën voor de Waalse beweging kon beschuldigd worden.

De nieuwe Liga plaatste de Ruhr-crisis opvallend genoeg nooit zelf op de agenda. Tijdens de eerste meetings werden zaken aangesneden als problemen met de geheime instructie of preventieve detentie³⁸⁵. Internationaal snelde ze te hulp van de verbannen Spaanse professor Miguel de Unamuno³⁸⁶. De enige expliciete kritiek werd verwoord door Henri Rolin (1891-1973), over het gedrag van een aantal Belgische officieren in het Rijnland, maar niet over de buitenlandpolitiek an sich³⁸⁷. De eerste die de Ruhrbezetting fundamenteel in twijfel trok op een meeting van de Liga was Victor Basch.

Zoals eerder aangegeven ontving de *Ligue Belge* begin januari 1924³⁸⁸ een delegatie van de Franse zusterliga. Het onderwerp van de meeting was opmerkelijk genoeg de werking van de Liga zelf. Basch, Guernut en Bouglé, absolute topfiguren uit de Franse *Ligue pour la Défense des Droits de L'Homme et du Citoyen*, kwamen zich mengen in de interne Belgische keuken en legitimeerden hierbij de nieuwe Liga. Na korte speeches van Guernut en Bouglé, die het publiek wilden aantonen hoe de Franse Liga politiek autonoom opereerde, nam vicevoorzitter Victor Basch het woord:

“On a cru résoudre le problème inextricable de réparations par l’occupation de la Ruhr. Quelle a été notre attitude vis-à-vis de cette occupation? Nous n’avons cessé de proclamer que la Belgique et la France avaient droit aux réparations et que c’était une obligation morale pour l’Allemagne de les payer. Mais nous n’avons pas applaudi la politique de nos gouvernements. Il aurait fallu s’entendre avec la démocratie allemande, et comme celle-ci est faible, faire jaillir cette démocratie.”

Hierop kreeg hij een uitgebreid applaus van de volledige zaal. Het leiderschap van de Liga moet opgelucht hebben ademgehaald. Dankzij de tussenkomst van de Franse Ligueurs was ze er in geslaagd de felle kritieken te counteren. Hoewel ook zij fel werd bekritiseerd in eigen land en in België, genoot ze als iconische Franse organisatie toch een geloofwaardigheid die op de Belgische Liga kon afstralen.³⁸⁹ Bovendien werd die 5de januari het heikele thema van de Ruhrbezetting aangekaart, zonder dat de Belgische leden zichzelf rechtstreeks compromitteerden.

³⁸⁴ *L'Indépendance Belge*, 26.12.1923. A. Colignon, “Maurice Wilmotte”, in: P. Delforge, P. Destatte en M. Libon (red), *Encyclopédie du Mouvement wallon*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 2001, 3 dl., p. 1677.

Wilmotte werd in 1926 de eerste voorzitter van de herenigde Liga. *Le Peuple*, 10.12.1926.

³⁸⁵ “Il y aura deux Ligues des Droits de L’Homme”, *Le Soir*, 24.11.1923.

³⁸⁶ *Le Peuple*, 11.01.1924.

³⁸⁷ *Le Peuple*, 02.11.1923.

³⁸⁸ “A la Ligue des Droits de l’Homme, des conférenciers français”, *L'Indépendance Belge*, 07.01.1923.

³⁸⁹ De uitgebreide, maar vrij neutrale verslaggeving van *L'Indépendance Belge* illustreert dit punt.

4.3.3. DE DESILLUSIE OVERSTIJGEN, DE OORLOG TE BOVEN KOMEN

Naarmate duidelijk werd dat het water te diep was om beide Liga's te verenigen, zetten beide hun interne werking op. De door De Donder opgerichte Liga verkoos nog net voor het jaareinde van 1923 een permanent bureau. De Donder liet, zoals ook Monseur dat een kwarteeuw eerder had gedaan, het voorzitterschap aan een collega van de ULB, Paul De Coster. Zelf werd hij samen met Louis Piérard vicevoorzitter. Het secretariaat werd aan Jeanne Thysebaert en Paul-Henri Spaak toevertrouwd³⁹⁰.

Voor de andere Liga, "*la vraie, celle qui n'est pas Baschophile*"³⁹¹, duurde het tot maart van het volgende jaar, voor ze er in slaagde een bijeenkomst op poten te zetten. Tekenend voor het feit dat haar reanimatie een reactie was op de associatie van De Donder. Rond die periode had ze haar intern bestuur volledig omgegooid: Charles Magnette (1863-1937), een progressief-liberale senator die tijdens de oorlog grootmeester van het Belgisch Grootosten³⁹² was geweest, werd aangekondigd als nieuwe voorzitter³⁹³.

Charles Magnette was één van de *premiers adhérents* geweest van de *Ligue Belge* in 1901. In deze vooroorlogse jaren had hij ook een duidelijk internationalistische profiel. Tijdens zijn inaugurele rede als grootmeester bekleemtoonde hij het belang van de vrijmetselarij met een universele dimensie. Hij was ook een overtuigd pacifist, een groot bewonderaar van de Belgische vredesactivist Henri La Fontaine en lanceerde binnen de senaat zelfs het voorstel om het Ministerie van Oorlog te herdopen tot het meer humanistisch klinkende Ministerie van Defensie. Hij zag zichzelf als een patriot, maar binnen de grenzen van het internationalisme en pacifisme. De oorlogsjaren zouden hem echter fel tekenen.

In de jaren na de Eerste Wereldoorlog zou Magnette internationale bekendheid verwerven als patriottisch icoon, dankzij een aantal brieven die hij na de Duitse invasie naar Duitse loges verstuurde. In zijn hoedanigheid als Belgisch grootmeester hoopte hij zijn transnationaal netwerk aan te kunnen wenden om zijn Duitse logebroeders te 'mobiliseren' tegen de wreedheden die de Duitse soldaten op Belgische bodem begingen.

De essentie van deze brieven was de volgende:

³⁹⁰ "A la Ligue belge pour la Défense des Droits de l'Homme", *L'Indépendance Belge*, 29.12.1923.

³⁹¹ Zoals ze werd aangekondigd in *Le Soir. Le Soir*, 19.02.1924.

³⁹² Na de oorlog was hij nog eens grootmeester voor twee termijnen: 1919-1921 en 1925-1927.

³⁹³ In een open brief (15 december 1923) hoopten De Coster en Piérard Magnette er nog van te overtuigen om dit voorzitterschap niet te aanvaarden en de tegenstellingen niet onnodig verder op de spits te drijven:

"Cher Monsieur et ami. Nous avons appris par la voie de la presse que trois hommes qui prétendent représenter la Ligue des Droits de l'Homme, dont notre grand ami Georges Lorand fut l'incomparable animateur, vous offrent la présidence de cette Ligue, dans le même temps qu'ils veulent la rappeler à la vie. [...]"

Cette offre de présidence vous a été faite au moment précisément le comité que nous représentons allait vous demander de bien vouloir patronner à Liège une résurrection du mouvement pour la Défense des Droits de l'homme et du Citoyen [...]"

"Lettre ouverte à M. Charles Magnette, vice-président du Sénat", *Le Peuple*, 15.12.1923.

“Car si le Franc-Maçon a le devoir essentiel d’aimer et de defender sa patrie menace, il doit en même temps regarder plus loin et plus haut, ne pas oublier qu’il professe le culte de l’humanité, et que l’idéal serait que, parmi les peuples comme parmi les races, tous les hommes, ainsi que dans les loges fussent des frères.”³⁹⁴

In de weinige antwoorden die hij terugkreeg op zijn eerste brief, bleek meteen dat hij ijdele hoop koesterde. “Het Duitse leger was van nature humaan en gedisciplineerd en zou nooit dergelijke misdaden kunnen begaan”³⁹⁵.

Een tweede reeks brieven die hij in de herfst van 1916 probeerde te versturen werd onderschept en zou hem een korte gevangenisstraf opleveren. Met deze acties zou hij veel lof oogsten in het kamp van de geallieerde vrijmetselarij. De lofbetuigingen typeerden hem als een nationalistisch symbool, wat de spanning tussen zijn nationalistische en internationalistische identiteit op de spits dreef.

Deze faam leverde hem na de oorlog eretitels op, uitgereikt door zowel het Belgische Grootoosten als de staat. De Belgische vrijmetselarij, met Magnette aan het hoofd, alle banden met Duitse loges en zette via een decreet, dat al negen dagen na de wapenstilstand werd uitgevaardigd, alle broeders van Duitse, Oostenrijks-Hongaarse, Bulgaarse of Turkse afkomst uit de orde. Na de oorlog gaf hij vorm aan zijn internationalisme door zijn voorzitterschap van de *Association Maçonnique Internationale*. Binnen deze internationale federatie zou hij zich verzetten tegen de toetreding van Duitse loges, zolang deze niet formeel de Duitse schuld erkenden. Deze associatie, in Zwitserland opgericht na de oorlog, zou de jaren dertig niet halen. In de senaat liet hij zich na de oorlog vooral nog horen in debatten over Duitse herstelbetalingen. Ook zou hij bijzonder kritisch uithalen naar het Vlaamse discours dat hij hoogstwaarschijnlijk met het activisme associeerde³⁹⁶.

Het engagement van Magnette valt dus perfect te kaderen binnen enerzijds zijn desillusie over de transnationale verbondenheid tussen logebroeders en anderzijds zijn geïnterneerde identiteit als nationaal icoon van het verzet tegen Duitsland. Ook de prominente vrijdenker Modeste Terwagne, die zich tijdens de oorlog in die mate had ontpopt tot Belgicist, dat hij erna de Belgische socialisten de rug zou toekeren, zou een centrale positie innemen in deze Liga³⁹⁷. Deze personen kunnen als archetype beschouwd worden voor een bredere maatschappelijke groep met vooral banden binnen het liberalisme, de vrijzinnigheid en de vrijmetselarij. Zoals hoger aangetoond worstelden dezen netwerken in de naoorlogse periode met bijzonder sterke anti-Duitse emoties, die slechts met veel moeite werden overstegen.

³⁹⁴ A. Maes, “Charles Magnette, Belgian Grand Master in 1914: Cosmopolitan or Nationalist icon?”, in: *Journal for Research into Freemasonry and Fraternalism*, vol. 1, 2010, 1, p. 94-117.

³⁹⁵ A. Maes, “Charles Magnette, Belgian Grand Master in 1914: Cosmopolitan or Nationalist icon?”, pp. 94-117.

³⁹⁶ A. Maes, “Charles Magnette, Belgian Grand Master in 1914: Cosmopolitan or Nationalist icon?”, pp. 94-117.

³⁹⁷ Zie paragraaf 4.2.2.

Tijdens de eerste bijeenkomst³⁹⁸ van de Liga rond Magnette werd onder de noemer “*La Querelle des Deux Ligues*” gedebatteerd over de moeilijke situatie, waarbij twee Liga’s met een gelijkaardige naam en doel elkaar beconcurrerden. Was een verzoening mogelijk? Terwagne beet de spits af door ter verwijzen naar een persoonlijk schrijven dat Paul-Henri Spaak hem had gestuurd. Spaak smeekte hem een einde te maken aan wat hij “*la comédie des deux ligues*” noemde. Terwagne bleek echter onvermurwbaar:

“Le but de la nouvelle ligue est de dresser le plus de Belges possible contre la politique française et belge dans la Ruhr. Enfin, elle a manqué de tact vis-à-vis de nous et ses procédés sont hypocrites et sournois.”

Waarop een stem uit het publiek riep dat die nieuwe Liga zich nog helemaal niet uitgesproken had over de Ruhrbezetting, wat op hoongelach werd onthaald vanuit het publiek. Feron, eveneens een oudgediende van de vooroorlogse Liga, wees hierop verwijtend naar de nauwe banden van de nieuwe associatie met de Franse Liga, die naar zijn mening bevolkt werd door *caillautistes*. Magnette las een citaat voor dat hem door Maeterlinck werd opgestuurd. Het betrof een uitspraak, die binnen de Ligasectie van Lyon werd gedaan:

“Les Belges ont commis plus d’atrocités au Congo que les armées allemandes; celles-ci se sont très bien conduites pendant la guerre.”

“Enormités!” Zijn conclusie was duidelijk: van een fusie kon geen sprake zijn met een Liga die zich met de Buitenlandse politiek van haar land bemoeide.

“Nous n’entendons pas nous ingérer dans des questions et problèmes qui touchent directement à la politique extérieure. Or, nous pensons que l’occupation de la Ruhr, par exemple, est, avant tout, un problème politique et même économique.”

Hiermee was de discussie van de baan. Twee jaar lang zouden de Liga’s naast en tegenover elkaar opereren. De *causes* die ze behandelden waren nochtans veelal gelijklopend, al bleek in de manier van hun behandeling wat de dwingende tendensen waren binnen de verschillende Liga’s.

Toen in april 1924, Helmut von Gerlach, de voorzitter van de Duitse Liga werd vervolgd kwam vanuit beide Liga’s een reactie. De Liga rond professoren De Donder en De Coster waarschuwde vooral voor het groeiende nationalisme³⁹⁹, terwijl Magnette toch vooral benadrukte dat von Gerlach

³⁹⁸ “A la Ligue belge des Droits de l’Homme”, *L’Indépendance Belge*, 03.03.1924.

³⁹⁹ “Proteste avec indignation contre ces poursuites qui sont une preuve de la recrudescence de nationalisme que nous avons vu s’affirmer en Allemagne, surtout au cours de ces derniers mois.” *Le Peuple*, 04.04.1924.

werd vervolgd omwille van zijn mening dat Duitsland haar herstelbetalingen nauw moest blijven opvolgen⁴⁰⁰.

Nadat in juni van datzelfde jaar het Italiaanse socialistische parlements lid Giacomo Matteotti door fascistische knokploegen werd vermoord, kwamen opnieuw de beide Liga's in actie. De Liga rond Magnette en Terwagne veroordeelde de moord dan wel scherp, zij het pas in november, maar er werd fijntjes aan toegevoegd dat ze zich in geen geval wilden mengen in de interne aangelegenheden "d'un grand et noble pays."⁴⁰¹ Dit was ongetwijfeld een vingerwijzing naar de 'socialistische' Liga rond De Coster, De Donder en Piérard. Deze had begin juli samen met de BWP en de socialistische vakbond een grote meeting georganiseerd, waarop ze niet alleen de moord maar ook het fascistische regime bijzonder hard veroordeelden⁴⁰².

Gedurende deze periode berichtten de kranten *L'Indépendance Belge* en *Le Soir* bijna uitsluitend over de 'liberale' Liga rond Magnette, *Le Peuple* focuste zich bijna uitsluitend op de andere, waar Piérard, Spaak en Vandevelde de dienst uitmaakten. Verder had *Le Peuple* ook aandacht voor de grensmanifestaties die de Franse en Duitse Liga's samen organiseerden, waar de andere kranten deze eerder links lieten liggen⁴⁰³. Ook de uitwisseling tussen die Liga en de Franse bleef intact. Zo sprak Vandervelde in november 1924 op een meeting van de Franse Liga over de situatie in Georgië⁴⁰⁴. Tenslotte valt ook op dat de Liga rond Magnette minder problemen had met het veroordelen van schendingen in de Sovjet Unie, waarover de andere dan weer erg stil bleef⁴⁰⁵.

Eind 1925, verving Maurice Wilmotte (1861-1942)⁴⁰⁶, professor aan de Luikse Universiteit en actief binnen de Waalse beweging, De Coster als voorzitter van diens Liga⁴⁰⁷. Dit zou een eerste stap naar de hereniging van de Liga's beteken. Hoogstwaarschijnlijk speelden de persoonlijke banden tussen Wilmotte en Magnette, die beide uit het Luikse afkomstig waren en Waalse sympathieën koesterden hierbij een rol.

⁴⁰⁰ "Inculpé d'avoir dénoncé dans des lettres au chancelier rendues publiques, des infractions aux clauses militaires du traité de Versailles." *L'Indépendance Belge*, 06.04.1924.

⁴⁰¹ *Le Soir*, 22.11.1924.

⁴⁰² "Une foule énorme", *Le Peuple*, 05.07.1924. *Vooruit*, 06.07.1924

⁴⁰³ Basch en Buisson in Potsdam. *Le Peuple*, 23.10.1924. Frans-Duitse vredesmanifestatie in Mainz met Buisson als één van de hoofdsprekers. *Le Peuple*, 15.07.1924. Gelijkaardige manifestatie in Mannheim. *Le Peuple*, 29.07.1924.

⁴⁰⁴ *Le Peuple*, 09.11.1924.

⁴⁰⁵ Aanklacht proces tegen 18 intellectuelen in Kiev. *Le Soir*, 15.08.1924. Dood van Russische schrijver Roubintchik (hongerstaking). *Le Soir*, 15.08.1924.

⁴⁰⁶ A. Colignon, "Maurice Wilmotte", in: P. Delforge, P. Destatte, M. Libon (red), *Encyclopédie du Mouvement wallon*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 2001, 3 dl., p. 1677.

⁴⁰⁷ *Le Peuple*, 07.12.1925.

Naar het einde van 1926 toe werd naar een fusie tussen beide Liga's toegewerkt. Op zondag 7 december hielden beide Liga's een afzonderlijke Algemene Vergadering, waarin ze instemden met de hereniging. Wilmotte werd voorzitter, Magnette ondervoorzitter⁴⁰⁸. *Le Peuple* reageerde opgelucht:

“Elles ont mis fin au fâcheux malentendu qui dispersent les efforts des amis de la liberté.”⁴⁰⁹

4.4. CONCLUSIE

Hoewel het Belgische internationalisme zich na de Eerste Wereldoorlog vrij spoedig heeft herpakt, gebeurde dit binnen een context die zowel internationaal als nationaal sterk was gewijzigd. De gouden generatie van Belgische activisten worstelde met de nieuwe samenleving waarin ze wakker werd. Een land waarin de massapolitiek het had overgenomen van het burgerlijke netwerken, de klassenstrijd overheerste op de confessionele en de verschillende identiteiten elkaar meer en meer uitsloten. Het algemeen stemrecht had de politieke kaarten grondig herschud, waarop de Belgische liberalen als beslissende maar kleine derde electoraal op rozen zaten, maar ook op zoek gingen naar een nieuwe identiteit, die ze volledig ontleenden aan hun ervaringen uit de Eerste Wereldoorlog. Tijdens het interbellum werd de Liberale Partij enerzijds ultra-patriottisch, wat zich vertaalde in het blindelings steunen van een buitenlands beleid dat zich volledig aan het Franse had vastgehaakt en anderzijds uitgesproken unionistisch. Historicus Marcel Bots beschrijft de Liberale Partij tijdens het interbellum als “een ronduit anti-Vlaamse partij.”⁴¹⁰. De scheidingslijn tussen de twee Liga's had een politieke grondslag en die was niet alleen door de socialisten veroorzaakt. Toch was de breuk, afgaande op de verhitte toon van de debatten, niet zomaar een uitloper van de *politique politicienne* in het land. Heel wat activisten waren werkelijk getekend door de oorlog. Zij waren niet alleen gedesillusioneerd in het internationaal recht dat er niet in was geslaagd om het neutrale België te redden, maar ook in hun persoonlijke netwerken die niet sterk genoeg bleken in het licht van zoveel oorlogswaanzin.

Het moet allemaal erg surrealistisch hebben geleken voor een toeschouwer als Helmut von Gerlach: twee Belgische Liga's voor de Mensenrechten, die in een periode vol politieke en sociale onrust vooral elkaar bekwamen. Terwijl de Liga's van Duitsland en Frankrijk, twee landen die elkaar een aantal jaar eerder ter hoogte van Verdun nog massaal afslachtten, hun verzoening bezegelden binnen een Internationale Federatie, in de hoop in hun eigen land de rede te herstellen.

⁴⁰⁸ “Les Ligues des droits de l'Homme, leur fusion s'est opérée hier”, *L'Indépendance Belge*, 08.12.1926.

⁴⁰⁹ *Le Peuple*, 10.12.1926.

⁴¹⁰ M. Bots. *Beknopte Geschiedenis van de Liberale Partij*, Hoofdstuk 6.

5. BESLUIT

Hoewel, of net omdat, de Belgische Liga zich op dezelfde leest als de Franse schoeide, groeide ze niet uit tot een massabeweging. Naast de vaststelling dat haar meest prominente figuren zich meestal binnen een bijzonder groot scala aan *social advocacy networks* inzetten, waardoor hun identiteit als Ligueur slechts zelden op de eerste plaats kwam, is hier waarschijnlijk nog een tweede, typisch Belgische verklaring voor: de Liga had een erg elitair Franstalig karakter.

De mensenrechten die de Liga verdedigde waren in essentie niet alleen universeel, maar vooral Frans. Haar leden identificeerden zich bijzonder uitgesproken met de Franse *Ligue*, die sinds de *Affaire* een mythische status had verworven. Zo spiegelde Vandervelde en Lorand zich tijdens de Congocrisis uitvoerig aan kapitein Dreyfus en zijn verdedigers. Hun mensenrechtendiscours omvatte bovendien, zeker tijdens het interbellum, de volledige erfenis van de Franse Revolutie. Het streven naar een rechtstaat werd hierbij gelijkgesteld aan het streven naar een, al dan niet gekroond, seculiere republiek waarbij de perceptie van de republiek onder Clemenceau als ideaaltype diende. Tweekluisige secties werden opgericht in Gent en Antwerpen, maar door het ontbreken van verslaggeving door Nederlandstalige kranten als *Vooruit* en *Het Volksbelang* kan aangenomen worden dat de Liga in Vlaanderen nooit zo aanwezig was als in Brussel of zelfs Luik. In het interbellum werd het Franstalige karakter van de Liga geaccentueerd door de centrale positie die Waalse activisten als Louis Piérard, Maurice Wilmotte en Charles Magnette innamen. Tijdens de Ruhr crisis was flamingant een scheldwoord en daarna werd door het bureau in Brussel met geen woord meer gerept over de taalmoeilijkheden die politiek steeds prominenter werden.

Slaagde de Belgische Liga, met de mensenrechten als moreel kompas, erin om haar stempel te drukken op de Belgische identiteitscrisis naar aanleiding van de Congoreedheden en de Ruhrbezetting? Een streng oordeel dringt zich op.

Tijdens de Congocrisis schoot de Liga, als associatie, erg laat in actie. Waarschijnlijk om de grote meerderheid van de antiklerikale intelligentsia niet tegen de borst te stoten. Het land leefde in ontkenning en als “tribunaal van de publieke opinie”⁴¹¹ schoot ze hier jammer genoeg tekort. In de fase voor de annexatie wist de Liga zich onder invloed van Lorand krachtig, consequent en vooruitstrevend te profileren. Maar om deze affaire echt naar zich toe te trekken, had ze een paar treinen te veel gemist.

⁴¹¹ Bijlage 3, Exposé du Projet, p.3.

In de nasleep van de Eerste Wereldoorlog raakte de Liga hopeloos verdeeld. Een grote groep Ligueurs slaagde er niet het antagonisme van de oorlog te overstijgen. Volk en regime waren in hun aanvoelen volledig versmolten. Onmiddellijk na de heropricting in 1923 volgde een splitsing. Een echt cynische analyse zou bovendien kunnen verdedigen dat het in de eerste plaats partijpolitieke verdeeldheid was die aan de basis lag van die splitsing.

Al kan op basis van de transnationale context van dit verhaal ook een hoopvoller besluit getrokken worden. Tijdens beide crisissen werd de publieke opinie beheerst door dwingende nationale paradigma's. Wat Congo betreft werd onder de elites een imperiale Belgische identiteit gecreëerd, waar zelfs in het licht van alle bewijslast niet van af gestapt werd. Na de Eerste Wereldoorlog bleef België lange tijd in de greep van haar identiteit als *Brave Little Belgium*, het kleine land dat zich dapper en tegen een hoge tol had verzet tegen de Duitse barbarij. In het licht van de zware tol die de oorlog en vooral het bezettingsregime van België hadden geëist, anno 2014 loopt de teller nog steeds, was deze houding perfect te verantwoorden, maar het cultiveren van dit vijandbeeld kwam het moeizame verzoeningsproces allerminst ten goede. Waar individuele Ligueurs er in slaagden dit dominante culturele discours te overstijgen, kwam dit door de contacten die ze onderhielden over de Belgische grenzen heen. Zo was de oppositie die Lorand, Vandervelde en Denis voerden tegen de Vrijstaat slechts mogelijk dankzij het internationale netwerk dat door onder andere Morel, Mille en Challaye werd opgezet. Tijdens de Ruhr crisis wisten de Franse, Duitse en Belgische Liga's elkaar te versterken en te legitimeren. Individuele vriendschappen, zoals die tussen Théophile De Donder en Albert Einstein, vormden waarschijnlijk het essentiële onderscheid tussen desillusie en activisme.

6. BIJLAGEN

6.1. BESTUREN VAN DE LIGA

Hieronder een oplijsting van de besturen zoals deze, al dan niet volledig, door periodieken werden gepubliceerd. Personen worden weergegeven met initialen, indien voorhanden. Vrouwelijke leden, die vaak bij naam van hun man werden opgesomd, zijn onderlijnd. Merk op dat J. Thysebaert en J. Vandervelde in feite één en dezelfde persoon is: Jeanne Beeckman (1891-1963), die in 1927 hertrouwde met Emile Vandervelde.

1901-1918

- Bureau op 26 februari 1901 (*Le Peuple*)

Voorzitter: E. Rousseau

vicevoorzitters: A. Houzeau de Lehay, Pierre Tempels

secretaris-generaal: Eugène Monseur

secretarissen: A. Huisman-Van den Neest en G. Petre

schatbewaarder: L.Fischer

- Centraal comité op 24 februari 1901 (*Le Peuple*)

E. Rousseau, A.Houzeau de Lehay, P. Tempels, E. Monseur, A. Huisman Vanden Nest, G. Petre, L. Fischer, G. Abel, H. Denis, G. Des Marez, Th. Dubiez, H. Dumont, F.Fischer, C. Huysmans, H. La Fontaine, C. Magnette, E. Jacqmain, L. Lechein, M.Parent, E. Royer, E. Van Praag.

- Bureau op 27 maart 1908 (*L'Indépendance Belge*)

erevoorzitter: E. Rousseau

Voorzitter: G. Lorand

vicevoorzitters: H. Denis, L. Furnémont en E. Monseur

secretaris-generaal: F. Cuvelier

secretarissen toegevoegd: Frère en Fraikin

- Bureau Liga Decoster op 29 december 1923 (*L'Indépendance Belge*)

voorzitter: P. De Coster (Vanaf december 1925, M. Wilmotte⁴¹²)

vicevoorzitter : L. Piérard

secretaris-generaal: T. De Donder

secretarissen: Jeanne Thysebaert en Paul.-Henri. Spaak

- Centraal comité Liga Decoster op 29 december 1923 (*L'Indépendance Belge*)

E. Vandervelde, Hubin, Trochet, L. Piérard; Brachet, P. De Coster, T. De Donder, M. de Selys-Longchamps, H. Rolin, J. Thysbaert; Coopman-Lorand, P.-H. Spaak, J. Destrée, P. Pastur, C. Baril, M. Anciaux, Grégoire, M. Wilmotte

- Bureau Liga Magnette op 03 maart 1924 (*L'Indépendance Belge*)

voorzitter : C. Magnette

secretarissen : P. Gille en F. Cuvelier

- Bureau verenigde Liga's op 10 december 1926 (*Le Peuple*)

voorzitter: M. Wilmotte

vicevoorzitter: C. Magnette

- Bureau op 25 januari 1928 (*Le Peuple*)

voorzitter: T. De Donder

vicevoorzitters: Herbert Speyer en Louis Piérard

secretaris: J. Vandervelde

schatbewaarder: Lepère en H. Aronstein

- Bureau op 15 januari 1934 (*Le Peuple*)

Voorzitter: M. Anciaux.

vicevoorzitters: H. Speyer en P. Gille

Secretarissen: Van Remoortel en J. Vandervelde.

schatbewaarder: H. Aronstein

⁴¹² *Le Peuple*, 07.12.1925.

- Centraal comité in jaren 1930⁴¹³
- M. Ansiaux, H. Speyer, P. Gille, Van Remoortel, J. Vandervelde, A. François, M. Parent, C. Magnette, E. Vandervelde, Jennissen, L. Piérard, M. De Selys Longchamps, Trochet, G. Smets, G. Charlier, T. De Donder, Van Den Dungen, Delanne, Peremans, Gotschalk, Landsvreugd, J. Lepere, A. Vierset.

⁴¹³ Exacte datering is moeilijk aangezien deze gegevens gebaseerd zijn op ongedateerd document: Mundaneum, Papiers Henri La Fontaine, 15 hlf 352/15, Statuten en bestuur Liga. Het exacte jaar waarin Ansiaux fakkel overnam van De Donder is niet bekend, wel dateert dit centraal comité zeker van voor 18 augustus 1934, aangezien die dag het overlijden van schatbewaarder Aronstein werd aangekondigd in *Le Peuple . Le Peuple*, 18.08.1925.

LIGUE BELGE
DES
DROITS DE L'HOMME

Comité provisoire

SECRETARIAT

42, RUE VERBIST, 42
Bruxelles.

ÉPREUVE

Bruxelles, 15 Janvier 1901.

Monsieur,

Nous vous soumettons dans les pages qui suivent un projet de création d'une *Ligue Belge des Droits de l'Homme*.

Si, comme nous l'espérons, vous vous ralliez aux lignes essentielles de ce projet, nous vous prions de bien vouloir assister à la réunion constitutive qui aura lieu le dimanche 27 Janvier, à 10 heures du matin, à la *Brasserie Flamande*, rue Auguste Orts, et, en cas d'empêchement, de nous adresser en temps utile une adhésion avec telles ou telles réserves que vous jugerez bon.

Quelle que soit votre opinion sur le projet, nous vous prions de considérer comme relativement confidentielle la communication que nous vous en faisons. Nous ne voudrions pas qu'il fut porté, dans ses détails, à la connaissance du grand public avant d'avoir reçu une forme définitive à la réunion du 27 Janvier. Aucune communication à la presse, par exemple, ne devrait être faite avant cette date. Aussi vous engageons-nous à ne communiquer la présente feuille qu'à des amis discrets, pouvant se rallier à nos idées et même, si vous le jugez utile, vous accompagner à la réunion où elles seront discutées.

Dans le cas où vous accepteriez de voir figurer votre nom dans la liste des premiers adhérents, veuillez nous adresser votre adhésion avant le 20 Janvier.

Veillez agréer, Monsieur, l'expression de nos sentiments distingués.

Pour le Comité provisoire :

Les secrétaires,

EUGÈNE MONSEUR, professeur à l'Université de Bruxelles ;

GEORGES PETRE, avocat à la Cour d'appel.

La présente circulaire servira de carte d'entrée, à vous ainsi qu'à toutes les personnes qui vous accompagneront, à la réunion du 27 janvier.

Parmentier F^{rs} & S^{rs}, 14-16, rue Demoi, Bruxelles (Parc-Cinquanté)

APPEL

(Le texte du Manifeste à lancer dans le public sera arrêté à la séance du 27 Janvier; il occupera le recto de cette feuille.)

PREMIERS ADHÉRENTS

Ligue Belge des Droits de l'Homme

EXPOSÉ DU PROJET

Pensez à un acte de justice... 1901

Un grand fait caractérise la fin du 19me siècle, c'est l'affirmation de sentiments de solidarité qui, dépassant les frontières des états, s'étendent sur l'univers entier. Chaque fois qu'un abus est révélé, quelle que soit la victime de cet abus, des voix s'élèvent de partout pour flétrir celui qui l'a commis. Toutes les intelligences honnêtes forment désormais comme une conscience universelle, se dressant, — pouvoir spirituel fondé sur la raison —, en face de toutes les iniquités. Cette conscience universelle s'est manifestée une première fois d'une manière intense au cours des périodes agitées de l'affaire Dreyfus; elle s'affirme en ce moment avec une même solennité à propos de la guerre du Transvaal; chaque nouveau crime la fera grandir.

L'apparition de cet état d'esprit a des causes profondes; c'est d'abord que les hommes éclairés ont vu que les principes essentiels de la civilisation moderne, — principes dont la plupart ont été formulés dans la *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen* —, étaient sérieusement menacés, que partout on devait lutter contre l'une ou l'autre forme, plus ou moins rajeunie, de la réaction, — cléricanisme, antisémitisme, nationalisme, caporalisme, etc. —, et que le sort de chaque lutte entamée dans un pays quelconque intéressait l'humanité toute entière; c'est ensuite que le progrès économique a tellement rapproché les hommes qu'à un jour prochain les principes de 1789 ne vaudront plus seulement pour les individus vivant à l'intérieur d'un groupe civilisé, mais pour tous les groupes humains, les droits de chaque individualité collective étant garantis par toutes les autres.

* * *

N'y a-t-il rien à faire pour donner à ce réveil de l'esprit de la Révolution autant de force qu'il a de grandeur?

A notre sens, il importe que dans tout l'univers les hommes qui veulent lutter pour la justice, se groupent dans des organismes leur permettant de mobiliser rapidement leurs forces, et le meilleur mode de groupement nous paraît être une fédération de ligues nationales pouvant mutuellement se soutenir. Déjà, une ligue de ce genre, la *Ligue des Droits de l'Homme et du Citoyen*, a été fondée en France, en ces jours à jamais mémorables, où le courage moral d'Emile Zola et de Georges Picquart a fait surgir une héroïque minorité de défenseurs du droit, et cette ligue groupe aujourd'hui 35,000 adhérents, l'élite morale et intellectuelle de la nation. Nous voudrions imiter nos amis français, mais en étendant quelque peu le programme d'action qu'ils ont adopté. Notre activité ne serait pas bornée à notre pays; nous nous occuperions également de ce qui se passe à l'étranger, soutenant tout au moins de notre vive sympathie tous ceux qui, tels aujourd'hui les quelques Anglais défenseurs des droits des Boers, luttent avec une indomptable énergie contre des majorités égarées; nous ferions ensuite des efforts pour que des ligues semblables à celles de France et de Belgique soient fondées dans tous les pays civilisés et nous travaillerions activement à les unir en une étroite fédération.

* * *

Le but général étant ainsi indiqué, voyons de plus près ce que notre ligue aurait à faire.

Son activité serait double.

En premier lieu, elle centraliserait tous les mouvements d'opinion qui se produisent en Belgique pour faire entendre la voix de notre pays dans le concert mondial de réprobation qui salue les grands crimes se commettant à la surface de la planète. Dans tous les cas comme

Parmentier Frères & Co, 14-16, rue Demail Bruxelles (Pare Léopold).

ce ix qui ont été si fréquents en ce dernier lustre, — massacres d'Arménie, tortures de Monjuich, affaire Dreyfus, attentat de l'Angleterre contre le Transvaal, etc. —, elle aurait à éclairer l'opinion et à la diriger dans toutes ses manifestations. Au lieu de devoir créer tous les six mois un comité spécial, comme on l'a fait d'ailleurs très utilement dans la plupart des occasions qui se sont récemment présentées, un seul comité se chargerait de tout, et il agirait plus efficacement, parce que, avant d'agir, il serait connu et estimé du public, qu'il aurait une caisse, des bureaux, des contrats d'imprimerie, des relations dans la presse, enfin, tout ce qui est matériellement nécessaire pour une campagne de propagande.

Afin que notre ligue puisse agir plus activement à ce point de vue extérieur, nous avons admis que les étrangers pourraient en faire partie, nous permettant ainsi, par exemple, d'entretenir des relations régulières avec les Arméniens opprimés par les Turcs ou avec les Juifs persécutés par certaines populations germaniques ou slaves. (Voir articles 3 et 9 des statuts.) En attendant une solide fédération internationale, notre groupe pourrait ainsi en tenir lieu.

* * *

En second lieu, notre ligue fera dans notre pays tout ce que fait en France la *Ligue des Droits de l'Homme*.

Chaque fois qu'un individu, quel qu'il soit, sera opprimé et sans recours, nous défendrons cet individu; chaque fois qu'un pouvoir public commettra ou préparera un acte contraire à nos principes, nous combattrons l'autorité qui mésuse de sa force. Inévitablement, dans ce second cas surtout, notre action s'étendra sur le terrain dit politique au sens étroit de cet adjectif, et il importe ici de nous expliquer.

De même que la Ligne française des Droits de l'Homme, en groupant les meilleurs éléments des diverses fractions du parti républicain, est appelée à devenir l'inspiratrice de tous ceux qui, en France, veulent maintenir et compléter l'œuvre de la Révolution, nous osons espérer que notre Ligne sera un jour comme l'âme commune de tous nos partis anticléricaux, en ce sens que luttant pour des principes que tous trois défendent plus ou moins activement, elle contribuera à créer une atmosphère favorable à leurs succès; mais elle se distinguera, toutefois, fort nettement, ainsi qu'on va voir, de ces partis politiques.

Notre Ligne ne demandera d'abord pas à ses membres d'adhérer à un programme de réformes précises, celles-ci fussent-elles toutes inspirées par les principes qu'elle défend. Élaborer des solutions à tels et tels problèmes, politiques ou sociaux, et chercher à les faire aboutir dans les assemblées parlementaires est l'œuvre propre des partis, et nous entendons la leur laisser toute entière. Tels des juges appliquant des lois à des cas déterminés, les comités de notre Ligne n'auront pas à formuler des théories, mais à apprécier des faits d'après des principes généraux, stigmatisant les iniquités une à une, combattant aujourd'hui tel acte d'intolérance, et demain telle atteinte à la liberté. Et si nous nous interdisons ainsi de nous occuper du succès de telles et telles réformes, ce n'est pas seulement parce que nous jugeons inutile d'aborder une besogne que d'autres organismes accomplissent déjà, c'est parce que cette absence de programme doit faire notre force à deux points de vue. A côté des hommes enrégimentés dans les partis, il y a une foule considérable d'honnêtes intelligences qui, pour différentes raisons, — manque de temps, défaut d'études spéciales, crainte de perdre leur liberté, etc. —, ne peuvent ou ne veulent se rallier à l'ensemble des décisions d'une série de congrès, ce qui ne les empêche pas de s'émouvoir, par exemple, quand un ministre français " rapatrie " un acquitté au mépris du droit international, ou quand un ministre belge interdit l'entrée des gares aux journaux socialistes, ou quand nos tribunaux décident qu'un testament exigeant telle ou telle forme de funérailles n'est pas un véritable testament, ou quand les Cosaques de Nicolas le Pacifique noient des milliers de Chinois inoffensifs, ou quand des mercenaires de la Reine Victoria

violent les femmes de leurs héroïques adversaires, etc. Or, c'est surtout à ces hommes vivant en dehors de la politique au sens restreint du mot, que notre Ligue fait appel, afin qu'ils prennent conscience de leurs forces et se décident à les utiliser. Un autre avantage de cette absence de programme de réformes, c'est que chaque question qu'aurait à résoudre un comité de la Ligue pourrait être appréciée en toute liberté de conscience. Une décision prise par un comité ne vaudra jamais que pour le fait qui l'a amenée; ce sera comme un arrêt de justice, que l'on pourra invoquer comme un simple précédent, mais qui ne liera pas même le comité qui l'a prise, lorsqu'un fait analogue devra être apprécié. Le tribunal de l'opinion publique que nous voulons organiser, pourra, comme tous les tribunaux, changer sa jurisprudence; et il s'en suivra, par exemple, que notre Ligue pourra toujours aisément se retirer d'une voie qui serait jugée trop conforme aux intérêts ou aux principes spéciaux d'un groupe politique.

N'ayant pas pour but de faire aboutir un catalogue de réformes plus ou moins précisées par des congrès, notre Ligue n'aura pas à se présenter comme organisme électoral, et il est même à espérer que ses membres tiendront à composer les divers comités d'hommes vivant un peu à l'écart de la politique militante, plutôt que de représentants trop directs de certains partis, ceux-ci étant toujours plus ou moins suspects, à tort ou à raison, de régler leur attitude sur l'intérêt de leur ambition ou de la tactique de leurs groupes.

N'étant pas constituée comme organisme électoral, notre Ligue ne se bornera pas à réunir des citoyens ayant le droit de vote. Elle fera appel à tous ceux qui peuvent l'aider à réaliser son but, aux femmes aussi bien qu'aux hommes, et même aux femmes autant et plus qu'aux hommes, parce qu'elle compte sur la générosité de leur cœur pour défendre ceux qui souffrent.

* * *

X L'activité de notre Ligue ne ressemblera à celle des partis qu'à un seul point de vue : la réprobation d'actes contraires à certains principes. Par son attitude sur les choses de Belgique, elle apparaîtra comme une collaboratrice de nos trois partis anticléricaux. Cette collaboration sera inévitable, puisque les principes que la Ligue entend défendre, forment le patrimoine commun de ces partis. Il importe seulement qu'elle soit aussi indépendante que possible, notre œuvre n'étant pas constituée *entre*, mais au-dessus des groupements politiques. Le succès de notre œuvre, en effet, succès auquel ils sont tous trois intéressés, ne sera réellement grand que si le public est bien persuadé que nous sommes déterminés à défendre nos principes même contre des amis politiques qui pourraient les oublier momentanément.

Nous osons espérer que cette indépendance de notre attitude rendra service aux partis eux-mêmes et que dans bien des cas, comme, par exemple, celui qui se présente aujourd'hui à Bruxelles, ils préféreront laisser l'initiative de certains mouvements à un comité local de la Ligue, favorablement connu du public par toute une série d'actes, plutôt que d'entamer des négociations parfois pénibles pour arriver à créer, souvent trop tard, un comité mixte de représentants directs de deux ou trois groupes.

Nos rapports avec les partis n'auront d'ailleurs rien d'officiel; il n'y aura, par exemple, ni contrats d'alliance, ni comités mixtes; l'unité d'action qui pourra se manifester à certains jours, résultera simplement d'une communauté de sentiments, les hommes des divers partis se ralliant à nous dans l'esprit large de cette déclaration faite l'autre jour dans le *Peuple* par un membre du parti socialiste : " Chaque fois que le patrimoine commun sera mis en péril, les socialistes sans rechercher quels seront ou non leurs alliés, entreront dans les rangs et seront du combat. "

* * *

X Notre ligue devant inévitablement grouper un grand nombre de membres actifs des trois partis anticléricaux, on peut se demander si la présence d'hommes à tendances parfois si opposées ne va pas aboutir à des déchirements.

... nous ne croyons à aucun danger de ce genre. ...
— 4 —

Nous ne croyons à aucun danger de ce genre.
Il importe d'abord de remarquer que nos partis anticléricaux sont assez souvent d'accord sur l'appréciation des faits; leurs divergences portent plutôt sur les réformes à réaliser pour que ces faits soient autres, et ces divergences n'ont pas à se produire dans notre Ligue puisqu'elle s'interdit la recherche d'un programme de réformes.

On doit ensuite songer à tout ce que peuvent détruire de préventions, et le coude à coude d'hommes de divers partis, et la présence, présence que nous espérons nombreuse, d'esprits généreux étrangers à certains des petits côtés inévitables de ce qu'on appelle vulgairement la politique.

* * *

III En terminant, qu'on nous permette de résumer en quelques lignes la pensée qui a été le point de départ de notre entreprise. Pendant la grande crise morale de l'affaire Dreyfus, nous avons senti qu'une force nouvelle venait de naître, qu'il y avait partout des hommes et des femmes dont l'âme venait d'être forgée. Ce qui s'est passé ensuite pour le crime transvaalien nous a confirmé dans notre sentiment. Il y a aujourd'hui dans tous les coins du monde des individus déterminés à l'action pour le triomphe de la Justice. Il faut donner à cette masse la conscience de sa force. Commençons par notre pays! Que toutes ces jeunes énergies se lèvent et s'unissent, et l'on comprendra qu'il y a quelque chose de changé.

* * *

P Quelques mots sur le fonctionnement de notre Ligue termineront utilement cet exposé. D'après le projet de statuts dont vous trouverez ci-joint un exemplaire, la Ligue se composera de deux sortes d'éléments :

D'une part, les membres qui apporteront à l'association leur appui moral et matériel, mais qui, nous l'espérons, ne manqueront pas de renseigner aux divers comités toutes atteintes qui leur seraient révélées, aux principes que nous défendons. Afin d'éviter que ces renseignements donnent lieu à de nouveaux actes d'intolérance dont seraient victimes les membres de la Ligue qui les fourniraient, nous avons eu soin de spécifier dans les statuts que les noms des correspondants ne seraient livrés à la publicité que de leur consentement (art. 9.). Le seul fait d'appartenir à la Ligue pouvant même exposer certaines personnes à des persécutions, il a été entendu de plus que les adhérents pourront demander que leurs noms ne soient connus que des membres des divers comités dont ils relèveront (art. 4.).

D'autre part, la Ligue aura comme éléments actifs des comités locaux et un comité central. Là, se prépareront les pétitionnements, s'organiseront les meetings, se rédigeront les notes destinées à documenter et à renseigner la presse; là aussi, le cas échéant, on rédigera des tracts, on préparera des mémoires, on décidera l'affichage de manifestes ou d'appels au grand public. Comme le rôle de ces comités pourra être très complexe, les statuts prévoient la constitution de commissions, permanentes ou temporaires, qui auraient pour objet de s'occuper plus particulièrement d'une des branches d'activité de la Ligue ou du redressement d'un grief spécial; c'est ainsi qu'il pourra être constitué une commission de la Presse, ayant à s'occuper de fournir aux divers journaux les renseignements utiles pour mener telle ou telle campagne, ou bien encore une commission qui étudierait les moyens de lutter contre les progrès de l'antisémitisme.

6.4. PROJET DE STATUTS

PROJET DE STATUTS.

ARTICLE PREMIER. — Sous le titre de *Ligue belge des Droits de l'Homme*, il est constitué, en dehors de tous les partis politiques et de toutes les confessions religieuses, une association belge destinée à combattre en Belgique, et à aider à combattre à l'étranger, toute atteinte portée, soit au détriment d'un individu, soit au détriment d'un peuple, aux principes de Liberté, d'Égalité et de Justice qui forment la base de la civilisation moderne et dont la plupart ont été formulés par la Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789 et consacrés par la Constitution belge de 1831.

ART. 2. — Les moyens d'action de la Ligue sont notamment les réunions, les publications, les pétitions et l'intervention auprès des représentants des pouvoirs publics. Elle se distingue toutefois des partis politiques en ce qu'elle s'interdit, et de se manifester comme organisme électoral et, d'obliger ses membres à lutter pour un programme de réformes déterminées, celles-ci fussent-elles toutes directement inspirées par les principes généraux que la Ligue défend.

ART. 3. — On devient membre de la Ligue en acceptant les présents statuts et en s'engageant à payer une cotisation annuelle d'au moins **un franc**.

Les femmes peuvent être membres de la Ligue au même titre que les hommes.

Les étrangers appartenant à des pays où il n'existe pas de Ligue semblable, peuvent être membres au même titre que les Belges.

Les adhésions ne sont définitives qu'après ratification du comité central; il pourra être fait appel de la décision du Comité devant l'Assemblée générale.

Le Comité central statue également sur les radiations, sauf appel de la décision devant l'Assemblée générale.

ART. 4. — Les membres d'associations politiques, philosophiques ou philanthropiques peuvent être affiliés en groupe par le Comité central; en ce cas, un membre de l'association affiliée devra prendre la responsabilité du recouvrement des cotisations; il lui sera délivré, chaque année, un nombre de cartes de membres égal au nombre des sociétaires qu'il représente; l'association affiliée se chargera de la distribution de ces cartes à ses membres et le Comité de la Ligue ne sera pas tenu d'exiger une liste nominative de ceux-ci.

ART. 5. — La Ligue est dirigée par un comité de vingt et un membres siégeant à Bruxelles. Ce Comité est renouvelé entièrement chaque année par l'Assemblée générale; les membres sortants sont rééligibles; s'il y a plusieurs listes de candidats en présence, l'élection se fait suivant le régime de représentation proportionnelle établi par la loi belge du 29 décembre 1899. En outre des vingt-un membres élus par l'assemblée générale, le Comité comprend les délégués des sections dont il est parlé à l'art. 10.

ART. 6. — Le Comité nomme, suivant le régime majoritaire, un bureau composé d'un président, deux vice-présidents, un secrétaire général, deux secrétaires-adjoints et un trésorier.

ART. 7. — Le Comité peut, suivant les nécessités, constituer des commissions, soit permanentes, soit temporaires, en vue de s'occuper plus particulièrement, soit de l'une des branches d'activité de la Ligue, soit de la lutte contre un abus ou du redressement d'un grief spécial.

ART. 8. — Le Comité se réunit toutes les fois qu'une question rentrant dans l'objet des statuts lui est signalée. Les convocations sont faites par le président et l'un des secrétaires.

ART. 9. — Le Comité choisit des correspondants acceptant la mission de lui faire rapport sur tous griefs qu'ils pourraient relever dans des localités déterminées, soit en Belgique, soit à l'étranger. Les noms de ces correspondants ne sont livrés à la publicité que de leur consentement.

ART. 10. — Tout groupe de cinquante membres habitant la même commune ou agglomération de communes peut se constituer en section. Chaque section est représentée au Comité par un délégué; elle a droit à autant de délégués supplémentaires qu'elle compte de centaines de membres. A défaut de désignation spéciale le président et les autres membres du Comité d'une section sont considérés comme son ou ses délégués suivant l'ordre de préséance.

ART. 11. — Les sections locales de la Ligue s'occupent plus particulièrement de réaliser le but social dans les circonscriptions territoriales auxquelles elles correspondent. Leurs délégués adressent tous les ans au Comité central un rapport détaillé sur leurs travaux et le résultat de leur activité.

ART. 12. — Les membres de la Ligue sont convoqués en Assemblée générale à Bruxelles le second dimanche de janvier de chaque année. Cette Assemblée générale statutaire entend le rapport du secrétaire et celui du trésorier et procède au renouvellement du Comité.

Cent membres au moins de la Ligue peuvent réclamer la convocation d'une Assemblée générale

extraordinaire, en indiquant nettement la question qu'ils désirèrent y voir discuter; les convocations portent l'indication de l'ordre du jour.

Une Assemblée générale ne peut statuer sur aucune question qui n'aurait pas été portée à l'ordre du jour que contient la convocation.

ART. 13. — Un membre de la Ligue ne peut faire partie du bureau d'un de ses comités, s'il remplit un mandat public ou occupe des fonctions politiques, administratives ou judiciaires dans un ressort de même étendue que celui de ce comité.

Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen

DISCUTÉS PAR L'ASSEMBLÉE NATIONALE DANS LES SÉANCES DES 20, 21, 23, 24 ET 26 AOUT 1789
ET DÉFINITIVEMENT ADOPTÉS LE 2 OCTOBRE 1789.

PRÉAMBULE

Les représentants du Peuple Français, constitués en Assemblée nationale, considérant que l'ignorance, l'oubli et le mépris des Droits de l'Homme sont les seules causes des malheurs publics et de la corruption des gouvernements, ont résolu d'exposer, dans une déclaration solennelle, les droits naturels, inaliénables et sacrés de l'homme, afin que cette déclaration, constamment présente à tous les membres du corps social, leur rappelle sans cesse leurs droits et leurs devoirs; afin que les actes du pouvoir législatif et ceux du pouvoir exécutif pouvant être à chaque instant comparés avec le but de toute institution politique, en soient plus respectés; afin que les réclamations des citoyens, fondées désormais sur des principes simples et incontestables, tournent toujours au maintien de la constitution et du bonheur de tous.

En conséquence, l'Assemblée nationale reconnaît et déclare, en présence et sous les auspices de l'Être Suprême, les droits suivants de l'Homme et du Citoyen.

ARTICLE 1er. — Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits; les distinctions sociales ne peuvent être fondées que sur l'utilité commune.

II. — Le but de toute association politique est la conservation des droits naturels et imprescriptibles de l'homme. Ces droits sont la liberté, la propriété, la sûreté et la résistance à l'oppression.

III. — Le principe de toute souveraineté réside essentiellement dans la nation. Nul corps, nul individu ne peut exercer d'autorité qui n'en émane expressément.

IV. — La liberté consiste à pouvoir faire tout ce qui ne nuit pas à autrui. Ainsi l'exercice des droits naturels de chaque homme n'a de bornes que celles qui assurent aux autres membres de la société la jouissance de ces mêmes droits. Ces bornes ne peuvent être déterminées que par la loi.

V. — La loi n'a le droit de défendre que les actions nuisibles à la société. Tout ce qui n'est pas défendu par la loi ne peut être empêché, et nul ne peut être contraint de faire ce qu'elle n'ordonne pas.

VI. — La loi est l'expression de la volonté générale. Tous les citoyens ont droit de concourir personnellement ou par leurs représentants à sa formation. Elle doit être la même pour tous, soit qu'elle protège, soit qu'elle punisse. Tous les citoyens étant égaux à ses yeux sont également admissibles à toutes dignités, places et emplois publics, selon leur capacité et sans autres distinctions que celles de leurs vertus et de leurs talents.

VII. — Nul homme ne peut être accusé, arrêté ni détenu que dans les cas déterminés par la loi et selon les formes qu'elle a prescrites. Ceux qui sollicitent, expédient, exécutent ou font exécuter des actes arbitraires doivent être punis; mais tout citoyen appelé ou saisi en vertu de la loi doit obéir à l'instant: il se rend coupable par la résistance.

VIII. — La loi ne doit établir que des peines strictement et évidemment nécessaires. Nul ne peut être puni qu'en vertu d'une loi établie et promulguée antérieurement au délit, et légalement appliquée.

IX. — Tout homme étant présumé innocent jusqu'à ce qu'il ait été déclaré coupable, s'il est jugé indispensable de l'arrêter, toute rigueur qui ne serait pas nécessaire pour s'assurer de sa personne doit être sévèrement réprimée par la loi.

X. — Nul ne doit être inquiet pour ses opinions, même religieuses, pourvu que leur manifestation ne trouble pas l'ordre public établi par la loi.

XI. — La libre communication des pensées et des opinions est un des droits les plus précieux de l'homme: tout citoyen peut donc parler, écrire, imprimer librement, sauf à répondre de l'abus de cette liberté dans les cas déterminés par la loi.

XII. — La garantie des droits de l'homme et du citoyen nécessite une force publique; cette force est donc instituée pour l'avantage de tous et non pour l'utilité particulière de ceux auxquels elle est confiée.

XIII. — Pour l'entretien de la force publique et pour les dépenses d'administration, une contribution commune est indispensable; elle doit être également répartie entre tous les citoyens, en raison de leurs facultés.

XIV. — Les citoyens ont le droit de constater par eux-mêmes ou par leurs représentants la nécessité de la contribution publique, de la consentir librement, d'en suivre l'emploi et d'en déterminer la quotité, l'assiette, le recouvrement et la durée.

XV. — La société a le droit de demander compte à tout agent public de son administration.

XVI. — Toute société dans laquelle la garantie des droits n'est pas assurée, ni la séparation des pouvoirs déterminée, n'a point de constitution.

XVII. — La propriété étant un droit inviolable et sacré, nul ne peut en être privé, si ce n'est lorsque la nécessité publique, légalement constatée, l'exige évidemment, et sous la condition d'une juste et préalable indemnité.

6.5. PREMIERS ADHÉRENTS

LIGUE BELGE
DES
DROITS DE L'HOMME

Comité provisoire

SECRETARIAT

42, RUE VERBIST, 42

Bruxelles.

Bruxelles, 21 Février 1901.

Monsieur,

Nous avons l'honneur de vous annoncer la fondation de la *Ligue belge des Droits de l'Homme*, et nous espérons que vous voudrez bien y adhérer. La réunion constitutive aura lieu dimanche prochain, 24 Février, à 9 3/4 heures du matin, dans la salle du premier étage de la *Taverne de Londres*, rue de l'Ecuyer, 23, à Bruxelles.

ORDRE DU JOUR :

1. Vote en seconde lecture des statuts. (*Voir l'annexe ci-dessous.*)
2. Nomination du comité central de 21 membres prévu par l'article 6.
3. Communications diverses.

Veillez agréer, Monsieur, l'expression de nos sentiments distingués.

Le Comité provisoire élu par l'Assemblée préparatoire du 27 Janvier :

Mme HECTOR DENIS;
MM. LOUIS FICHER;
ALPHONSE HUISMAN-VAN DEN NEST, avocat à la Cour d'appel;
CAMILLE HUYSMANS, professeur-agrégé pour la philologie germanique, journaliste;
LOUIS LECHER, négociant;
ERNEST MAHAIM, professeur d'économie politique à l'Université de Liège;
EUGÈNE MONSEUR, professeur de philologie comparée à l'Université de Bruxelles;
Mlle MARIE PARENT, publiciste;
MM. GEORGES PETRE, avocat à la Cour d'appel;
ERNEST ROUSSEAU, professeur de physique et ancien recteur de l'Université de Bruxelles;
ÉMILE VAN PRAAG, négociant.

Annexe au texte des statuts :

Le Comité a reçu les propositions suivantes d'additions et de modifications :

ART. 10. — *Intercaler les deux phrases* : Le règlement de chaque section doit être approuvé par le Comité central. Une section ne peut refuser l'affiliation à un membre de la Ligue domicilié dans son ressort.

ART. 14. — Sur la proposition du Comité, l'assemblée générale peut conférer le titre de

N. B. — La présente circulaire vous servira de carte d'entrée ainsi qu'à toutes les personnes qui vous accompagneront. Vous êtes prié de remettre en entrant votre carte de visite avec adresse précise. Le dépôt de cette carte sera assimilé à une adhésion pour les personnes qui n'ont pas encore adhéré. Il servira, au surplus, à établir la liste de présence et à permettre au secrétaire de corriger des erreurs d'orthographe ou d'adresse, des omissions de titres et qualités, etc., qui pourraient produire inconvénients.

membre d'honneur à un maximum de douze personnes ayant, soit à l'étranger, soit en Belgique, rendu des services exceptionnels à la défense des Droits de l'Homme.

*

PREMIERS ADHÉRENTS

MM. A. ANSPACH-PUISSANT.

LUCIEN ANSPACH.
A. BAUDUIN, Tirlémont.
GEORGES BERGMAN.
GEORGES BIGWOOD.
AUGUSTE BUGHIN, Jumet.
ÉMILE BUISSET, Charleroi.
RAIMOND BON.
ARSÈNE CAHAY, Liège.
FERNAND COCQ.
GEORGES COKAIKO, Liège.
TH. CROMBEZ, Taintegnies.
LAURENT DECHESNE, Liège.
EUGÈNE DEGRAEVE, dit RORIQUE.
HECTOR DENIS.
CHARLES DE POORTERE, Bruges.
W. DE SÉLYS-LONGCHAMPS, Halloy.
JULES DES ESSARTS, Charleroi.
ALBÉRIC DESWARTE.
HERMAN DONS.
HERMAN DUMONT.

Mme JULES FÉLIX.

MM. JULES FÉLIX.

MAURICE FÉRON.
FRANZ FISCHER.
ÉMILE FRANÇOIS.
OSCAR FRANÇOIS.
MAURICE FRISON.
LÉON FURNÉMONT.
ALEXANDRE GIELEN.

Mme PROSPER GROENINCKX.

MM. PROSPER GROENINCKX.

LOUIS GHEUDE, Nivelles.
LÉON HALLET, Gand.

MM. LOUIS HAMANDE, Louvain.

THÉOPHILE HENRY.
ÉMILE HOUZÉ.
A. HOUZEAU DE LEHAIE.
ÉMILE JASPERS, Malines.
ADOLPHE JONES.
LÉON JOUREZ, Braine-l'Alleud.
SIEGFRIED KAHN.
AUGUSTE LAMEERE.
EUGÈNE LAMEERE.
HENRI LA FONTAINE.
FERNAND LEVÈQUE.
LOUIS LIEVENS.
GEORGES LORAND.
LÉON LOSSEAU, Mons.
EUGÈNE MASEAUX, Marcinelle.
FRÉDÉRIC MATHIEU, Nivelles.
FERNAND MOURIQUES.
ALFRED MONVILLE.
XAVIER NEUJEAN-DUBOIS, Liège.
RAPHAËL RENS.

Mme ERNEST ROUSSEAU.

MM. ÉMILE ROYER.

GUSTAVE ROYERS, Anvers.
ÉMILE SPEHL.
GEORGES STEIN.
MODESTE TERWAGNE, Anvers.
JULES VANDERBRUGGHEN.
M. VANDERKELEN, Louvain.

Mmes VINCENT.

CYR. WAEGEMAN.

MM. ERNEST WEILER, Nimy.

JULIEN WEILER, Morlanwelz.
ÉMILE WÉRY-THIRY.

6.6. OMZENDBRIEF ACHTBARE MEESTERS

LIGUE BELGE
DES
DROITS DE L'HOMME

Comité provisoire

SECRETARIAT

42, RUE VERBIST, 42
Bruxelles.

Bruxelles, le 8 janvier 1901.

Bonten
heren
h. w. v. b.
h. w. v. b.
Bruxelles
H. w. v. b.
T. v. v.
Casé

Vén.: Maît.:.

Nous venons attirer votre sérieuse attention et celle des FFF.: de votre R.: sur le projet que nous avons de créer une LIGUE BELGE DES DROITS DE L'HOMME.

Le manifeste dont nous joignons un exemplaire à la présente, vous en indiquera clairement l'objet et le but, qui peuvent se résumer en deux points.

1° Dans le domaine de la politique intérieure : Défendre les principes de Liberté, de Justice et de Tolérance qui sont exprimés de façon si heureuse dans la Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen, en d'autres termes, lutter contre toutes les injustices et tous les abus.

2° Dans le domaine de la politique extérieure : Travailler à faire respecter la Justice et le Droit, non seulement par des protestations contre tout crime commis au dehors de nos frontières, soit contre un individu, soit contre une nation, mais par la création même d'un organisme pouvant se fédérer à la Ligue des Droits de l'Homme de France et préparer ainsi une association mondiale capable d'exercer un jour une action salutaire sur les gouvernements pour les amener à s'inspirer des principes que nous défendons.

Nous ne doutons pas que vous n'ayez à cœur de vous joindre à nous, pour nous aider à mener à bien l'œuvre que nous avons entreprise.

Les principes que nous voulons défendre sont précisément ceux qui ont toujours été en faveur dans la Maçon.: belge et cela seul suffirait pour nous assurer le concours de tous les Maç.:.

Mais nous croyons que notre projet intéresse notre ordre à un point de vue plus direct encore.

Destinée à lutter pour la défense des principes de 1789, notre Ligue aurait nécessairement à combattre ceux qui, sur le terrain politique, se sont faits les adversaires de ces principes; son action serait donc, par la force même des choses, dirigée surtout contre le parti clérical.

D'autre part, comme elle ne serait pas un organisme électoral et défendrait les principes de 1789, sans toutefois préparer des projets de loi, ce qui est l'œuvre des divers partis politiques, elle serait le lien naturel entre tous les anticléricaux, quelles que soient leurs doctrines économiques, sur le terrain de la Liberté, de la Tolérance et de l'Émancipation des esprits, et ainsi elle offrirait avec la Maçon.: des analogies telles, qu'elle en constituerait, si nous pouvons nous exprimer ainsi, la forme démocratique.

Permettez-nous d'insister sur ce point de vue.

Il est indéniable que des circonstances diverses empêchent beaucoup de citoyens d'entrer dans notre Ordre ; l'absence de \square .: dans beaucoup de localités et les difficultés qui en résultent pour tous ceux qui habitent ces localités, l'élévation relative de la cotisation, des préjugés sur le secret maçon.: et le véritable caractère de l'institution, des questions d'intérêt personnel, de famille, etc., constituent autant d'obstacles au recrutement des \square ... Ces obstacles n'arrêteraient point ceux qui, partageant nos idées, voudraient s'affilier à la Ligue des Droits de l'Homme. Si notre projet réussissait, il aboutirait donc à la création d'une sorte de Maçon.: sans décors, ouverte à toute une masse d'hommes de bonne volonté qui aujourd'hui vivent trop en dehors de notre action.

Il ne nous paraît pas que la Maçon.: puisse se désintéresser d'une œuvre ayant tant de conséquences. Nous voudrions même que, prise sous son patronage officieux, la nouvelle institution devint en quelque sorte à la Maçon.: bleue, ce que celle-ci est à la Maçon.: rouge, et c'est en vue de favoriser cette union étroite, que nous avons rédigé notre projet de statuts de façon à permettre l'affiliation en groupes des \square .: belges, sans que les noms des FFF.: qui les composent, soient même connus, ce qui revient tout au moins à constituer la Ligue avec un premier personnel presque exclusivement maçon.: (Voir l'article 4 du projet).

Voici notre avis les avantages qui résulteraient pour la Maçon.: d'une union officieuse avec l'institution que nous voulons fonder.

Les groupes de la Ligue des Droits de l'Homme réunissant des hommes éclairés dont beaucoup pourraient être Maç.:, il arrivera que le coude à coude avec des Maç.: les amènera insensiblement aux \square .:; ces groupes seront ainsi des pépinières où la Maçon.: pourra distinguer aisément ceux qui sont dignes d'elle.

Chaque petite ville pourra avoir dans une section de la Ligue l'équivalent ou un embryon de cercle frat.:.

Accessible aux femmes comme aux hommes, notre Ligue sera un excellent moyen de propager nos idées dans le monde féminin.

Notre Ligue pourra exercer sur le terrain politique une action directe que la Maçon.: s'est toujours et à bon droit interdite; chaque fois qu'une \square .: jugera qu'elle ne peut agir directement, certains de ses membres obtiendront aisément l'action désirée de la section locale de la Ligue.

Comptant partout des adhérents et des correspondants, notre Ligue deviendra un puissant organisme de propagande anticléricale.

Mieux renseignée que nul organisme politique, elle pourra fournir des armes aux propagandistes en créant un bureau central des griefs et des renseignements

Assurée de trouver dans la Presse un appui sérieux, elle agira de façon constante sur l'opinion publique, réchauffera les zèles et les activités individuelles et donnera à la lutte contre la tyrannie, l'intolérance et l'injustice que personnifie le parti clérical, une force et une vigueur depuis longtemps perdus.

Enfin, nous croyons ne point calomnier notre Ordre en disant qu'il n'est pas organisé en vue d'une action rapide, tandis qu'au contraire la Ligue nouvelle pourra agir avec promptitude et décision et réussira mieux par conséquent à mettre obstacle à des injustices imminentes ou à s'opposer à des mesures réactionnaires préparées par les pouvoirs publics, comme aussi elle pourra apporter aux atteintes à la liberté qui lui seraient signalées, un remède plus prompt et plus efficace.

Nous vous prions, Vén. Maît., de porter la sérieuse attention de votre R. [] sur le projet que nous vous présentons et nous sommes convaincus que les FFF. qui la composent, n'hésiteront pas à nous apporter leur précieux concours et à recruter autour d'eux dans le monde prof. de nombreux adhérents à notre Ligue, afin que celle-ci puisse sans retard commencer son œuvre féconde.

Nous croyons, du moins, pouvoir espérer qu'à la suite de la lecture de cette pl. ou, si vous le désirez, d'une conférence faite par l'un de nous, il se constituera dans votre R. [] un comité spécial qui étudiera la question, et enverra un ou plusieurs délégués à l'assemblée constitutive qui se tiendra le dimanche 27 janvier, à 10 heures du matin, à la Brasserie Flamande, rue Auguste Orts.

Veillez agréer, Vén. Maît., l'expression de nos sentiments frat. .

Le Comité maçonn. de la Ligue des Droits de l'Homme,

A. CAHAY, Vén. Ex-Maît. de la R. [] La Parf. Intelligence et l'Étoile réunies.
L. FISCHER, Sec. adj. de la R. [] Les Amis Philanthropes.
L. FURNÉMONT, Ex-Vén. Maît. de la R. [] Les Amis Philanthropes.
TH. HENRY, de la R. [] Les Amis Philanthropes n° 2.
S. KAHN, 2^d Surv. de la R. [] Les Amis Philanthropes.
L. LECHÉIN, Gr. Expert de la R. [] Union et Progrès.
E. LEVÈQUE, Orat. de la R. [] Union et Progrès.
L. LIEVENS, de la R. [] Union et Progrès.
E. MONSEUR, Orat. de la R. [] Les Amis Philanthropes.
G. PÉTRE, de la R. [] Les Amis Philanthropes n° 2.
A. SLUYS, Vén. Maît. de la R. [] Les Amis Philanthropes.
E. VAN PRAAG, sec. adj. de la R. [] Les Amis Philanthropes.
H. VANDER VIN, Vén. Ex-Maît. de la R. [] Les Amis Philanthropes.

P.-S. — La forme la plus pratique du concours de la Maç. serait l'adhésion en bloc de chaque [], ce qui revient à la souscription par chacune d'elles d'un certain nombre de carnets à souches de cartes de membre, cartes à distribuer suivant les conditions qu'elle déterminera.

7. BIBLIOGRAFIE

BRONNEN

ONUITGEGEVEN BRONNEN

Bergen, Mundaneum

Papiers Henri La Fontaine hlf 082	Omzendbrief gericht aan Henri La Fontaine, 19.12.1899.
15 hlf 352/11	Statuten en bestuur Liga.
15 hlf 352/11	Projets de résolution.

Brussel, Cedom

Archives de Moscou 114-1-0804, Docc. 57-60.	Omzendbrief achtbare meesters, 8 januari 1901
114-1-0804, Docc. 376-377.	Omzendbrief, onbekende ontvangers, 15.01.1901.
114-1-0804, Docc. 378-380.	Exposé du Projet.
114-1-0804, Docc. 389-390.	Omzendbrief, onbekende ontvangers, 21.02.1901.

Gent, Bibliotheek UGent

Fonds vliegende bladen ii l 63.	Ligue Belge des Droits de l'Homme.
------------------------------------	------------------------------------

UITGEGEVEN BRONNEN

De meening der Belgische Socialisten van het bezet grondgebied over den oorlog en den Vrede: Officieele Memorie van de Belgische Werkerspartij, Le Havre, Imp. du Journal, juli 1917. In: <http://adore.ugent.be/OpenURL/app?id=archive.ugent.be:FF20BA5E-172B-11E2-A8D95A520D0ED9C1&type=carousel>, geraadpleegd op 23.02.2014.

Grand Orient de Belgique, *Bulletin du Grand Orient de Belgique*, (5901-5905), 1902-1906, Brussel, Secrétariat du Grand Orient.

Ligue Française pour la Défense des Droits de l'Homme et du Citoyen, *Bulletin Officiel de la Ligue des Droits de L'Homme*, 31.07.1908.

Ligue Française pour la Défense des Droits de l'Homme et du Citoyen, *Bulletin Officiel de la Ligue des Droits de L'Homme*, 01.07.1905.

Ligue Française pour la Défense des Droits de l'Homme et du Citoyen, *Bulletin Officiel de la Ligue des Droits de L'Homme*, 1-15.12.1915.

PERIODIEKEN

Het Volksbelang (1901-1914).

L'Indépendance Belge (1901-1939).

La Réforme (1884-1885), (1895).

Le Peuple (1901-1914), (1923-1939).

Le Ralliement (1905).

Le Soir (1923-1939).

The Times (1916).

Vooruit (1901-1928).

WEBSITES

Handelingen van de plenaire vergaderingen, Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, (1895-1906)

(www.plenum.be)

Ligue française pour la défense des droits de l'homme et du citoyen, *Le congrès national de 1923 : compte-rendu sténographique*, 1-3.11.1923

(www.gallica.bnr.fr)

LITERATUUR

BOEKEN

Bots. (M.) *Beknopte geschiedenis van de liberale partij*, Gent, Liberaal Archief, 2012, in: www.liberaalarchief.be, geraadpleegd op 22.07.2014.

Cahalan (P.), *Belgian Refugee Relief in England During the Great War*, New York, Garland Publishing, 1982, 547 p. In:

<<http://digitalcommons.mcmaster.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1882&context=opendissertations>>, geraadpleegd op: 10.07.2014.

Cattier (F.), *Droit et administration de l'Etat Indépendant du Congo*, Brussel/ Parijs, Larcier/Pedone, 1898, 315. p.

Cattier (F.), *Etude sur la situation de l'Etat Indépendant du Congo*, Brussel/ Parijs, Larcier/Pedone, 1906, 361 p.

De Paepe (J. L.), *“La Réforme” : Organe de la démocratie libérale (1884 – 1907)*, Leuven, Editions Nauwelaerts, 1972, 178 p.

De Schaepdrijver (S.), *De Grootte Oorlog, Het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Antwerpen, Houtekiet, 2013, 383 p.

Deneckere (G.) *Nouvelle histoire de Belgique, 1878-1905 :Les Turbulences de la Belle Époque*, Brussel, Le Cri, 2010, 202 p.

Deneckere (G.), De Paepe (T.) en De Wever B., *Een Geschiedenis van België*, Gent, Academia Press, 2012, 239 p.

Gann (H.) en Duignan (P.), *The Rulers of Belgian Africa, 1884-1914*, Princeton, Princeton University Press, 1979, 265 p.

Hochschild (A.) (vert. Bos W.-J.), *De geest van koning Leopold II en de plundering van de Congo*, Amsterdam, Meulenhoff, 1998, 359 p.

Hunt (L.), *Inventing Human Rights*, New York, Norton & Company, 2007, 272 p.

Ingram (N.), *The Politics of Dissent: Pacifism in France 1919–1939*, Oxford, Clarendon Press, 1991, 366 p.

Laqua (D.), *The Age of Internationalism and Belgium 1880-1930: peace, progress and prestige*, Manchester, Manchester University Press, 2013, 251 p.

Lorrain (S.), *Des pacifistes français et allemands pionniers de l'entente franco-allemande 1870-1925*, Parijs, L'Harmattan, 1999, 297 p.

Marchal (J.), *E. D. Morel Contre Leopold II, L'histoire du Congo (volume 1)*, Parijs, L'Harmattan, 1996, 364 p.

Marchal (J.), *E. D. Morel Contre Leopold II, L'histoire du Congo (volume 2)*, Parijs, L'Harmattan, 1996, 463 p.

Polasky (J.), *The Democratic Socialism of Emile Vandervelde: between reform and revolution*, Oxford, Berg, 1995, 303 p.

Resseler (W.) en Suyckerbuyk (B.), *Dynamiet voor de Sultan, Carolus Edward Joris in Konstantinopel*, Antwerpen, b+b, 1997, 194 p.

Semmel (B.), *Imperialism and Social Reform: English Social-Imperial Thought, 1895–1914*, Londen, Allen and Unwin, 1960, 283 p.

Senelle (R.) en Clément (E.), *Léopold II et la Charte coloniale, De l'Etat Indépendant du Congo à la colonie belge*, Waver, Mols, 2009, 207 p.

Stenmans (A.), *La Reprise du Congo par la Belgique*, Brussel, Editions Techniques et Scientifiques, 1949, 492 p.

Topalov (C.), (ed.), *Laboratoires du nouveau siècle: la nébuleuse réformatrice et ses réseaux en France, 1880-1914*, Parijs, E.H.E.S.S., 1999, 574 p.

Vandervelde (E.), *Les derniers jours de l'Etat du Congo*, Bergen, La Société Nouvelle, 1909, 198 p.

Vangroenweghe (D.), *Voor Rubber en Ivoor, Leopold II en de ophanging van Stokes*, Leuven, Van Halewyck, 2005, 445 p.

Vanthemsche (G.), *Nouvelle histoire de Belgique, 1885-1889: La Belgique et le Congo: l'impact de la colonie sur métropole*, Brussel, Le Cri, 2010, 413 p.

Verbruggen (C.), *Schrijverschap in de Belgische belle époque*, Gent/Nijmegen, Academia Press/Vantilt Ginkgo, 2009, 413 p.

HOOFDSTUKKEN IN VERZAMELWERK

Beyers (L.), “Rasdenken tussen geneeskunde en natuurwetenschap. Emile Houzé en de Société d'Anthropologie de Bruxelles. 1882-1921”, in: Tollebeek (J.), Vanpaemel (G.) en Wils (K.) (eds.), *Degeneratie in België 1860-1940: een geschiedenis van ideeën en praktijken*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2003, pp. 43-79.

Chlepner (B.S.), “Maurice Ansiaux”, in: *Biographie Nationale*, Brussel, Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux Arts, 1866-1986, 29, 1957, pp. 113-122.

Colignon (A.), “Maurice Wilmotte”, in: Delforge (P.), Destatte (P.) en Libon (M.) (red), *Encyclopédie du Mouvement wallon*, Charleroi, Institut Jules Destrée, 2001, 3 dl., p. 1677

- De Schaepdrijver (S.), “Occupation, propaganda and the idea of Belgium”, in: Roshwald (A.) en Strites (R.) (eds.), *European Culture in the Great War*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, pp. 267-294.
- De Schampeleire (E.), “Modeste Terwagne”, in: Dethier (H.) en Vandenbossche (H.) (eds.), *Woordenboek van Belgische en Nederlandse Vrijdenkers*, Brussel, VUB, 1979, pp. 255-266.
- Delforge (P.), “Lorand Georges”, in: Delfosse (P.) (ed.), *Dictionnaire Historique de la Laïcité en Belgique*, Brussel, Pire, 2005, p.207.
- Despy-Meyer (A.), “‘Une Université Bulgare’ à Bruxelles de 1894 à 1914”, in: Despy-Meyer (A.) en Hasquin (H.) (eds.), *Libre pensée et pensée libre, combats et débats*, Brussel, Editions de l’ULB, 1996, pp. 159-162.
- Géhémiau (J.), “Théophile Ernest De Donder”, in: *Biographie Nationale*, Brussel, Académie Royale des Sciences, des Lettres et des Beaux Arts, 1866-1986, 37, 1971, pp. 240-245.
- Geyer (M.) en Paulmann (J.), ‘Introduction: the mechanics of internationalism’, in: Geyer (M.) en Paulmann (J.) (eds.), *The Mechanics of Internationalism: Culture, Society, and Politics from the 1840’s to the First World War*, Oxford, Oxford University Press, 2001, pp. 1-25.
- Guieu (J.-M.), “Le pacifisme européen au temps d’Henri La Fontaine”, in: *Henri La Fontaine, Prix Nobel de la Paix en 1913, un belge épris de justice*, Brussel, Editions Racine, 2013, pp. 52-68.
- Laqua (D.), “Reconciliation and the Post-War Order, The Place of the *Deutsche Liga für Menschenrechte* in Interwar Pacifism”, in: Laqua (D.) (ed.), *Internationalism Reconfigured: Transnational Ideas and Movements Between the World Wars*, London, I.B. Tauris, 2011, pp. 209-237.
- Piette (V.), “Henri La Fontaine était-il féministe?”, in: *Henri La Fontaine, Prix Nobel de la Paix en 1913, un belge épris de justice, Brussel, éditions Racine, 2013*, pp. 98-101.
- Stengers (J.), “King Leopold’s imperialism.” in: R. Owen and B. Sutcliffe (eds.), *Studies in the Theory of Imperialism*, London, Longman, 1975, pp. 248–276.
- Tyssens (J.), “Van Wijsheid met Vreugd gepaard, Twee eeuwen vrijmetselarij in Gent en Antwerpen”, in: *Van Wijsheid met Vreugd gepaard*, Gent, Tijdsbeeld, 2003, pp. 13-49.
- Viaene (V.), “Reprise-Remise, De Congolese identiteitscrisis van België rond 1908” in: Viaene (V.), Van Reybrouck (D.) en Ceuppens (B.) (eds.), *Congo in België: koloniale cultuur in de metropool*, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2009, pp. 43-62.

Vincke (E.), “Een pseudo-wetenschappelijke kijk op de zwarte medemens”, in: Jacquemin (J.-P.) (ed.), *Racisme, donker kontinent, clichés, stereotiepen, en fantaziebeelden over zwarten in het koninkrijk België*, Brussel, NCOS, 1990, pp. 57-72.

Wymeersch (P.) en Rogers (K.), “Een Tropisch decor voor de blanke Intelligentsia. De etnografie in de koloniale en postkoloniale literatuur in Vlaanderen.”, in: Jacquemin (J.-P.) (ed.), *Racisme, donker kontinent, clichés, stereotiepen, en fantaziebeelden over zwarten in het koninkrijk België*, Brussel, NCOS, 1990, pp. 73-90.

TIJDSCHRIFTARTIKELS

Ingram (N.), “The Enduring Legacy of 1914: Historical Dissent, the Ligue des droits de l’homme, and the Origins of ‘Pacifisme nouveau style’”, in : *Synergies Royaume-Uni et Irlande* (2011), 4 pp. 86-87.

Keck (M. E.) en Sikkink (K.), *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*, Ithaca, Cornell University Press, 1998, X p.

Naquet (E.), “Entre justice et patrie: La Ligue des droits de l’homme et la Grande Guerre”, in : *Le Mouvement social, No 183, Les Droits de l’Homme en Politique, 1889-1939* (1998), pp. 93-109.

Seed (W.), “The Belgian Factor”, in: *The North American Review*, 218 (1923), 812, pp. 17-22.

Strengers (J.), ”La Belgique, un foyer de dreyfusisme”, in: *RBPH-BTFG*, 82 (2004), pp. 359-376.

Tyssens (J.) en Mirala (P.), “Transnational Seculars: Belgium as an International Forum for Freethinkers and Freemasons in the Belle Epoque”, in: *Revue Belge de Philologie et d’Histoire*, XC (2012), 4, pp. 1353-1372.

van Ypersele (L.), “Sortir La Guerre, Sortir de l’Occupation, Les violences populaires en Belgique au Lendemain de la Première Guerre Mondiale”, in : *Vingtème Siècle, Revue d’histoire*, 83, 2004, pp. 65-74.

Vanthemse (G.), “De Belgische socialisten en Congo 1895-1960.”, In: *Brood en Rozen*, 4 (1999), 2, pp. 31-65.

Verbruggen (C.) en Carlier (J.), “Transnational laboratories of social thought. The advocacy network(s) of the *Institut international pour la Diffusion des Expériences Sociales* and *Les documents du Progrès* (1907-1916)”, in : W.B. Rayward, *Information beyond borders : international cultural and intellectual exchange in the Belle Époque*, 2014, Farnham, Ashgate UK, pp. 123-142

Verbruggen (C.), Laqua (D.), en Deneckere (G.), “Belgium on the Move: Transnational History and the Belle Epoque.”, In: *Revue Belge de Philologie et d’histoire*, 90,4, 2012: pp. 1217-1218.

Viaene (V.), “King Leopold's imperialism and the origins of the Belgian colonial party, 1860–1905”, in: *The Journal of Modern History*, 80 (2008), 4, A Special Issue on Metropole and Colony, pp. 741-790.

Werner (M.) en Zimmerman (B.), “Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity”, in: *History and Theory*, 45, 2006, pp. 30-50.

ONUITGEGEVEN LICENTIAATSVERHANDELING

Thirion (G.), *La fondation de la Ligue Belge des Droits de l'Homme. Consécration d'idées humanistes. Etude axée sur les relations qu'entretenaient ses différents membres avec le monde culturel artistique*, Brussel (onuitgegeven licentiaatsverhandeling ULB), 2001, 2 dln., 112 p. + 21 p. (promotor : M. Draguet).

AFBEELDING

Foto Rue Verbist 42.

(http://www.irismonument.be/fr.Saint-Josse-ten-Noode.Rue_Verbist.42.html).